

משרד החינוך והשירותים החברתיים
אגף למחקר, תכנון והכשרה
השירות לשיקום נוער, האגף לנוער, צעירים ושירותי תקון

מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל
מרכז אנגלברג לילדים ולנוער

השירות לשיקום נוער: מאפיינים וצרכים של אוכלוסיית המפתנים והמית"רים

פאולה כאהן-סטרבצ'ינסקי ♦ ברכי בן סימון ♦ וצ'סלב קונסטנטינוב

המחקר נערך ביוזמת האגף למחקר, תכנון והכשרה ובוצע בשיתוף
השירות לשיקום נוער, אגף לנוער, צעירים ושירותי תקון במשרד החינוך
והשירותים החברתיים ואגף שח"ר - שירותי חינוך וחברה במשרד החינוך

המחקר מומן בסיוע קרן הארי ויינרייב לקידום ילדים

השירות לשיקום נוער: מאפיינים וצרכים של אוכלוסיית המפתנים והמית"רים

פאולה כאהן-סטרבצ'ינסקי ברכי בן סימון וצ'סלב קונסטנטינוב

המחקר נערך ביוזמת האגף למחקר, תכנון והכשרה ובוצע בשיתוף השירות לשיקום נוער, אגף לנוער, צעירים ושירותי תקון במשרד הרווחה והשירותים החברתיים ואגף שח"ר - שירותי חינוך וחברה במשרד החינוך
המחקר מומן בסיוע קרן הארי ויינרייב לקידום ילדים

עריכת לשון: בלהה אלון
תרגום לאנגלית (תמצית מחקר והודעת פרסום): נעמי הלסטד
הפקה והבאה לדפוס: לסלי קליינמן

מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל
מרכז אנגלברג לילדים ולנוער
ת"ד 3886
ירושלים 91037

טלפון : 02-6557400
פקס : 02-5612391

כתובת באינטרנט : www.jdc.org.il/brookdale
דואר אלקטרוני : brook@jdc.org.il

פרסומים נוספים של מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל בנושא

כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ'; לוי, ד'. 2011. מאפיינים וצרכים של הקטינים המטופלים בשירות המבחן לנוער. דמ-585-11.

כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ'; ואזן-סיקרון, ל'. 2008. ממצאים עיקריים ותובנות מתוך מחקר הערכה של שלושה מודלים של מרכזים לנוער בסיכון: מית"ר, עירונוער ומונתדא אל שבאב. דמ-511-08.

כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ'; ואזן-סיקרון, ל'. 2005. "בית ברחוב חיים" - סחל"ב חיפה - מעקב אחר בני הנוער ששהו בו, תרומותיו ושילובו במערך השירותים בקהילה. דמ-453-05.

כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ'; יורוביץ, ל'; קונסטנטינוב, ו'; אפרתי, ר'. 2005. מאפיינים וצרכים של הנערות המטופלות בשירות לנערות וצעירות - משרד הרווחה. דמ-465-05.

בן רבי, ד'; ארגוב, ד'; סבו-לאל, ר'. 2003. יוצאי המפתנים בישראל: מחקר מעקב. דמ-433-03.

כהן-נבות, מ'; אלנבוגן-פרנקוביץ, ש' וריינפלד, ת'. 2001. הנשירה הגלויה והסמויה בקרב בני נוער. בליווי ופיקוח מרכז המחקר והמידע של הכנסת, דמ-381-01.

כהן-נבות, מ'; גבעון, ס'. 1998. הערכת המפתנים - דוח מחקר מסכם. דמ-323-98.

ריבקין, ד'; סומך, ס'. 2010. תכנית מעטפת - דוח הערכה. דמ-552-10.

להזמנת פרסומים נוספים ניתן לפנות למאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ת"ד 3886, גבעת הג'וינט, ירושלים 91037, טל': 02-6557400, פקס: 02-5612391, דואר אלקטרוני: brook@jdc.org.il

ניתן לעיין בפרסומים אלה גם באתר המכון: www.jdc.org.il/brookdale

1. מבוא

המחקר הנוכחי נועד לספק מידע עדכני על מאפיינים וצרכים של בני נוער המשתתפים במסגרות של השירות לשיקום נוער שבאחריות האגף לנוער, צעירים ושירותי תיקון במשרד הרווחה והשירותים החברתיים, ולהוות בסיס לפיתוח מדיניות ולבניית תכניות מבוססות מידע. המחקר נעשה ביוזמת האגף למחקר, תכנון והכשרה, והשירות לשיקום נוער במשרד הרווחה והשירותים החברתיים. המחקר הוא חלק מסדרת מחקרים¹ על אוכלוסיות המטופלות באגף לשירותי תיקון במשרד הרווחה והשירותים החברתיים, וכמו-כן ממשיך מחקרים אחדים שמאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל ערך על בני הנוער במפתנים ועל בוגריהם.

השירות לשיקום נוער מופקד על הקמה והפעלה של מסגרות טיפוליות, שיקומיות וחינוכיות יומיות לבני נוער בסיכון גבוה ועל רצף הניתוק. המסגרות מופעלות על-ידי צוותים רב-מקצועיים, ומטפלות בבני נוער תקינים מבחינה קוגניטיבית וללא מחלת נפש פעילה, המאופיינים בקשיים רב-ממדיים בתחום הלימודי, הרגשי, החברתי וההתנהגותי.

הטיפול בשירות ניתן באמצעות ארבעה סוגי מסגרות:

(1) מפתן: מסגרת טיפולית-שיקומית-חינוכית לבני 14-18, שנשרו או התקשו להשתלב במערכת החינוך, הרגילה או האלטרנטיבית (בבתי-ספר טכנולוגיים, לדוגמה). הפיקוח על המפתן משותף למשרד החינוך (באחריות אגף שח"ר - שירותי חינוך ורווחה) ולמשרד הרווחה. במפתן מופעלות תכניות המשלבות שלושה תחומים: השכלה, הכנה לחיי עבודה, ותכניות טיפוליות ברמה הפרטנית והקבוצתית. הלימודים נמשכים עד ארבע שנים, ומאפשרים לקבל תעודת זכאות לסיום 12 שנות לימוד (עמידה במבחני בגרות) וכן תעודה מוכרת של סיווג מקצועי. בשנת הלימודים תשע"ב פעלו 19 מפתנים ולמדו בהם כ-1,200 תלמידים.

(2) מית"ר: מרכז יום תומך רב-תחומי, המטפל בבני נוער גילאי 12-18. המית"ר מטפל בבני נוער מנותקים הזקוקים למענים בסיסיים ביותר ובבני נוער הזקוקים לליווי ולתמיכה כדי שיתמידו במסגרות שבהן הם משתתפים. המית"ר פועל מדי יום בין השעות 08:00-22:00, לאורך כל השנה, ודוגל בשלושה עקרונות מרכזיים: מיידיות, זמינות ונגישות. ההתערבות היא קצרת מועד (עד שנה וחצי) ונועדה להחזיר בהקדם את בני הנוער למערכות נורמטיביות בקהילה. תכנית ההתערבות במית"ר מופעלת באמצעות מרחבי פעילות שבהם עוסקים במוזיקה, ספורט, דרמה וכדומה. בשנת הלימודים תשע"ב פעלו 9 מית"רים, ובעת המחקר השתתפו בהם כ-400 בני נוער.

(3) מפתן משולב מית"ר: מסגרת של מפתן המאריך את שעות פעילותו עד הערב, תוך שימוש בכלים הקיימים במית"ר. בשנת תשע"ב פעלו 3 מפתנים משולבים שבהם השתתפו כ-300 בני נוער.

¹ ב-2003 נערך מחקר על אודות השירות לנעורים וצעירות (כאהן-סטרבצינסקי ואחרים, 2005), וב-2010 על שירות המבחן לנוער (כאהן-סטרבצינסקי ולוי, 2011).

(4) מפעל תעסוקה לנוער - הבית של סוזן:² מיועד לבני נוער בני 15-18 על רצף הניתוק. בני הנוער עובדים בשכר במפעל עם אוריינטציה טיפולית-שיקומית, לקראת שילובם במסגרת נורמטיבית. משך התכנית עד שנה וחצי ומטופלים בה כ-50 בני נוער בשנה.

כל מסגרות השירות פועלות על פי עקרונות "הסביבה הטיפולית", ולפיהם לכל פעולה והחלטה הנעשות במסגרת יש משמעות ותכלית. עקרונות אלה כוללים: תפיסה הוליסטית של בני הנוער ומתן התערבויות טיפוליות, שיקומיות וחינוכיות בתחומי חיים שונים; העסקת צוות רב-מקצועי העובד בתיאום וחולק שפה טיפולית משותפת; שיתוף בני הנוער בתהליך הטיפול; ועבודה מכוונת-תוצאות. לכל אחד מבני הנוער נבנית תכנית המותאמת אישית לרמת התפקוד שלו בתחומים השונים.

בסך-הכל פעלו בשנת תשע"ב 31 מסגרות בפריסה ארצית: כמחצית מהן (52%) במחוז צפון, 32% במרכז ופחות מחמישית (16%) במחוז ירושלים והדרום. מרבית המסגרות (74%) פעלו במגזר היהודי ו-60% מהן היו גדולות יחסית (מעל 50 בני נוער למסגרת).

מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל התבקש על-ידי אגף מחקר, תכנון והכשרה, והאגף לנוער, צעירים ושירותי תקון, במשרד הרווחה והשירותים החברתיים, לבצע את המחקר הנוכחי שנערך בשנת 2012-2011.

2. מטרה ומערך המחקר

מטרת המחקר המרכזית הייתה לסייע למקבלי ההחלטות האחראים על מסגרות המפתנים והמית"רים לבנות מדיניות מבוססת מידע כדי לשפר את הטיפול ואת ההתערבויות הניתנים לבני הנוער.

אוכלוסיית המחקר כללה בני נוער מהמגזר היהודי והערבי, בנים ובנות, שהשתתפו בעת המחקר באחד משלושת סוגי המסגרות הבאים: מפתן, מית"ר ומפתן משולב מית"ר.

המדגם כלל בסך-הכל 647 בני נוער, לפי הפירוט הבא:

1. מהמפתנים נדגמו 338 בני נוער לפי שלוש קבוצות: בנים יהודים (110), בנות יהודיות (110) ובנים ערבים (118). בנות ערביות לא נכללו במדגם בגלל מספרן הנמוך באוכלוסיית המפתנים.
2. מהמית"רים נדגמו 209 בני נוער לפי ארבע קבוצות: בנים יהודים (78), בנים ערבים (55), בנות יהודיות (45) ובנות ערביות (31).
3. מהמפתן משולב מית"ר נדגמו 100 בני נוער, בנים ובנות, כולם יהודים, מאחר שמודל זה פועל במגזר היהודי בלבד. המדגם כלל בני נוער שהשתתפו הן במפתן והן במית"ר.

² המסגרת "הבית של סוזן" לא נכללה במחקר בשל מאפייניה הייחודיים וההיקף המצומצם של בני נוער המטופלים בה.

איסוף המידע נערך בחודשים ינואר-מארס 2012, באמצעות שאלון על אודות בני הנוער. השאלון היה מקוון (בתוכנת סקר אינטרנטי) ומילאו אותו אנשי טיפול במסגרת. שאלונים מולאו על 597 בני נוער, שהם 92% מכלל המדגם.

בניתוח המידע שוקללו הנתונים לפי הפרופורציה של אחוז בני הנוער בכל אחת מהמסגרות ומקבוצות הדגימה מסך-כל אוכלוסיית המחקר. בדוח מופיעים ניתוחים לפי סוג מסגרת, לפי מגדר ומגזר ולפי גיל. בנוסף למידע הכמותי, מובא בדוח גם מידע איכותני שנאסף באמצעות ראיונות עומק עם אנשי מטה בשירות לשיקום נוער במשרד הרווחה ובאגף שח"ר של משרד החינוך, וכן עם מנהלים ואנשי צוות במסגרות. בנוסף, נערכו שני ראיונות קבוצתיים עם בני נוער המשתתפים במסגרות.

3. עיקרי הממצאים

3.1 מאפייני בני הנוער

אחת המטרות המרכזיות של המחקר הייתה לאפיין את בני הנוער המשתתפים במסגרות השונות של השירות לשיקום נוער כדי ללמוד על צורכיהם השונים. זיהוי צורכי בני הנוער נועד לשמש לבדיקת התאמה בין מאפייני האוכלוסייה לבין המענים הקיימים במסגרות כבסיס לשיפור הטיפול.

מאפיינים אישיים

- ♦ מרבית בני הנוער במסגרות הם בנים (81%)
- ♦ יותר ממחצית מבני הנוער (58%) הם בני 16 ומעלה
- ♦ 69% מבני הנוער הם יהודים ו-31% ערבים. תשעים ואחד אחוזים מבני הנוער הם ילידי ישראל, 4% ילידי ברית-המועצות לשעבר, 4% ילידי אתיופיה ו-1% עולים ממדינות אחרות
- ♦ כשני-שלישים (63%) מנהלים אורח חיים חילוני, למעלה מרבע (28%) מנהלים אורח חיים מסורתי, ועל 9% מבני הנוער דווח כי אורח החיים שלהם דתי (5%) או חרדי-דתי מאוד (4%).

מאפיינים משפחתיים

המאפיינים המשפחתיים של בני הנוער מצביעים על רקע חברתי-כלכלי קשה, שממנו מגיעים בני הנוער:

- ♦ הוריהם של 58% מבני הנוער נשואים. כשליש (34%) חיים במשפחה חד-הורית. קרוב ל-70% מבני הנוער חיים במשפחות גדולות שבהן יש 4 ילדים או יותר, וכשני-שלישים מבני הנוער (64%) מתגוררים ביישובים המדורגים נמוך-בינוני באשכול החברתי-כלכלי של הלמ"ס.
- ♦ כשני-שלישים מהאימהות (70%) הן ילידות ישראל ו-30% הן ילידות חו"ל: 13% היגרו לארץ מברית-המועצות לשעבר, 11% מהאימהות הן יוצאות אתיופיה והיתר עלו ממדינות אחרות. כחמישית מהאימהות של בני הנוער במפתן משולב מית"ר עלו מברית-המועצות לשעבר, ובמית"רים - 18% מהאימהות הן יוצאות אתיופיה.
- ♦ כמעט כל האימהות (97%) הן בעלות השכלה של עד 12 שנות לימוד. ממצא זה בולט במיוחד בקרב המפתן משולב מית"ר - ל-73% מבני הנוער יש אימהות עם השכלה של עד 11 שנים.

- שני-שלישים מהאבות ופחות ממחצית מהאימהות (46%) עובדים. ב-26% מהמשפחות אין מפרנס כלל.

מאפייני סיכון של משפחות בני הנוער

- ביטוי נוסף לרקע החברתי-כלכלי הקשה של בני הנוער ניתן לראות אף במאפייני הסיכון של משפחותיהם:
- 70% מבני הנוער חוו במשפחתם, בשלוש השנים האחרונות, אירוע או מצב מגביר סיכון שעלול לערער את יציבות המשפחה ואת תפקודה התקין, כמו גירושין, אשפוז ממושך או מעצר של אחד מבני המשפחה.
 - במשפחתם של כחמישית מבני הנוער (22%) אחד מבני המשפחה לפחות מכור לסמים או לאלכוהול, ובקרב 29% מבני הנוער יש בן משפחה אחד לפחות עם רקע של התנהגות עבריינית.
 - בבחינת מאפייני הסיכון של משפחות בני הנוער בולטים במיוחד בני הנוער הלומדים במית"ר ובמפתן משולב מית"ר: בקרב כשליש מבני הנוער במסגרות אלה יש בן משפחה אחד לפחות המכור לסמים או לאלכוהול, לעומת 18% בקרב בני נוער במפתנים; בקרב כ-40% מבני נוער במית"רים ובמפתן משולב מית"ר יש בן משפחה אחד לפחות עם רקע של התנהגות עבריינית, לעומת רבע בקרב בני הנוער במפתנים.

דפוסי הקשר בין בני הנוער להורים

- מחקרים רבים מצביעים על החשיבות הרבה שיש ליחסים בין ההורים לבין בני הנוער, ולמידת הסמכותיות של ההורים, על התפקוד הלימודי, הרגשי והחברתי של ילדיהם. להלן הממצאים העיקריים:
- להערכת אנשי הצוות, שורר מתח בין שלושה-רבעים מבני הנוער לבין הוריהם.
 - עם זאת, לא בכל המקרים היחסים המתוחים בין הנער להוריו מצביעים על קשרים שליליים ביניהם. קשר חיובי ותומך בין בני הנוער להורים דווח בנוגע לכמחצית (46%) מבני הנוער. אחוז זה נמוך יותר בקרב בני הנוער במית"רים ובמפתן משולב מית"ר (38% בשניהם), לעומת במפתן (50%).
 - כשליש (34%) מההורים מצליחים להגיע להסכמה במקרים של חילוקי דעות ביניהם על מצב ילדם.
 - בקרב כמחצית מבני הנוער (49%) דווח על פיקוח הורי: ההורים מהווים סמכות ומציבים גבולות או יודעים היכן ועם מי מבלים בני הנוער. אחוז זה נמוך יותר בקרב בני נוער במפתן משולב מית"ר (35%) ובמית"רים (37%), לעומת המפתנים (54%).
 - בנוגע לכמחצית בני הנוער (55%) דווח שההורים מגלים עניין במצבם במסגרת: 43% מגלים עניין בתפקוד הלימודי של בני הנוער; 52% מתעניינים בתפקודם ההתנהגותי.

מצבי סיכון ומצבים מגבירי סיכון של בני הנוער

נבנו המדדים המסכמים הבאים:

- מצב רגשי/נפשי קשה** - על 83% מבני הנוער דווח כי הם סובלים ממצב רגשי-נפשי קשה, כגון התפרצויות זעם, קושי לציית לסמכות, היזק עצמי או חוסר מודעות לצרכים אישיים.

- ♦ **התנהגות אלימה** - 63% מבני הנוער מתאפיינים בהתנהגות אלימה, הכוללת תוקפנות מילולית ופיזית, הטרדות ואיומים.
- ♦ **התנהגויות סיכון** - 59% מבני הנוער מעורבים בהתנהגויות סיכון כדוגמת שימוש בסמים ובאלכוהול, עיסוק בזנות ושוטטות.
- ♦ **קורבן להזנחה** - על 39% מבני הנוער דווח כי הם קורבנות להזנחה מצד הוריהם או אחרים.
- ♦ **קורבן לאלימות** - אחוז זהה של בני נוער (39%) הם, להערכת אנשי הצוות, קורבנות להתעללות פיזית, מילולית או מינית מצד ההורים או אחרים, וכן חווים אלימות במישור החברתי, כגון הטרדות והצקות או סחיטה ואיומים.
- ♦ **התנהגות מנוגדת לחוק** - כשליש מבני הנוער (34%) מעורבים בהתנהגות מנוגדת לחוק, כולל בני נוער שנעצרו או שנפתח נגדם תיק פלילי.
- ♦ **לקוויות למידה והפרעת קשב וריכוז** - לאחוז גבוה מבני הנוער יש לקות למידה (79%) או הפרעת קשב וריכוז (73%) (כולל בני נוער שדווח על חשד לקיומה של לקות למידה או הפרעת קשב).
- הבדלים לפי סוג מסגרת** - בכל המדדים, למעט התנהגות מנוגדת לחוק, נמצא כי שיעור בני נוער במית"רים ובמפתן משולב מית"ר, המאופיינים במצבי סיכון אלה גבוה יותר, לעומת שיעור בני נוער הלומדים במפתנים. אחוז גבוה יותר (47%) של התנהגות מנוגדת לחוק נמצא בקרב בני נוער במית"רים בהשוואה לאחוז במפתן משולב מית"ר (32%) ובמפתנים (30%).

היסטוריה לימודית ועיסוק עיקרי של בני הנוער

בנושא של מאפיינים לימודיים של בני הנוער נשאלו אנשי הצוות במפתנים ובמפתן משולב מית"ר על העיסוק העיקרי של בני הנוער לפני כניסתם למסגרת, מאחר שכיום כלל בני הנוער לומדים. לעומת זאת, בני הנוער במית"רים אינם לומדים בהכרח, ולכן אנשי הצוות התבקשו לדווח מה היה העיסוק העיקרי שלהם בעת מילוי השאלון, ולתאר את מאפייני הלמידה הן של הלומדים והן של אלה שאינם לומדים.

בני הנוער המשתתפים במפתנים ובמפתן משולב מית"ר

- ♦ רוב בני הנוער (88%) למדו לפני כניסתם למסגרת. כרבע (26%) מהם היו מנותקים בשלב כלשהו מכל מסגרת לימודית. משך הזמן הממוצע שבו היו בני הנוער מנותקים הגיע לחמישה חודשים.
- ♦ 10% מבני הנוער לא למדו ולא עבדו בתקופה שקדמה ללימודיהם במסגרת הנוכחית.
- ♦ הגורם השכיח ביותר שהפנה את בני הנוער למסגרת הוא קצין ביקור סדיר (40%), ממצא התואם את הדיווח על תקופות של ניתוק מבית-הספר, גם בקרב בני נוער שלמדו קודם כניסתם למפתן. גורמים נוספים הם עו"ס במחלקה לשירותים חברתיים (18%) וגורם מבית-הספר הקודם (18%).

בני נוער המשתתפים במית"רים

- ♦ מרבית בני הנוער במית"רים (62%) למדו בעת ביצוע המחקר - כמחצית מהם (47%) למדו בבית-ספר עיוני רגיל, שליש במסגרת תכנית היל"ה ו-13% למדו בבית-ספר טכנולוגי/מקצועי.
- ♦ אחוז בני הנוער שלא למדו ולא עבדו בעת ביצוע המחקר היה גבוה מאוד ועמד על 26%.

- ◆ כחמישית (19%) מבני הנוער שלמדו בעת המחקר נעדרו מבית-הספר בשנה האחרונה למשך תקופה של יותר מחודש. ממוצע ההיעדרות היה 1.8 חודשים.
- ◆ כשני-שלישים (64%) מבני הנוער במית"ר שלא למדו בעת המחקר סיימו פחות מעשר שנות לימוד. בני נוער אלה אינם נמצאים במסגרת לימודית כבר 15 חודשים בממוצע.
- ◆ כשליש מבני הנוער (34%) שלא למדו בעת המחקר חיפשו בשלושת החודשים האחרונים מסגרת לימודים וחמישית מהם חיפשו עבודה (כולל בני נוער שעבדו באותו זמן וביקשו לשנות מקום עבודה).
- ◆ בקרב קבוצת בני הנוער שדווח כי הם לא עובדים ולא לומדים נמצא כי 42% מהם אינם מחפשים מסגרת לימודים או עבודה.

3.2 דפוסי השתתפות של בני הנוער במסגרות והתערבויות הניתנות להם ולהוריהם

- המפתנים משתייכים גם למערכת החינוך וכמסגרות חינוכיות-טיפוליות מחייבים את תלמידיהם להגיע מדי יום למסגרת וליטול חלק במערכת השעות הקבועה. לעומתם, המית"רים הם מסגרת וולונטרית, ועל כן ביקשנו ללמוד על דפוסי ההגעה למסגרת, על פי התכנון ובפועל.
- ◆ **דפוסי נוכחות על פי התכנון:** 45% מבני הנוער אמורים להגיע למית"ר על בסיס יום-יומי ו-28% מהם אמורים להגיע כשלוש פעמים בשבוע. התדירות המצופה במית"ר המשולב, המהווה תוספת למפתן, נמוכה במידה ניכרת: 19% מבני הנוער אמורים להגיע למית"ר (אחרי יום הלימודים במפתן) כל יום או כמעט כל יום, 48% כשלוש פעמים בשבוע ושליש מבני הנוער אמורים להגיע פעם-פעמיים בשבוע או פחות.
 - ◆ **דפוסי נוכחות בפועל:** 60% מבני הנוער מגיעים בתדירות שנקבעה להם. פער של 5 שעות שבועיות בממוצע נמצא בין היקף השעות שנקבעו בתכנית לבין מספר שעות הנוכחות בפועל (בני נוער מגיעים פחות ממה שנקבע).

תכניות והתערבויות הניתנות לבני הנוער במסגרת המפתנים והמית"רים

- התכנית האישית מהווה את בסיס העבודה עם בני הנוער בכל המסגרות. היא מותאמת לצרכיו וליכולותיו של כל אחד מבני הנוער ועל פיה נקבע סדר היום שלהם במסגרות ובתחומי ההתערבות שיקבלו. אנשי הצוות (המחנכים/מדריכים בסיוע איש טיפול) אמורים לבנות את התכנית בשיתוף עם בני הנוער. מהריונות עם אנשי הצוות, בעיקר במפתן, עלו קשיים רבים בנוגע לבניית התכנית האישית, כגון חוסר האמונה של בני הנוער בעצמם, וקושי של אנשי הצוות לדבר בשפה של קביעת יעדים מדידים ולעקוב אחר השגת היעדים בתכניות. ביטוי לקשיים אלה שעלו בעיקר במפתן מצאנו גם בממצאים הכמותיים, כמוצג להלן:
- ◆ כשני-שלישים (67%) מבני הנוער במפתן ו-88% מבני הנוער במית"ר מכירים את תכניתם האישית. האחוז במפתן המשולב דומה לזה של המית"ר (89%).
 - ◆ מרבית בני הנוער במית"ר (81%) ובמפתן משולב מית"ר (83%), לעומת קצת יותר ממחצית מבני הנוער (57%) במפתן, מסכימים עם יעדי התכנית האישית ועם לוח הזמנים שלה.

♦ כשני-שלישים (65%) מבני הנוער במית"ר ו-44% מבני הנוער במפתן עובדים על פי התכנית שנקבעה. במפתן משולב מית"ר אחוז זה גבוה יותר (כ-73%).

♦ על 73% מבני הנוער במית"ר ועל 62% מבני הנוער במפתן דווח כי יש להם סיכוי להשיג את היעדים שנקבעו. גם כאן, במפתן משולב מית"ר אחוז זה גבוה יותר (71%).

שלושת מוקדי הטיפול העיקריים המרכיבים את התכנית האישית **במפתנים** הם: (1) שיפור ההתנהגות, כגון הצבת גבולות, עמידה בכללים ובסדר יום (72%); (2) הקניית מיומנויות עבודה רכות כמו קבלת סמכות, דייקנות, עבודה בצוות (46%); (3) טיפול רגשי (42%).

שלושת מוקדי הטיפול העיקריים המרכיבים את התכנית האישית **במית"רים** הם: (1) תכנית התנהגותית (75%); (2) טיפול רגשי - בקרב קצת יותר ממחצית (52%); ו- (3) בקרב 46% מיקוד התכנית הוא מיומנויות חברתיות.

דפוסי העבודה עם משפחות בני הנוער

לדברי אנשי הצוות, למעורבות ההורים יש השפעה מיטיבה על בני הנוער, ולכן נעשים ניסיונות לעודד את מעורבותם בדרכים שונות. נמצא כי שיעור דפוסי העבודה עם ההורים גבוה יותר במפתנים לעומת המית"רים. כך, למשל, דווח על שיחות לפי צורך עם ההורים בנוגע ל-88% מבני הנוער במפתנים ול-68% מבני הנוער במית"ר ובמפתן המשולב. ביקורי בית נערכו בקרב כשלושה-רבעים מבני הנוער (73%) במפתן בעוד שבמית"רים ובמפתן משולב מית"ר נערכו ביקורי בית אצל כמחצית מבני הנוער. שיעור השתתפות ההורים בפעילויות במסגרת נמוך יחסית: הוריהם של 21% מבני הנוער בכל סוגי המסגרות השתתפו בפעילויות משותפות, כמו אירועים חגיגיים או ערבי הורים-ילדים, והוריהם של כ-10% בלבד מבני הנוער השתתפו בפעילויות להורים כמו הרצאה או אסיפת הורים.

3.3 תפקוד בני הנוער במסגרת

♦ **תפקוד לימודי** (נבדק רק בנוגע לבני הנוער שלומדים במפתן ובמפתן משולב מית"ר). נבנה מדד שכלל פריטים, כגון השתתפות פעילה בשיעורים והכנת שיעורי בית ומטלות; וכן פריטים הקשורים להתנהגות לימודית כמו, למשל, נוכחות בשיעורים, מוטיבציה ללמוד והגעה בזמן. נמצא כי התפקוד הלימודי וההתנהגות הלימודית של בני הנוער בסדנה המקצועית מעט גבוהים יותר מאשר בכיתה העיונית. אולם, גם בכיתה וגם בסדנה אחוז המתפקדים היטב נמוך (בין שליש למחצית מבני הנוער).

♦ **תפקוד התנהגותי**. נבנו שישה מדדים מסכמים: יחס חיובי לבני גילו, יחס שלילי לבני גילו, יחס חיובי לצוות, יחס שלילי לצוות, אי-ביקור סדיר במסגרת והתנהגות שלילית:

- יותר משני-שלישים מבני הנוער מגלים "במידה רבה או רבה מאוד" יחס חיובי לבני הנוער האחרים או לאנשי הצוות.

- כשליש מבני הנוער (32%) אינם מגיעים למית"ר ללא סיבה מוצדקת; וכמחצית מבני הנוער (54%) אינם מגיעים בסדירות למפתן - מתוכם 40% נוהגים לא להגיע למפתן ללא סיבה מוצדקת.

- האחוזה שדווח במפתנים גבוה יותר גם בנוגע להפגנת התנהגות שלילית: 47% מבני הנוער במפתן מפגינים התנהגות שלילית לעומת 38% במפתן המשולב וכשליש במית"רים.

♦ **תפקוד רגשי.** נבנה מדד מסכם שכלל לפחות שניים מתוך חמשת הפריטים הבאים: אחריות, ערך עצמי, מסוגלות לקבל ביקורת, מסוגלות לדחות סיפוקים ושיפוט מוסרי תקין. על קצת יותר ממחצית מבני הנוער דווח שהתפקוד הרגשי שלהם תקין (לפי המדד המסכם): 59% במפתן ו-56% במית"ר.

3.4 קשר של בני הנוער עם גורמים ושירותים נוספים

♦ **קשר עם שירותים לנוער בסיכון** (כגון שירות מבחן לנוער או היחידה לקידום נוער): למרבית בני הנוער (78%) יש קשר עם לפחות שירות אחד לנוער בסיכון: 45% מטופלים במחלקה לשירותים חברתיים, ל-38% יש קשר עם קצין ביקור סדיר וכחמישים מטופלים אצל פקיד סעד לחוק נוער (20%) או אצל קצין המבחן לנוער (19%).

♦ **קשר עם שירותים לכלל בני הנוער** (כגון גורם בבית-הספר): ל-81% מבני הנוער יש קשר עם שירות אחד לפחות: 73% נמצאים בקשר עם יועצת/פסיכולוגית או איש צוות אחר מטעם בית-הספר ו-22% מקיימים קשר עם מדריך במסגרת לא פורמלית (למשל, מועדון לנוער).

3.5 שביעות רצון וקשיים בעבודת המסגרות, לפי אנשי הצוות ובני הנוער

בראיונות הקבוצתיים עם בני הנוער הובעה שביעות רצון גבוהה מאוד מכל ההיבטים: מהיחס של אנשי הצוות, מהגישה שלהם, מהאווירה במקום, ממגוון האפשרויות והפעילויות. שביעות רצון גבוהה דווחה גם בהקשר של האווירה החברתית במסגרות, וצוין כי יש תחושה של קבלה ושל חוסר ביקורתיות ושיפוטיות. בדומה, גם אנשי הצוות שהתראיינו ציינו את האווירה במסגרת כנקודת חוזק ודיווחו על אווירה חמה ותומכת ועל מסגרת קטנה ומשפחתית השמה דגש על קשר אישי. בנוסף, צוינו גישות עבודה המאפשרות להם לעבוד עם בני נוער המתאפיינים בקשיים מרובים. כך, דווח על היכולת של אנשי הצוות לחדש ולמצוא פתרונות יצירתיים למצבים משתנים, על היכולת שלהם להעריך הצלחות קטנות ולפתח הסתכלות חיובית, ועל שימת דגש במסגרות על פיתוח אישי של אנשי הצוות ועל תמיכה שוטפת.

לצד שביעות הרצון הרבה, עלו מאנשי הצוות קשיי התמודדות יום-יומיים עם בני הנוער, ודווח על עבודה תובענית מאוד ולעתים על קשיים לבנות עם בני הנוער יחסי אמון, שעליהם מושתתת העבודה במסגרות. במית"ר צוינה ההתערבות קצרת הטווח כנקודת קושי מאחר שהיא יוצרת תנאים של חוסר ודאות ודורשת עמידות רגשית בפני הפרידות הרבות. במפתן דווח על קשיים הנובעים מעבודה במערכת מורכבת, המחייבת שיתוף פעולה ותיאום בין גורמים בתוך המסגרת ומחוצה לה, כמו גורמי פיקוח של משרדי הממשלה השונים השותפים בהפעלת המפתן. בנוסף, צוינו מספר קשיים הנובעים ממחסור במענים, כגון מחסור בכוח אדם טיפולי או היעדר משאבים להפעלת קבוצות טיפוליות נוספות. במפתן עלה אף הצורך לשדרג את הסדנאות המקצועיות במכשור חדיש יותר ולכלול בהן היכרות של בני הנוער עם השטח, וכן לתת יותר דגש על הכנת בני הנוער למבחני הסיווג.

3.6 תרומת המסגרות לבני הנוער מנקודת המבט של אנשי הצוות

בחינת תרומת המסגרות לבני הנוער נעשתה באמצעות הערכת ההתקדמות בתהליך הטיפול (תוצאות ביניים) ובאמצעות הערכה של אנשי הצוות ושל בני הנוער את התרומה של המסגרת לבני הנוער.

הערכת ההתקדמות בתהליך הטיפול (תוצאות הביניים)

המטרה המרכזית של הטיפול בשירות לשיקום נוער היא להחזיר את בני הנוער לתפקוד נורמטיבי בחברה. מטרה זו היא ארוכת טווח ומצריכה מעקב לאורך זמן. במסגרת המחקר היה ניתן לבדוק האם הושגו תוצאות הביניים שנגזרות ממטרה זו, המהוות את התשתית להשגת התוצאה הסופית, כמוצג להלן:

- ♦ **יצירת יחסי אמון בין בני הנוער לבין אנשי הצוות** - יצירת יחסי אמון וכבוד בין אנשי הצוות לבין בני הנוער יכולה להשפיע על התמדתם של בני הנוער להגיע למסגרת, בייחוד במית"ר בגלל אופיו הוולונטרי. בנוגע ליותר מ-70% מבני הנוער דיווחו אנשי הצוות כי נוצרו יחסי אמון בין בני הנוער לצוות.
- ♦ **הנער מכיר בקשייו** - כמחצית מבני הנוער (52% במית"ר ו-51% במפתן) מכירים בקשייהם.
- ♦ **לנער יש מוטיבציה להתקדם** - במית"רים דווח על 65% מבני הנוער כי יש להם מוטיבציה להתקדם ובמפתנים על 47% מבני הנוער. בהשוואה למפתנים נמצא אחוז גבוה יותר במפתן המשולב (58%).
- ♦ **הנער מאמין ביכולותיו להצליח במסגרת** - על 58% מבני הנוער במית"ר ועל 46% מבני הנוער במפתן דווח כי הם מאמינים ביכולותיהם להצליח במסגרת. אחוז גבוה יותר בהשוואה למפתנים ודומה לזה של המית"רים נמצא במפתן המשולב (61%).
- ♦ **הנער עושה צעדים לקראת התקדמותו** - נמצא כי 60% מבני הנוער במית"ר ו-44% מבני הנוער במפתן עושים צעדים כדי להתקדם. גם כאן נמצא כי האחוז במפתן המשולב גבוה יותר בהשוואה למפתנים ודומה לזה של המית"רים (62%).

באופן כללי, במרבית ההיגדים, להערכת אנשי הצוות, אחוזים נמוכים יחסית מבני הנוער התקדמו ב"מידה רבה או רבה מאוד" בתהליך הטיפול. ממצא זה בולט יותר במפתנים מאשר במית"ר ובמפתן משולב מית"ר.

הערכת תרומות המסגרת לבני הנוער על פי אנשי הצוות ובני הנוער

אחוז גבוה (כ-80%) של בני נוער נתרמו, להערכת אנשי הצוות, מהמסגרת בתחום של ביקור סדיר ובתחומים הרגשי, החברתי וההתנהגותי. אחוזים נמוכים יותר (כ-60%) מבני הנוער נתרמו בתחום הלימודי, התעסוקתי ובקשר עם המשפחה. בדומה להערכת תוצאות הביניים, גם בתרומות הנתפסות נמצא במרבית המקרים אחוז גבוה יותר של תרומות במפתן המשולב לעומת במפתן הרגיל. עם זאת, לא נמצאה מגמה אחידה בתוצאות בין המית"ר למפתן. להלן הממצאים העיקריים:

- ♦ **קידום היכולת להתמיד במסגרת** - במסגרות מתמודדים לא מעט עם נושא הביקור הסדיר ובעיית הנוכחות עלתה לא פעם בראיונות. מהממצאים עולה כי מאמצים אלה נושאים פרי ועל פי דיווח

הצוות אחוז גבוה (87% במית"ר ו-79% במפתן) מבני הנוער נתרמו מהשתתפותם במסגרת לקידום היכולת שלהם להתמיד.

- ♦ **צמצום התנהגויות לא נורמטיביות** - על 81% מבני הנוער במית"ר ובמפתן המשולב ועל 75% מבני הנוער במפתן דווח כי הם נתרמו בתחום זה.
- ♦ **קידום בתחום החברתי** - נמצא כי 91% מבני הנוער במית"ר ו-82% מבני הנוער במפתן נתרמו בתחום החברתי, הכולל קידום מיומנויות חברתיות והרחבת מעגל החברים. מהצוות עלה כי המסגרות מספקות מפגש עם קבוצת השווים, דבר שמגביר את תחושת הנוחות ומקל את ההסתגלות למסגרת.
- ♦ **קידום בתחום הרגשי** - על כ-85% מבני הנוער בכל סוגי המסגרות דווח כי המסגרת תרמה להם בתחום הרגשי, הכולל שיפור ביכולת להתמודד עם מצבים רגשיים, העלאה של ההערכה העצמית ושל מודעות הנער לקשייו. בני הנוער שהשתתפו בראיונות הקבוצתיים העלו שינוי רב ביכולת שלהם לשלוט בכעסים. חלקם ציינו כי זה היה אחד היעדים הראשוניים שהוצבו להם בתכנית האישית וסיפרו כי למדו להתאפק ולקחת אחריות.
- ♦ **קידום לימודי** (בכיתה העיונית ובסדנה המקצועית) - תחום זה נבדק רק בקרב בני נוער במפתנים. אנשי הצוות העריכו כי 62% מבני הנוער התקדמו בתחום הלימודי.
- ♦ **העלאת השאיפות להמשך לימודים** - על 63% מבני הנוער במית"ר ועל 51% מבני הנוער במפתן דווח כי המסגרת תרמה להעלאת שאיפותיהם להמשך לימודים.
- ♦ **הכנה לעולם התעסוקה** - על כשני-שלישים (74%) מבני הנוער במפתן ועל 62% מבני הנוער במית"רים (נבדק רק בקרב מית"רים שמפעילים מיזם תעסוקה) צוין כי המסגרת תרמה להם בתחום זה.
- ♦ **קידום הקשר עם המשפחה** - כמחצית מבני הנוער נתרמו בתחום זה. אחוז נמוך יותר נמצא בקרב בני נוער במפתן משולב מית"ר (36%). במפתנים אחוז גבוה יותר של תרומה בתחום זה נמצא בקרב בני נוער שחווים פחות קשיים עם הוריהם או שיש יותר פיקוח ותמיכה מצד ההורים.
- ♦ **סיפוק צרכים בסיסיים** (כמו ארוחות סדירות) - כמחצית מבני הנוער נתרמו בתחום זה הודות להשתלבותם במסגרת (54% במית"ר ו-51% במפתן). נושא זה בלט במיוחד במפתן משולב מית"ר, שבו גם המאפיינים הדמוגרפיים והמשפחתיים קשים יותר.

4. סיכום וכיווני פעולה

בעשור האחרון חל שינוי בעבודת השירות לשיקום נוער: המפתנים עברו לפיקוח משותף של השירות ושל אגף שח"ר במשרד החינוך (במקום האגף לחינוך מיוחד), ופותרו שני מודלים חדשים: מית"ר ומפתן משולב מית"ר. אוכלוסיית היעד הוגדרה כבני נוער בסיכון גבוה. ממצאי המחקר מצביעים על הצלחת השירות להתמקד באוכלוסייה שהוגדרה. בני הנוער מכל המסגרות מתאפיינים בקשיים רב-ממדיים: אחוז גבוה של משפחות גדולות, חד-הוריות, עם קשיי פרנסה ומרובות קשיים (אלימות, עבריינות); שיעורים גבוהים של מצבי סכון בקרב בני הנוער, הכוללים מצב רגשי-נפשי קשה, התנהגות אלימה, התנהגויות סיכון (שוטטות, שימוש באלכוהול ובסמים), קורבנות להזנחה ולהתעללות והתנהגות מנוגדת לחוק; תפקוד נמוך בלימודים וריבוי בני נוער עם לקויות למידה והפרעת קשב

ורכיו. למרות מורכבות הקשיים, אנשי הצוות דיווחו כי הצליחו לבנות יחסי אמון עם מרבית בני הנוער, ומרביתם נתרמו מהמסגרת, בעיקר ביכולת להתמיד במסגרת ובתחום הרגשי וההתנהגותי.

ממצאי המחקר מצביעים על כמה כיווני פעולה לשיפור העבודה עם בני הנוער ולהתאמה טובה יותר של ההתערבויות לצורכיהם:

- ♦ **הגברת הביקור הסדיר** - מאחר שהגעה סדירה היא הבסיס לעבודה עם בני הנוער ולקידום יש לרכז את המאמצים בתחום זה. מוצע לחשוב על התאמה דיפרנציאלית של ההתערבויות לאוכלוסיות הרלוונטיות כדי להגדיל את האטרקטיביות של המסגרות, ולהגביר את הביקור הסדיר.

- ♦ **הגברת המאמצים במית"רים לשלב בני נוער מנותקים במסגרת לימודית או במסגרת נורמטיבית אחרת** - במית"רים יש להגביר את המאמצים לשלב בני נוער מנותקים (לא עובדים ולא לומדים) במסגרת לימודית, ולבחון לעומק את הסיבות לאי-חיפוש מסגרת בקרב בני נוער אלה. כמו-כן יש לשקול תכנון פעילויות והתערבויות שיכינו את בני הנוער להשתלבות מיטבית במסגרת ויסייעו להם בחיפוש אחר מסגרת מתאימה. במקרה של בני נוער שאינם יכולים, מסיבה כלשהי, להשתלב במסגרת לימודית, יש לכוון את המאמצים לחיפוש עבודה כדי שישתלבו במסגרת עיסוק נורמטיבית.

- ♦ **שיפור היישום של עקרונות "הסביבה הטיפולית" בהקשר של התכנית האישית** - מומלץ להקנות לאנשי הצוות כלים לעבודה בשיתוף בני הנוער על מנת להגדיר יעדים ריאליים ומדידים, ולעבוד באופן מיטבי להשגתם. בנוסף, יש להקדיש ישיבות צוות והדרכות לבירור סוגיית המסוגלות של בני הנוער להשיג את היעדים.

- ♦ **חיזוק הדגש על התחום הלימודי במפתנים** - יש לבחון את הדגש שניתן להיבט הלימודי בתכניות האישיות במפתנים ולשקול דרכים לחזקו. זאת, בייחוד ביחס לדגש הרב שהתחום הרגשי מקבל בתכניות אלה.

- ♦ **חיזוק העבודה על השגת התקדמות בתהליך הטיפולי (תוצאות ביניים)** - תוצאות ביניים מהוות תשתית לקידום ולשיקום של הנער, ולפיכך יש להרחיב את המודעות בקרב אנשי הצוות באשר לחשיבות לכלול ולהגדיר בתכנית האישית יעדים מסוג זה.

- ♦ **הגדלת כוח האדם הטיפולי** - ריבוי המשימות, בנוסף לעובדה שחלק מהמסגרות גדולות ומונות עשרות בני נוער (בעיקר במפתן), מקשים על הצוות הטיפולי לתת מענה הולם לצורכי בני הנוער ולצורכי הצוות הרב-מקצועי. לאור זאת, יש לשקול להגדיל את היקף המשרות של אנשי הצוות הטיפולי.

- ♦ **הרחבת תחום התעסוקה** - כדאי לבחון את האפשרות להפעיל מיזמים בכל המית"רים, וכן לוודא שבנוסף להתנסות במיומנויות רכות של עולם העבודה דרך המיזמים, המסגרת מספקת לבני הנוער גם כלים לחיפוש עבודה. במפתן מומלץ לשקול התאמה של הציווד ושל הטכנולוגיה לשינויים המתרחשים במשק, ולכלול בלימודים בסדנה גם היכרות והתנסות בהפעלת ציוד שמשמש היום בתעשייה. בנוסף, יש לבחון כיצד ניתן לשפר את אסטרטגיות ההכשרה וההכנה של בני הנוער כדי להגדיל את שיעור הניגשים למבחני הסיווג המקצועי והזכאים לתעודה.

- ♦ **חיזוק העבודה עם ההורים של בני הנוער** - יש לשקול דרכים לחזק את מעורבות ההורים בעבודת המסגרת. לשם כך עולה צורך להדריך את אנשי הצוות בדרכי התמודדות עם חוסר שיתוף פעולה או חוסר רצון מצד הורים ובני הנוער לעבוד במשותף.
- ♦ **דגש רב יותר על תחומי חוזק של בני הנוער** - כדי למנף כישורים מיוחדים של בני הנוער בתחומים שונים, ולסייע לבני הנוער לחוות הצלחה בתחומים שבהם הם טובים, יש לספק להם את ההזדמנויות לכך, כמו, למשל, להרחיב את מגוון הפעילויות, ולשלב את בני הנוער בפרויקטים מיוחדים שבהם כשרונם יכול לבוא לידי ביטוי ולהעצימם.

חובה נעימה היא להודות לכל האנשים שעזרו בביצוע המחקר.

בראש ובראשונה ברצוננו להודות מקרב לב למנהלים ולאנשי הצוות במפתנים ובמית"רים שסיפקו את המידע החיוני למחקר זה באמצעות מילוי שאלונים על אודות בני הנוער שבאחריותם, והשתתפות בראיונות שבהם חלקו עמנו מידע על עבודתם עם בני הנוער.

תודה על ליווי המחקר לאנשי המטה בשירות לשיקום נוער, אגף לנוער, צעירים ושירותי תקון במשרד הרווחה והשירותים החברתיים; ובאגף שח"ר - שירותי חינוך ורווחה במשרד החינוך: ליהודית קידרון, מנהלת השירות לשיקום נוער בתקופת המחקר; ליחיאלה ארבל, היום מנהלת השירות לשיקום נוער ובזמן המחקר שימשה מפקחת ארצית לחינוך וחברה בשירות לשיקום נוער; לאפרת לינקובסקי, מפקחת ארצית על שירותי טיפול בשירות לשיקום נוער; לרחל בר-ניר, שכינה כמפקחת ארצית על המפתנים באגף שח"ר בראשית המחקר; ליפה צרפתי, האחראית על הייעוץ החינוכי באגף שח"ר; ולמוטי ניר, מדריך ועוזר למפקחת הארצית באגף שח"ר. תודתנו נתונה גם למפקחים המחוזיים בשירות לשיקום נוער: לגילי סולוביציק ממחוז צפון; לדפנה עשת ממחוז תל אביב והמרכז; ולמוני כהן ממחוז ירושלים והדרום. ברצוננו להודות אף לאנשי אגף מחקר, תכנון והכשרה במשרד הרווחה והשירותים החברתיים, ובמיוחד ליוסף אהרונוב, שאפשרו את המחקר הזה ואת הוצאתו אל הפועל.

תודות לעמיתנו במאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, אשר סייעו בשלבים השונים של המחקר; תודה רבה למרים כהן-נבות, מנהלת מרכז אנגלברג לילדים ולנוער - על ליווי המחקר ועל הערותיהם החשובות, ולדגנית לוי על מעורבותה במחקר בתחילת דרכו. תודות לניקול טליאס על העבודה המסורה בריכוז עבודת השדה ולבן שלומי על מחשוב השאלון. תודה לבלהה אלון שערכה את הדוח וללסלי קליינמן שהכינה אותו לדפוס.

תוכן עניינים

1	1. מבוא
3	2. בני נוער בסיכון, מאפיינים ודרכי התמודדות - סקירת הספרות המקצועית
3	2.1 מאפיינים של בני נוער על רצף הסיכון והניתוק
6	2.2 דרכי התמודדות עם בני נוער על רצף הסיכון והניתוק
9	3. מטרות ומערך המחקר
9	3.1 מטרת המחקר
9	3.2 אוכלוסיית המחקר והמדגם
10	3.3 שיטת איסוף הנתונים
12	4. רקע על המסגרות - היקף, מטרות ועקרונות עבודה
13	4.1 היקף הפריסה של המסגרות
13	4.2 המטרות והיעדים של המסגרות
14	4.3 עקרונות "הסביבה הטיפולית"
15	5. מאפייני בני הנוער
15	5.1 מאפיינים אישיים
16	5.2 מאפיינים משפחתיים
21	5.3 מאפיינים חברתיים
21	5.4 מצבי סיכון ומצבים מגבירי סיכון של בני הנוער
23	6. היסטוריה לימודית ועיסוק עיקרי של בני הנוער
24	6.1 בני הנוער המשתתפים במפתנים ובמפתן משולב מית"ר
26	6.2 בני נוער המשתתפים במית"רים
29	6.3 מאפייני תעסוקה של כלל בני הנוער
30	7. דפוסי השתתפות של בני הנוער במסגרות, וההתערבויות הניתנות להם
30	7.1 דפוסי ההגעה של בני הנוער למסגרת
31	7.2 תכניות והתערבויות הניתנות לבני הנוער במסגרת המפתנים והמית"רים
38	7.3 דפוסי העבודה עם משפחות בני הנוער
40	8. תפקוד בני הנוער במסגרת
40	8.1 תפקוד לימודי
41	8.2 תפקוד התנהגותי ורגשי
43	8.3 תחומי חוזק של בני הנוער וסוגי תמיכה
44	8.4 קשיים של בני הנוער במסגרת
45	8.5 דפוסי קשר של בני הנוער עם אנשי הצוות
46	9. קשר של בני הנוער עם גורמים ושירותים נוספים
48	10. שביעות רצון וקשיים בעבודת המסגרות, לפי אנשי הצוות ובני הנוער
49	10.1 נקודות החוזק והייחודיות של המסגרות
51	10.2 קשיים ומענים חסרים

54	11. תרומת המסגרות לבני הנוער
54	11.1 הערכת ההתקדמות בתהליך הטיפול (תוצאות הביניים)
56	11.2 הערכת תרומות המסגרת לבני הנוער על פי אנשי הצוות ובני הנוער
61	12. סיכום, דיון וכיווני פעולה
66	ביבליוגרפיה
71	נספח א : תחומי החוזק וגורמי התמיכה של בני הנוער : לוחות נוספים

רשימת לוחות

3.3 שיטת איסוף הנתונים

11 לוח 1 : אוכלוסיית המחקר והמדגם, לפי סוג מסגרת

11 לוח 2 : קבוצות המדגם, לפי סוג מסגרת

4.1 היקף הפריסה של המסגרות

13 לוח 3 : מאפיינים כלליים של המסגרות, לפי סוג מסגרת

5.1 מאפיינים אישיים

16 לוח 4 : מאפיינים אישיים של בני הנוער, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר

5.2 מאפיינים משפחתיים

17 לוח 5 : מאפייני משפחות בני הנוער, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר

17 לוח 6 : ארץ לידת אם בני הנוער, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר

18 לוח 7 : שנות לימוד של אם הנער הלומד במפתן,¹ לפי מגדר ומגזר

18 לוח 8 : תעסוקת הורים של בני הנוער, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר

לוח 9 : אירועים מיוחדים בחיי משפחת בני הנוער בשלוש השנים האחרונות, מצבי סיכון וקשר עם שירותי הרווחה, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר

20 לוח 10 : דפוסי הקשר בין בני הנוער למשפחה, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר

5.4 מצבי סיכון ומצבים מגבירי סיכון של בני הנוער

לוח 11 : מצבי סיכון ומצבים מגבירי סיכון של בני הנוער בשנה האחרונה, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר

6.1 בני הנוער המשתתפים במפתנים ובמפתן משולב מית"ר

לוח 12 : העיסוק העיקרי של בני הנוער במפתן לפני כניסתם למסגרת, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר

25 לוח 13 : היסטוריה לימודית של בני הנוער במפתן, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר

6.2 בני נוער המשתתפים במית"ר

26 לוח 14 : העיסוק העיקרי כיום של בני הנוער במית"רים, לפי מגדר ומגזר וגיל

27 לוח 15 : מאפייני למידה של בני הנוער במית"רים שלומדים כיום, לפי מגדר ומגזר וגיל

לוח 16 : היסטוריה לימודית של בני הנוער במית"רים שאינם לומדים כיום, לפי מגדר ומגזר וגיל

6.3 מאפייני תעסוקה של כלל בני הנוער

29 לוח 17 : מאפייני תעסוקה של בני הנוער, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר

7.1 דפוסי ההגעה של בני הנוער למסגרת

31 לוח 18 : דפוסי ההגעה של בני הנוער במית"ר, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר

7.2 תכניות והתערבויות הניתנות לבני הנוער במסגרת המפתנים והמית"רים

- לוח 19 : היקף השתתפות בני הנוער בהתערבויות הקיימות במפתן, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר 36
- לוח 20 : היקף השתתפות בני הנוער בהתערבויות הקיימות במית"ר, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר וגיל 37

7.3 דפוסי העבודה עם משפחות בני הנוער

- לוח 21 : דפוסי העבודה עם הורי בני הנוער, לפי סוג מסגרת 39

8.1 תפקוד לימודי

- לוח 22 : תפקוד והתנהגות לימודית של בני הנוער במפתן, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר 41

8.2 תפקוד התנהגותי ורגשי

- לוח 23 : תפקוד התנהגותי ורגשי של בני הנוער, לפי סוג מסגרת 42

8.4 קשיים של בני הנוער במסגרת

- לוח 24 : קשיים שעמם מתמודדים בני הנוער במפתן, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר 44

8.5 דפוסי קשר של בני הנוער עם אנשי הצוות

- לוח 25 : גורמים מרכזיים במפתן שאליהם פונים בני הנוער, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר 46
- לוח 26 : הגורם המרכזי במית"ר שאליהם פונים בני הנוער, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר וגיל 46

9. קשר של בני הנוער עם גורמים ושירותים נוספים

- לוח 27 : השירותים שבני הנוער נמצאים עמם בקשר כיום והשתתפות איש צוות המסגרת בוועדות על בני הנוער בשירותים אלה, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר 47

11.1 הערכת התקדמות תהליך הטיפול (תוצאות ביניים)

- לוח 28 : הערכת התקדמות תהליך הטיפול בבני הנוער במפתן, לפי מסגרת, מגדר ומגזר 55
- לוח 29 : הערכת התקדמות תהליך הטיפול בבני הנוער במית"ר, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר 55

11.2 הערכת תרומות המסגרת לבני הנוער על פי אנשי הצוות ובני הנוער

- לוח 30 : תפיסת אנשי הצוות את תרומות המפתן לבני הנוער, לפי מסגרת, מגדר ומגזר 57
- לוח 31 : תפיסת אנשי הצוות את תרומות המית"ר לבני הנוער, לפי מסגרת, מגדר ומגזר 58

רשימת לוחות בנספח

- לוח א1 : תחומי חוזק של בני הנוער במפתן, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר 71
- לוח א2 : תחומי חוזק של בני הנוער במית"ר, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר 72
- לוח א3 : סוגי תמיכה שיש לבני הנוער במפתן, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר 73
- לוח א4 : סוגי תמיכה שיש לבני הנוער במית"ר, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר 73

1. מבוא

בדוח זה מוצגים ממצאי מחקר על בני הנוער המטופלים במפתנים ובמית"רים אשר בפקוח השירות לשיקום נוער - אגף לנוער, צעירים ושירותי תָקון במשרד הרווחה והשירותים החברתיים. המחקר נועד לספק מידע עדכני על המאפיינים והצרכים של בני הנוער במסגרות אלה ולשמש בסיס לפיתוח מדיניות ולבניית תכניות מבוססות מידע.

השירות לשיקום נוער מופקד על הקמה והפעלה של מסגרות טיפוליות, שיקומיות וחינוכיות יומיות לבני נוער בסיכון גבוה ועל רצף הניתוק. מסגרות השירות מופעלות על-ידי צוותים רב-מקצועיים ומשמשות רשת ביטחון קהילתית לבני נוער שמערכות החינוך הפורמליות לא הצליחו לתת מענה לצורכיהם הרב-ממדיים. השירות מטפל בבני נוער גילאי 12-18, תקינים מבחינה קוגניטיבית וללא מחלת נפש פעילה, המאופיינים בהתנהגות א-סוציאלית, כגון ניתוק ממערכות נורמטיביות, קשיים בהסתגלות חברתית, הפרעות התנהגות קשות, דפוסי עבריינות ושימוש בחומרים פסיכו-אקטיביים. בני הנוער מתאפיינים גם בקשיים רגשיים כמו דימוי עצמי נמוך, חוויות חוזרות ונשנות של כישלון וקושי ביצירת קשר ובבניית אמון; בקשיים בתחום הלימודי, כדוגמת פערים לימודיים ולקויות למידה; וכן הם מתאפיינים בבעיות משפחתיות.

הטיפול בשירות ניתן באמצעות ארבעה סוגי מסגרות:

(1) מפתן: מסגרת טיפולית-שיקומית-חינוכית לבני 14-18, שנשרו מלימודים, או התקשו להשתלב במערכת החינוך הרגילה, או במסגרות חינוך אלטרנטיביות (בתי-ספר טכנולוגיים, לדוגמה). הפיקוח על המפתן משותף למשרד החינוך (באחריות אגף שח"ר - שירותי חינוך ורווחה) ולמשרד הרווחה. מנהלי המפתנים מועסקים באמצעות מימון של שני המשרדים: 100% משרה במימון של משרד הרווחה ועוד 50% במימון משרד החינוך, המורים העיוניים מועסקים על-ידי משרד החינוך; והמורים המקצועיים מועסקים על-ידי הרשות המקומית במימון משותף עם משרד הרווחה (75% מימון של משרד הרווחה ו-25% של הרשות). שאר אנשי הצוות מועסקים על-ידי משרד הרווחה. בעקבות העברת הפיקוח על המפתנים מטעם משרד החינוך ב-1998 מהאגף לחינוך מיוחד לידי אגף שח"ר נערכו שינויים מקיפים, ובהם חיזוק התחום הלימודי במפתן באמצעות מתן דגש להשלמת 12 שנות לימוד ומיפוי המורים לפי תחומי דעת: מורים שנמצאו לא מתאימים הוצאו מהמערכת, וליתר ניתנה הכשרה בתחומי הדעת הרלוונטיים להם ובשיטות הוראה. כמו-כן, ניתן דגש על פיתוח תכניות והתערבויות מותאמות צרכים. סדר היום במפתן כולל לימודים בכיתה ועבודה בסדנה, ומופעלות בו תכניות המשלבות שלושה תחומים: השכלה - לימוד מיומנויות יסוד, על פי תכנית הלימודים של החינוך העל-יסודי במשרד החינוך והכנה לקראת בחינות בגרות; הכנה לחיי עבודה, כולל רכישת מיומנויות עבודה וסיווג מקצועי; תכניות טיפוליות ברמה הפרטנית והקבוצתית, המקנות כישורי חיים וכלים להסתגלות רגשית וחברתית. הלימודים מתקיימים בשעות היום, נמשכים עד ארבע שנים, ומאפשרים לקבל תעודת זכאות לסיום 12 שנות לימוד (עמידה במבחני בגרות), וכן תעודה מוכרת של סיווג מקצועי. קיימים 19 מפתנים ובשנת הלימודים תשע"ב למדו בהם כ-1,200 תלמידים.

(2) מית"ר: מרכז יום תומך רב-תחומי, המטפל בבני נוער גילאי 12-18, הנמצאים בקצה רצף הסיכון, הסכנה והניתוק. המית"ר מטפל בשתי קבוצות עיקריות של בני נוער: בני נוער מנותקים הזקוקים למענים בסיסיים ביותר, ובני נוער הזקוקים לליווי ולתמיכה כדי שיתמידו במסגרות שבהן הם שוהים. המית"ר פועל מדי יום בין השעות 08:00-22:00, לאורך כל השנה, ודוגל בשלושה עקרונות מרכזיים: מיידיות, זמינות ונגישות. המרכז ייתן מענה מידי לכל אחד מבני הנוער הפונים אליו, ההתערבות בו היא קצרת מועד (עד שנה וחצי) ונועדה להחזיר את בני הנוער בהקדם למערכות נורמטיביות בקהילה. תכנית ההתערבות במית"ר מופעלת באמצעות מרחבים שכל אחד מהם עוסק בתחום אחר (כגון מוזיקה, ספורט, דרמה). בני הנוער משתלבים במרחבים על פי תכנית שנקבעת על פי הצרכים. השירות מפעיל 9 מית"רים³ במודלים ובמגזרים שונים, שבהם ניתן מענה לכ-600 בני נוער בשנה.

(3) מפתן משולב מית"ר: מסגרת של מפתן המאריך את שעות פעילותו עד הערב, תוך שימוש בכלים הקיימים במית"ר. בין מחצית לשני-שלישים מבני הנוער המתחנכים במפתן (תלוי במסגרת) משתתפים במסגרת המית"ר אחר-הצהריים לפחות בחלק מימות השבוע. בשנת תשע"ב פעלו 3 מפתנים משולבים שבהם השתתפו כ-300 בני נוער.

(4) מפעל תעסוקה לנוער - הבית של סוזן:⁴ מיועד לבני נוער בני 15-18 על רצף הניתוק. בני הנוער עובדים בשכר במפעל עם אוריינטציה טיפולית-שיקומית, לקראת שילובם במסגרת נורמטיבית. משך התכנית עד שנה וחצי ומטופלים בה כ-50 נערים בשנה.

כל מסגרות השירות פועלות על פי עקרונות "הסביבה הטיפולית", ולפיהם לכל פעולה והחלטה הנעשות במסגרת יש משמעות ותכלית. עקרונות אלה כוללים: תפיסה הוליסטית של בני הנוער ומתן התערבויות טיפוליות, שיקומיות וחינוכיות בתחומי חיים שונים; שימוש בצוות רב-מקצועי העובד בתיאום וחולק שפה טיפולית משותפת; צוות מחנכים הפועלים על פי מודל הורי; שיתוף בני הנוער בתהליך הטיפול; ועבודה מכוונת-תוצאות. לכל אחד מבני הנוער נבנית תכנית המותאמת אישית לרמת התפקוד שלו בתחומים השונים.

ב-15 השנים האחרונות נערכו מחקרים אחדים על-ידי מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל על השירות ובשיתופו. באמצע שנות ה-90 נעשה מחקר הערכה של המפתנים (כהן-נבות וגבעון, 1998), ובהמשך נערך מחקר מעקב אחר בוגרי המפתנים (בן-רבי ואחרים, 2003). במסגרת מחקר שבחן מודלים שונים של מרכזים לבני נוער בסיכון בוצע גם מחקר הערכה על אודות המית"ר הפועל בחיפה (כאהן-סטרבצ'ינסקי ואחרים, 2007; כאהן-סטרבצ'ינסקי וואזן-סיקרון, 2008). מחקרים אלה שימשו בסיס ללמידה ולשיפור השירותים הניתנים במסגרות אלו.

המחקר הנוכחי הוא חלק מסדרת מחקרים שנערכו על האוכלוסיות המטופלות באגף לנוער, צעירים ושירותי תקון במשרד הרווחה והשירותים החברתיים: בשנת 2003 נערך מחקר על אודות השירות לנערות וצעירות, בשיתוף השירות ועם עמותת אשלים. בשנת 2009-2010 נעשה מחקר ביוזמת האגף

³ מסגרת נוספת, תיכון מוזות בתל אביב-יפו, לא נכללה במחקר בגלל מאפייניה הייחודיים.

⁴ המסגרת "הבית של סוזן" לא נכללה במחקר בשל מאפייניה הייחודיים וההיקף המצומצם של בני נוער המטופלים בה.

למחקר, תכנון והכשרה במשרד הרווחה והשירותים החברתיים ובשיתוף שירות המבחן לנוער, על הקטינים המופנים לשירות זה (כאהן-סטרבצ'ינסקי ואחרים, 2005; כאהן-סטרבצ'ינסקי ולוי, 2011). המחקר הנוכחי שנערך על-ידי מאירס-גיוינט-מכון ברוקדייל בשנת 2011-2012 נעשה אף הוא ביוזמת משרד הרווחה והשירותים החברתיים - אגף מחקר, תכנון והכשרה, יחד עם השירות לשיקום נוער באגף לנוער, צעירים ושירותי תקון.

מבנה הדוח

בפרק הבא מובאת סקירת ספרות קצרה על המאפיינים של בני נוער על רצף הסיכון והניתוק ועל תכניות המציעות מענה ייחודי לאוכלוסייה זו. בפרק 3 מוצגות מטרות המחקר ומובא מערך המחקר. פרק 4 מציג את היקף הפריסה של המסגרות, מטרותיהן ועקרונות העבודה שלהן. בפרק 5 נסקרים מאפייניהם הסוציו-דמוגרפיים, המשפחתיים, החברתיים ומצבי הסיכון של בני הנוער שנכללו במחקר. פרק 6 מציג את ההיסטוריה הלימודית של בני הנוער ואת העיסוק העיקרי שלהם היום, כולל מאפייני תעסוקה. בפרק 7 מוצגות תפוקות המסגרות: היקף ההשתתפות של בני הנוער במסגרת, התכנית האישית והתערבויות נוספות. פרק 8 עוסק בתפקוד של בני הנוער במסגרות, בתחומי החוזק ובקשיים שלהם וכן בדפוסי הקשר שלהם עם אנשי הצוות. פרק 9 סוקר את הקשר של בני הנוער עם גורמים אחרים בקהילה, ופרק 10 דן בנקודות החוזק ובקשיים בעבודת המסגרות. פרק 11 מציג את התוצאות של ההשתתפות במסגרות בעבור בני הנוער - הן התקדמות תהליך הטיפול (תוצאות הביניים) והן הערכת התרומות הנתפסות לבני הנוער. הפרק האחרון הוא פרק סיכום הכולל גם כיוונים להמשך פיתוח העבודה במסגרות של השירות לשיקום נוער.

2. בני נוער בסיכון, מאפיינים ודרכי התמודדות - סקירת הספרות המקצועית

2.1 מאפיינים של בני נוער על רצף הסיכון והניתוק

בישראל חיים כ-400 אלף ילדים בסיכון (כ-16% מכלל הילדים בני 0-17 בישראל) (וייסבלאי, 2012): בקרב ילדים אלה ניתן למצוא אחוז גבוה יותר של מאפיינים סוציו-דמוגרפיים הנחשבים מגבירי סיכון, כדוגמת:

♦ **השתייכות לקבוצת מיעוט.** כ-30% מהילדים והנוער בסיכון הם ערבים, שיעור הגבוה פי שלושה מהשיעור של ילדים ונוער בסיכון באוכלוסייה היהודית (זובידה, 2010). בנוסף, שיעור הילדים החיים מתחת לקו העוני (כשליש מהילדים בישראל ב-2010) היה גבוה פי יותר מ-2.5 במגזר הערבי מאשר בקרב היהודים (24% מהילדים היהודים לעומת 66% מהילדים הערבים), (ציונית וברמן, 2011).

♦ **הגירה.** 27% מכלל בני 13-17 המוכרים למחלקות לשירותים חברתיים הם עולים, שיעור הגבוה מחלקם באוכלוסיית הילדים בארץ - 11%: 9% ממדינות ברית-המועצות לשעבר ו-2% יוצאי אתיופיה (ציונית וברמן, 2011). כמו-כן, תחולת העוני בקרב אוכלוסיית ילדי העולים⁵ הייתה גבוהה יותר בהשוואה לתחולה בקרב כלל הילדים היהודים (29%), (ציונית וברמן, 2011).

⁵ ילדי עולים הם ילדים שעלו בעצמם בין השנים 1993-2009, או שנולדו בישראל להורים שעלו בשנים אלה.

♦ **מאפיינים משפחתיים.** בקרב ילדים ונוער בסיכון נמצא ייצוג יתר של משפחות חד-הוריות, מרובות ילדים ומשפחות בלי מפרנס.

בקרוב בני נוער בקצה רצף הסיכון והניתוק ניתן למצוא מצבים מגבירי סיכון בשיעור גבוה, אך יתרה מכך, הם מאופיינים במצבי סיכון הנוגעים לתחומי חיים רבים. מצבי הסיכון המפורטים בהמשך מתארים את כלל הילדים ובני הנוער בסיכון, ויש לזכור כי בני נוער הנמצאים במסגרות השירות לשיקום נוער מהווים אחוז קטן מכלל בני הנוער בסיכון שהם בעלי מאפיינים קשים במיוחד.

על פי התיאוריה האקולוגית של Bronfenbrenner & Morris (1998), התפתחות הילד מושפעת מיחסי הגומלין ומהשפעות הדדיות בינו לבין סביבתו הקרובה, ובינה לבין מערכות אחרות: הפיזית, המשפחתית, הכלכלית, החברתית, הרגשית והתרבותית. על כן, כדי לספק מענה מתאים לצורכי בני הנוער יש להכירם בהקשרים שונים של חייהם. ועדת ראש הממשלה לילדים ולנוער בסיכון ובמצוקה (ועדת שמיד, 2006) ניסחה הגדרה המבוססת על האמנה הבין-לאומית לזכויות הילד, ולפיה ילדים ונוער בסיכון הם אלה החיים במצבים המסכנים אותם במשפחתם ובסביבתם, ובעקבות כך נפגעה יכולתם לממש את זכויותיהם בתחומי חיים שונים. הגדרה זו כוללת שבעה תחומים: הראשון שבהם (קיום פיזי, בריאות והתפתחות) רלוונטי לגיל הרך ולכן אינו מפורט כאן, והשניים האחרונים אוחדו לצרכינו לתחום אחד, כמוצג להלן.

השתייכות למשפחה - המשפחה היא בסיס לביטחון הפיזי והרגשי של הילדים ויש לה תפקיד מרכזי בבניית יכולותיהם וכישוריהם. בתחום זה נכללים קשיים בקשר בין ההורה לילד (נתק ודחייה) וחוסר יכולת להתמודד עם התנהגות הילד ולהציב לו גבולות. מחקרים מצביעים על ריבוי קשיים בהקשר המשפחתי אצל ילדים ונוער בסיכון: משפחות גרעיניות שעברו יותר ממשבר אחד (תהליכי גירושין ממושכים, אובדן אחד ההורים או שניהם, אובדן בני משפחה משמעותיים); ייתכנו גם מחלות ומגבלות למיניהן במשפחה; עיסוק לא חוקי של ההורים או אורח חיים שמתקיים בניגוד לחוק; היעדרות של ההורים או נטישת הנער (בורשטיין, 2008).

למידה ורכישת מיומנויות - בית-הספר נועד להכין את התלמידים ולציידם בכלים שיסייעו להם להשתלב בהצלחה ב"חיים האמיתיים". בתי-ספר מתוארים כסוכנים להכללה חברתית (social inclusion) ולצמצום פערים, אולם מחקרים מראים כי בפועל הם יוצרים הדרה חברתית (ראזר, 2009). זאת, מאחר שבית-הספר נשען על ערכי למידה שהילדים ובני הנוער מביאים עמם מהבית (כמו, למשל, חינוך להישגיות, אהבת ידע והמוכנות ללמוד חומר מופשט). בני נוער מרקע חברתי-כלכלי נמוך נעדרים על-פי-רוב תכונות אלה ולכן מתקשים להפיק מבית-הספר תועלת ולסיימו בהצלחה (לם, 2000; Te Riele, 2008):

♦ **נשירה סמויה** - נשירה סמויה כוללת היעדרויות תכופות, הישגים נמוכים, תחושות של ניכור כלפי בית-הספר, דחייה חברתית, בעיות התנהגות וקשיי הסתגלות (אלימות) (מי-עמי, 2004; כהן-נבות ואחרים, 2001). התנהגויות אנטי חברתיות ואלימות מושפעות מאי-התאמתם של בני הנוער למערכת החינוך הרגילה. הדבר מוביל לאי-נראות שלהם: "הולדתה של אלימות זו בדחיקתם של הילדים אל מחוץ לתחום המבט, דחיקה שכופה עליהם להשיג את מבוקשם בדרך היחידה הפתוחה בפניהם - פריעת מה שנחשב בבית-הספר לחוק וסדר" (אבידן ואחרים, 2005, עמ' 75).

♦ **נשירה גלויה** - נשירה סמויה עשויה להוביל לנשירה גלויה, כלומר עזיבה של תלמידים אשר היו רשומים ללימודים במסגרת חינוכית מוכרת וכבר אינם רשומים בה. שיעורי הנשירה הגלויה גבוהים במיוחד בקרב בני 16 ומעלה ובקרב אוכלוסיית הערבים, העולים והחרדים. שני אחוזים מכלל התלמידים בכיתות ז-י"ב נשרו בשנת 2010 מבתי-ספר בפקוח משרד החינוך. שיעור הנשירה במגזר הלא-יהודי היה כפול מזה שבמגזר היהודי, ובתוך המגזר היהודי אחוז הנשירה של תלמידים ילידי חו"ל היה גבוה כמעט פי שלושה משל ילידי ישראל (וורגן, 2011).

♦ **לקויות למידה** - שיעור הילדים ובני הנוער עם לקויות למידה בקרב ילדים ובני נוער בסיכון גבוה יותר - 15% (סבו-לאל וחסין, 2011), בהשוואה לשיעור בקרב כלל אוכלוסיית הילדים - כ-10% (אל-דור, 2011). מחקרים בישראל מצביעים על שיעורים גבוהים ביותר של לקויות למידה או קשיי למידה, ולפיהם כ-70% מבני הנוער המשולבים במוסדות התקון (מוסדות חסות, מתקני מעצר או מוסדות לעבריינים) סובלים מלקויות אלה (אמיתי, 2010). הקשיים האקדמיים שחווים תלמידים אלה מציבים אותם בסיכון להישגים לימודיים נמוכים ולכישלונות, וכתוצאה מכך גם לנשירה (גולדפרב, 2012).

רווחה ובריאות רגשית - גור (2005), המצוטטת אצל בורשטיין (2008), טוענת כי חלקם הגדול של הילדים ובני הנוער בסיכון מצויים במצב של התקשרות לא בטוחה מיום הולדתם, ורבים מהם חיים ב"מצב חירום" קבוע ובחוסר ודאות. ילדים ובני נוער אלה עשויים להפגין התנהגויות המעידות על קשיים רגשיים, כמו התפרצויות זעם, מראה עצוב או מדוכא, ביטויי חרדה ופחד קיצוניים, והבעת תחושות של חוסר ערך וחוסר מסוגלות אישית.

השתייכות חברתית והשתתפות חברתית - הסביבה החברתית שבה חיים בני הנוער משפיעה בדרך כלל על אי-מיצוי פוטנציאל חברתי תקין ודחייה של נורמות חברתיות תקינות. כך, למשל, בני נוער בסיכון עשויים להיות מאופיינים בקשיים להסתגל וליצור קשר עם אחרים, וכן בהפגנת התנהגויות תוקפניות. נטען כי פנייה לעולם העבריינות, לדוגמה, נובעת מצורך להשתייך לחברה מסוימת, או להתריס, לפגוע ולמרוד (בורשטיין, 2008). כפי שצוין, אחוז בני הנוער עם לקות למידה גבוה יותר בקרב בני נוער בסיכון. מחקרים מצאו כי ילדים ובני נוער רבים עם לקויות למידה חווים קשיים חברתיים ותחושות בדידות, ומדווחים על מעורבות נמוכה יותר בקשרים חברתיים ועל יוזמה פחותה ביצירת קשרים ובשיתוף אחרים (גולדפרב, 2012; שרעבי, 2008).

הגנה מפני אחרים והגנה מפני התנהגויות מסכנות שלהם עצמם - לאוכלוסיית בני הנוער בסיכון יש מאפיינים ייחודיים ומורכבים שהופכים אותם הן לפגיעים וחשופים והן לפוגעים. בתחומים אלה נכללת מצד אחד היחשפות של הילדים ובני הנוער להתעללות מינית או פיזית, בהם עצמם או שהם היו עדים לה; ומצד שני מעורבות שלהם בהתנהגויות לא חוקיות או לא נורמטיביות ועיסוק בהתנהגויות מסכנות כמו בריחה מהבית, הפרעות אכילה וניסיונות אובדניים. נטען כי הפגיעה, הן בעצמם והן באחרים, יוצרת דחייה, חוסר אמון ופחד ביניהם לבין כלל החברה, כולל אלה האחראים לטפל ולסייע בשיקום שלהם (בורשטיין, 2008; ראזר, 2009).

2.2 דרכי התמודדות עם בני נוער על רצף הסיכון והניתוק

מורכבות הקשיים והצרכים של בני נוער בסיכון דורשת התערבות מותאמת שביכולתה לספק מענים במגוון תחומים. תכניות רבות המטפלות בבני נוער בסיכון ובנושרים מתמקדות בהשלמת השכלה מחד, ובמתן מענים טיפוליים מאידך. מודל זה מבוסס על התפיסה "החינוכית-טיפולית" (social pedagogy) שביקשה למצוא פתרונות חינוכיים לצד פתרונות טיפוליים לבעיות רגשיות וחברתיות, בהנחה ששילוב כזה יוביל לקידום ולמוביליות חברתית (להב, 2010). תיאוריות אלה מתבססות על גישות אקולוגיות, התפתחותיות ואינטראקטיביות, המזהות את ריבוי הגורמים שעשויים לעודד או לחסום התנהגויות סיכון (להב, 2010). תכניות החינוך החלופיות מונחות על-ידי התפיסה שצריך להתאים את המענים לצורכי התלמיד ולא את התלמיד לעבודה במסגרת (Bryson, 2010). תפיסה דומה היא זו המכונה "התמודדות עם הדרה חברתית בחינוך" (facing exclusion in education), המבקשת לענות על ריבוי הצרכים של הלומדים ועל שונותם באמצעות יצירת תנאים לשותפות בלמידה, בתרבות ובקהילה (ראזר, 2009).

בשנות ה-90 של המאה הקודמת ובשנות האלפיים חלו פיתוח, הרחבה והעמקה של השירותים בישראל לנוער מנותק. הדבר בא לביטוי הן בחקיקה (כך, ביולי 2007 התקבל תיקון לחוק חינוך חובה, וחובת הלימודים הוגדרה עד גיל 18, חוק זה תוקן כמה פעמים בשנים הבאות, וורגן, 2011), והן בפיתוח שירותים, כפי שנראה להלן.

מסקירת ספרות על תכניות חינוך חלופיות המיועדות לבני נוער שנשרו ממערכת החינוך הרגילה (כאהן-סטרבצ'ינסקי ובודובסקי, 2002) עולה כי למרביתן שתי מטרות מרכזיות: שיפור ההישגים הלימודיים של התלמידים וחיזוק יכולת ההסתגלות הרגשית והחברתית שלהם. מחקרים רבים מראים כי אחד מגורמי ההצלחה של תכניות חינוך חלופיות הוא שילוב בין מענים לימודיים לבין התערבויות שנועדו לסייע לבני הנוער בקשיים במסגרת ובחיי היום-יום (Kochhar-Bryany & Lacey, 2005). להלן מאפיינים מרכזיים של תכניות חינוך חלופיות, המתבססים על סקירת הספרות שנערכה.

א. שיטות ההוראה ותכניות הלימודים - מחקרים מצביעים על הצלחות של תכניות חינוך חלופיות בשיפור הישגים לימודיים, בהעלאת דימוי עצמי ובשיפור התנהגות ובהפחתת נשירה. הצלחות אלה נזקפות לזכות שיטות ההוראה ותכניות הלימוד הנהוגות במסגרות אלה (Boss, 1998; Siegrist et al., 2010).

♦ **עבודה פרטנית ולימוד בכיתות קטנות** של 10-15 תלמידים למורה, כאשר כלל התלמידים במסגרת אינו עולה על 250. הסיבה לכך היא שמרבית בני הנוער נפלטו מהמערכת הרגילה בגלל פערים לימודיים והסיכוי לצמצם אותם גדול יותר בכיתות קטנות (Wehlage & Rutter, 1986; Te Riele, 2011; Gutherson et al., 2010; Siegrist et al., 2008). לימוד בכיתות קטנות מאפשר גם למידה פרטנית ובניית תכנית אישית, והוא אחד הגורמים המכריעים להצלחת תכניות חינוך חלופיות (Kochhar-Bryany & Lacey, 2005).

♦ **תכנית לימודים** ממוקדת, יעדיה מציאותיים ומשימותיה מוצהרות וברורות. בחלק מהמסגרות לומדים על פי תכנית הלימודים הארצית, אך ישנן תכניות רבות שנמנעות להיצמד לתכנית

הפורמלית כדי לא לעורר התנגדות בתלמידים. נוסף על כך, מומלץ לאפשר לתלמידים גישה למקצועות שבהם רבים יותר סיכויי הצלחתם (Alternative to School Exclusion). מחקרים מראים כי ריבוי חוויות הצלחה הם גורם לשיפור הישגים אצל בני נוער עברייניים (Kochhar-Bryany & Lacey, 2005). תכניות אלה משלבות על-פי-רוב לימודי מקצוע ולימוד מיומנויות עבודה (Te Riele, 2005; Kochhar-Bryany & Lacey, 2005; 2008). יש הטוענים כי לימודים אלה מוגבלים ומורכבים ממקצועות העונים על תפיסת התפקידים המסורתיים (Bryson, 2010), כמו, למשל, טיפול בילדים ועיצוב שיער לנערות. עוד נטען שההזדמנויות להשתלב מחדש במערכות מצומצמות יותר לבנות מנותקות (נשרו ואינן לומדות במסגרת חלופית), שכן המערכות החלופיות מכוונות יותר לנערים: הן מציעות הכשרה מקצועית המותאמת יותר לנערים (Bryson, 2010; קומס, 2008).

♦ **מערכת גמישה** מבחינת שעות הלימודים, התכנים ודרכי ההערכה של התפקוד ושל ההישגים של התלמידים. חופש פעולה בדפוסי העבודה במסגרת כדי שתוכל לענות על הצרכים הספציפיים. המורים, ולעתים קרובות גם התלמידים, לוקחים חלק בהחלטות לגבי יעדי המסגרת וכיווני פעולה להמשך העבודה בה (Kochhar-Bryany & Lacey, 2005).

♦ **בחירה ומחויבות** הם גורם הצלחה נוסף של התכניות (Kochhar-Bryany & Lacey, 2005). לדעת Neumann (1991), גמישות ומתן הזדמנות לתלמיד לבחירה יגדילו את מחויבותו של התלמיד לתכנית ואת התמדתו בה (למשל, בחירה של מקום הלימודים ושל מסלול הלימודים המועדף). התכניות מתרכזות בפיתוח אחריות אישית של התלמיד להשכלתו, ומלמדות את בני הנוער כיצד לקבל החלטות אישיות ולפתח אמון ביכולת שלהם להצליח בלימודים ובחברה.

♦ **חוויה לימודית מתקנת** מושגת באמצעות שילוב תחומי עניין חדשניים כמו, למשל, לימודי קולנוע. לדברי וולנסקי (2010), חינוך בני נוער נושרים מתאפיין ביצירתיות, בגמישות פעולה, בגיוון ובחדשנות (ראו גם Siegrist et al., 2010). זאת, מתוך הבנה שאסטרטגיות ההוראה הקיימות בחינוך הרגיל אינן מאפשרות "להגיע" לנוער ונדרשות גישות מקוריות המבוססות על אמפתיה כדי לאפשר זאת. תכניות אלה מבקשות להעניק לבני הנוער חוויית למידה חיובית שתגביר את המוטיבציה שלהם להמשך לימודים או להשתלבות במסגרות אחרות כמו, למשל, מקום עבודה.

ב. צוות המורים - חוקרים רבים טוענים כי הצלחת תכניות חלופיות תלויה בצוות מורים איכותי ומחויב למשימה (Kochhar-Bryany & Lacey, 2005; Gutherson et al., 2011). אחת הטענות שעלתה במחקרים רבים היא שהעבודה במסגרת חלופית צריכה לבוא מתוך בחירה של המורה ותחושת שליחות, ולא בגלל חובה והכרח. מורים כאלה מאמינים ביכולתם של התלמידים ללמוד ולהצליח, דבר המוביל אותם לדרוש זאת מתלמידיהם. בתכניות רבות נמצא כי המורים נדרשים לקבוע סטנדרטים גבוהים של התנהגות ועבודה ולהסביר לתלמידים בבהירות את ציפיותיהם מהם (Kleiner et al., 2002; Gutherson et al., 2011). במחקרים על הדרה חברתית של תלמידים נטען כי לעמדות מורים ולמקצועיותם יש חשיבות רבה ביצירת סיכויי הצלחה בקרב תלמידים אלה (Almeida et al., 2010), והצלחתם תלויה ביכולות המורים יותר מאשר הצלחתם של התלמידים בזרם המרכזי (ראזר, 2009).

ג. יחסים בין מורים לתלמידים - לטענת חוקרים, היחסים הבין-אישיים בין מורים לתלמידים חשובים להצלחת התכנית יותר משיטות הלימוד והתכנים (Alternative Schooling Overview, 2012; Kleiner et al., 2002). לפי ראזר (2009), רגשותיו של המורה הם הכלי החשוב ביותר לעבודה יעילה עם אוכלוסייה בסיכון, ואין תחליף לקשר האישי בין המורים לתלמידים. מחקרים בארצות-הברית ובאנגליה מצאו כי אחד המאפיינים של התכניות החלופיות הוא יחס אישי של המורים (Pomeroy, 2000; Anderson et al., 2004). נמצא גם כי תחושתם החיובית של התלמידים קשורה בחיזוקים חיוביים ובקבלת הערכה לכישוריהם (Pomeroy, 2000). יש חוקרים הטוענים כי הצוות עשוי לשמש תחליף למשפחה שאינה נמצאת ביחסים טובים עם התלמיד או שהחינוך אינו עומד בראש סדר העדיפויות שלה (D'Evelyn, 1987).

ד. מערכות תומכות - אחת הדרכים לקידום תכניות חלופיות היא בניית צוות מגוון ככל הניתן שיכלול עובדים מתחומים שונים: מורים, עובדים סוציאליים, מדריכי נוער ואף פסיכולוגים, רופאים או קציני משטרה. זאת, מתוך תפיסה שכלל שהצוות יהיה מגוון יותר, כך יגדל הסיכוי של התלמיד למצוא דמות להזדהות עמה ולהתחבר אליה (Alternative to School Exclusion). יתרונות נוספים של צוות מגוון הם הרחבת זווית הראייה של אנשי הצוות את הנושא של נוער בסיכון, והגדלת שיתופי הפעולה עם גורמים שונים בקהילה המספקים מענים לנוער (Alternative Schooling Overview; Kleiner et al., 2002; Gutherson et al., 2011). עוד נמצא כי מעורבות קהילתית היא אחד מגורמי ההצלחה של תכניות חינוך חלופיות (Gutherson et al., 2011). היא עשויה להוביל לשיפור ההערכה העצמית וההישגים הלימודיים של התלמידים (Siegrist et al., 2010).

ה. חינוך - לא עוד מחכים לבני הנוער שיבואו אלא יוצאים לחפש אותם בסביבתם הטבעית. שינוי זה, שהחל בשנות ה-80 של המאה ה-20, נבע משינוי תפיסתי ולפיו אין די בלהגיע לכמה שיותר בני נוער, אלא המטרה צריכה להיות שילובם במסגרות נורמטיביות. תפיסה זו התבססה על מחקרים שהראו שניתוק חברתי הוא מצב משתנה (וולנסקי, 2010).

מסגרות נוספות המיועדות לבני נוער על רצף הסיכון והניתוק מספקות מענה מידי וקצר טווח לבני נוער במשבר. באמצע שנות ה-2000 הוקמו המסגרות הראשונות לנוער חסר קורת גג בשלוש הערים הגדולות בישראל, וכמה שנים מאוחר יותר הוקמו ברחבי הארץ מרכזי יום לבני נוער על רצף הסיכון והניתוק. סקירת ספרות על מרכזי נוער בחו"ל (drop-in centers) שנערכה במכון ברוקדייל (כאהן-סטרבצינסקי ואחרים, 2002) מעלה כי מטרת ייסוד המרכזים הייתה להציע מקום שבו בני הנוער יחוו בנוח לקבל סיוע ותמיכה. נמצאו מספר עקרונות משותפים למרכזים שהוכחו כיעילים בהנגשתם ובמתן סיוע, כמוצג להלן.

♦ **שירות כוללני** עונה על הצורך של בני הנוער לקבל סיוע ותמיכה במגוון תחומים, החל במידע כיצד להוציא רישיון נהיגה, עבור במידע על מחלות מין וכלה ביעוץ בשעת משבר (Pritchard et al., 1989). יש לציין כי בין המרכזים קיימת שונות בהיקף ההתערבויות הניתנות ובמִשְׁכָּן. המרכזים נמצאים על רצף שבין מתן מענים חד-פעמיים כמו ידע ויעוץ, למרכזים המציעים בעיקר פעילויות לא מובנות ומקום לשהות בו, ועד למרכזים המספקים מגוון שירותים מתמשכים, כמו סיוע בהכנת שיעורי בית, הכשרה מקצועית וקבוצות להקניית כישורי חיים (Covenant House, 1999).

- ♦ **נגישות המרכז**, הן מבחינת המיקום שנבחר לו (קרנות רחוב, קניונים וסמוך למקומות בילוי של נוער), והן מבחינת האווירה שמבקשים ליצור והתכנים: מקום נעים, מעניין ושמספק מידע בנושאים הרלוונטיים לחיי הנוער (Pritchard et al., 1989; Mercier et al., 2000).
- ♦ **יחסי אמון** הם היבט נוסף של הנגישות. דווח על מאמצים רבים הנעשים כדי לבסס אמון בין אנשי צוות המרכז לבין בני הנוער כדי לאפשר עבודה בשיתוף פעולה, ולמצוא פתרונות משותפים לקשיים ולבעיות שבהם נתקלים בני הנוער. יחסים המושתתים על אמון הם הבסיס להצלחת התערבויות במקרים שונים (Banner & Mathews, 1994; Pritchard et al., 1989).
- ♦ **פנייה מזדמנת ובלתי פורמלית**, ללא תיאום ובלי התחייבות, מאפיינת את מרבית המרכזים. בנוסף, במרביתם חלק ניכר מהפעילויות אינן מובנות (Mercier et al., 2000), מתוך תפיסה שבני הנוער שהמרכזים נועדו להם אינם מסתדרים במסגרות וחוסר הפורמליות ימשוך אותם ויתרום להגעתם. הזמינות והיעדר הפורמליות הן גם תוצאה של היות המרכזים פתוחים לכל דורש. עם זאת, מיקום המרכז ושעות פעילותו יקבעו בסופו של דבר את סוג האוכלוסייה שתגיע אליו בפועל.

3. מטרת ומערך המחקר

3.1 מטרת המחקר

מטרת המחקר המרכזית הייתה לסייע למקבלי ההחלטות האחראים על המפתנים והמית"רים לבנות מדיניות מבוססת מידע כדי לשפר את המענים הניתנים לבני הנוער. באופן מפורט, מטרת המחקר היו:

1. לזהות את המאפיינים ואת הצרכים של בני הנוער, תוך התייחסות להבדלים בין בני הנוער במפתנים לבין בני הנוער במית"רים, ובין קבוצות בעלות מאפיינים שונים
2. ללמוד על דפוסי העבודה במסגרות (יישום עקרונות "הסביבה הטיפולית"), ובכללם ההתערבויות הניתנות לבני הנוער במגוון תחומים: טיפולי, לימודי, מקצועי והעשרתי, ועל מידת התאמתן לצרכים
3. לבדוק את מידת שביעות הרצון מאופן העבודה במסגרות של הגורמים השונים: מנהלי השירות ברמת המטה, מנהלים ואנשי צוות במסגרות ובני הנוער
4. לבחון את תפיסת התרומות לבני הנוער בעיני גורמים שונים, כולל בני הנוער עצמם.

3.2 אוכלוסיית המחקר והמדגם

אוכלוסיית המחקר כללה בני נוער מהמגזר היהודי והערבי, בנים ובנות, שהשתתפו בעת המחקר באחד משלושת סוגי המסגרות הבאים: מפתן, מית"ר ומפתן משולב מית"ר. המידע נאסף על בסיס רשימות שנשלחו אלינו מהמסגרות וכללו מידע על המגדר והמגזר של כל אחד מבני הנוער. מנהלי המסגרות התבקשו להכין רשימות מקבילות: האחת כללה את שמות בני הנוער וקוד זיהוי לכל אחד מהם ונשארה בידי המנהלים; השנייה כללה את קוד הזיהוי בלבד ונשלחה אל צוות המחקר. באופן זה יכולנו לשמור על חיסיון בני הנוער אך בה בעת לאפשר זיהוי של בני הנוער בידי המסגרת לצורך מילוי שאלון על אודותיהם. להלן פירוט המדגם, לפי סוג מסגרת:

1. מכלל המפתנים נדגמו בסך-הכל 338 בני נוער לפי שלוש קבוצות: בניס יהודים (110), בנות יהודיות (110) ובנים ערבים (118). בנות ערביות לא נכללו במדגם בגלל מספרן הנמוך באוכלוסיית המפתנים.

2. מכלל המית"רים נדגמו בסך-הכל 209 בני נוער לפי ארבע קבוצות: בניס יהודים (78), בניס ערבים (55), בנות יהודיות (45) ובנות ערביות (31).⁶

3. מכלל מסגרות המפתן משולב מית"ר נדגמו בסך-הכל 100 בני נוער, כולם יהודים, מאחר שמסגרות אלה אינן פועלות במגזר הערבי. כמו-כן, נכללו בו רק בני נוער שהשתתפו גם במפתן בשעות הבוקר וגם במית"ר בשעות אחר-הצהריים, מתוך הנחה שמאפייניהם יהיו שונים ממאפייני בני נוער המשתתפים רק במפתן.

בסך-הכל המדגם כלל 647 בני נוער, ועל 597 מתוכם מולאו שאלונים (ראו בהמשך את לוח 1 המציג את אוכלוסיית המחקר והמדגם לפי מסגרת, ואת לוח 2 המציג את קבוצות המדגם לפי מגזר ומגדר).

3.3 שיטת איסוף הנתונים

א. הרכיב הכמותי

הנתונים נאספו בחודשים ינואר-מארס 2012 באמצעות שאלון על אודות בני הנוער במפתנים ובמית"רים. השאלון היה מקוון (בתוכנת סקר אינטרנטי) ומילאו אותו אנשי הטיפול במסגרת (עובדת סוציאלית או יועצת חינוכית) על מדגם אקראי של בני נוער. נציין כי לעתים סייעו במילוי השאלונים גם מנהלי המסגרות או מחנכי הכיתות.

בשאלון נבחנו הרקע הסוציו-דמוגרפי של בני הנוער ומשפחותיהם; יחסים במשפחה; עיסוק עיקרי של בני הנוער; מצבים ואירועים משמעותיים בחיי בני הנוער ומשפחותיהם; דפוסי התנהגויות סיכון; אופי ההשתתפות שלהם במסגרת ורמת התפקוד שלהם בתחום הלימודי, הרגשי וההתנהגותי; השתתפות בתכניות מטעם המסגרת, כולל מוקדי התכנית האישית של כל אחד מבני הנוער, והערכת התרומות. השאלונים על אודות בני הנוער במפתנים ובמית"רים דומים מאוד זה לזה, והחלק על מאפייני בני הנוער זהה. עם זאת, בכל אחד מהשאלונים נעשתה התאמה לדפוסי הפעולה המאפיינים כל מסגרת. במפתן המשולב מית"ר, הפועל בבוקר כמפתן ואחר-הצהריים כמית"ר, התבקשו אנשי הצוות למלא שני שאלונים: השאלון על תפקוד בני הנוער במפתן כלל גם את החלק המשותף של המאפיינים האישיים (מולא על-ידי איש צוות במפתן המשולב), ואילו השאלון על המית"ר היה קצר יותר וכלל רק את השאלות על דפוסי העבודה במסגרת ועל תפקוד בני הנוער בה (מולא על-ידי איש צוות במית"ר המשולב).

⁶ הבנות היהודיות והערביות במית"רים שהשתתפו במחקר מהוות את כלל האוכלוסייה במסגרות אלו. את גודל הקבוצה של הבנים הערבים לא ניתן היה להגדיל מסיבות טכניות: קיימים שני מית"רים במגזר הערבי ובאחד מהם חלו שינויים בכוח האדם ולא היה מי שימלא שאלונים.

לוח 1: אוכלוסיית המחקר והמדגם, לפי סוג מסגרת

מפתן משולב מית"ר	מית"ר	מפתן	סך-הכל	
245	366	1,204	1,815	אוכלוסיית המחקר (N) ¹
100	209	338	647	המדגם (n)
3	32	8	43	נפל מהמדגם (n) ²
97	171	329	597	שאלונים מלאים (במספרים)
97	81.8	97.2	92.3	שאלונים מלאים מכלל המדגם (באחוזים)
100	96.6	99.7	98.8	אחוז היענות אחרי נפל

¹ גודל האוכלוסייה בעת איסוף המידע על בני הנוער המשתתפים במסגרות השירות

² בני הנוער שנפלו מהמדגם בגלל נשירה מהמסגרת או סיבה טכנית

כאמור, המדגם הארצי כלל 647 בני נוער מכל המסגרות. בפועל המדגם כלל 604 בני נוער בגלל נשירה/עזיבה של נדגמים מהמסגרות בעת ביצוע המחקר (N=24), ובשל סיבות טכניות שמנעו את המשך מילוי השאלונים באחת המסגרות (N=19)⁷. שאלונים מולאו על אודות 597 בני נוער, המהווים 92% מכלל המדגם ו-99% אחוזי היענות מסך בני הנוער שעליהם היה ניתן למלא בפועל שאלון.

לוח 2: קבוצות המדגם, לפי סוג מסגרת (במספרים)

מפתן משולב מית"ר	מית"ר	מפתן	סך-הכל	
97	171	329	597	סך-הכל
76	63	107	245	בנים יהודים
21	43	108	172	בנות יהודיות
-	37	114	152	בנים ערבים
-	28	-	28	בנות ערביות

- לא נאסף מידע על קבוצות אלה.

בניתוח המידע שוקללו הנתונים לפי הפרופורציה של אחוז בני הנוער בכל אחת מהמסגרות ומקבוצות הדגימה מסך-כל אוכלוסיית המחקר. בעת איסוף הנתונים 64% היו ממפתן, 23% היו ממית"ר ו-13% היו מהמפתן משולב מית"ר. ניתוח הנתונים נעשה באמצעות תוכנת Complex Samples של SPSS. בדוח מופיעים ניתוחים לפי סוג מסגרת ולפי ארבע קבוצות מדגם (בנים יהודים, בנים ערבים, בנות יהודיות ובנות ערביות), שבהם מספר התצפיות האפקטיביות קטן, ולפיכך האומדנים המוצגים בדוח חשופים לטעויות דגימה. כדי להסב את תשומת לב הקוראים לכך, סומנו בסוגריים אומדנים עם טעויות דגימה יחסיות⁸ שבין 25% ל-40%. אומדנים עם טעויות דגימה יחסיות הגבוהות מ-40% לא דווחו.

הצגת המידע בדוח תיעשה לפי החלוקה הבאה:

- ♦ שאלות משותפות לכלל המסגרות (כגון המאפיינים האישיים, המשפחתיים והחברתיים של בני הנוער ומצבי הסיכון שלהם) יוצגו לפי סוג מסגרת, לפי ארבע קבוצות המדגם (בנים יהודים, בנים ערבים, בנות יהודיות ובנות ערביות).

⁷ מילוי השאלונים באותה מסגרת היה חלקי בגלל חילופי כוח אדם (עו"ס ומנהל). לא היה גורם שהכיר היטב את חלק מבני הנוער ושיכול היה למלא עליהם שאלון.

⁸ טעות דגימה יחסית מוגדרת כטעות הדגימה חלקי האומדן.

- ♦ שאלות ייחודיות למפתנים ידווחו לפי סוג מסגרת (מפתן רגיל או מפתן משולב) ולפי שלוש קבוצות מדגם (בנים יהודים, בנות יהודיות ובנים ערבים).
- ♦ שאלות ייחודיות למית"רים ידווחו לפי סוג מסגרת (מית"ר רגיל או מית"ר משולב), לפי ארבע קבוצות המדגם (בנים יהודים, בנות יהודיות, בנים ערבים ובנות ערביות), ובחלק מהמקרים גם לפי גיל.

ב. הרכיב האיכותני

בדוח מובא גם מידע איכותני שנאסף באמצעות:

- ♦ ראיונות עומק עם אנשי מטה בשירות לשיקום נוער במשרד הרווחה ובאגף שח"ר של משרד החינוך, שנועדו לבסס את ההיכרות עם המסגרות ועם עבודת השירות, וללמוד על מידת שביעות הרצון ועל הקשיים הקיימים בהיבטים שונים של העבודה. ראיון קבוצתי עם אנשי מטה במשרד הרווחה נערך בהשתתפות מנהלת השירות לשיקום נוער, המפקחת הארצית על שירותי הטיפול והמפקחת הארצית על חינוך וחברה בשירות. ראיון קבוצתי נוסף נערך עם אנשי מטה במשרד החינוך וכלל את המפקחת הארצית על המפתנים באגף שח"ר, האחראית על הייעוץ החינוכי באגף ומדריך באגף שח"ר.
- ♦ ראיונות עומק עם מנהלי המסגרות ועם אנשי צוות בעלי תפקידים שונים. בראיונות נאסף מידע על יעדי המסגרות, על העקרונות המרכזיים שמנחים את עבודתן, על תחומי ההתערבויות ועל מידת שביעות הרצון שלהם והקשיים שעמם הם מתמודדים (בסך-הכל 13 ראיונות).
- ♦ ראיונות קבוצתיים עם בני נוער שנועדו ללמוד מהם על מידת שביעות הרצון שלהם מהיבטים שונים של הפעילות במסגרת ועל תפיסת התרומות בעיניהם (בסך-הכל שני ראיונות קבוצתיים, האחד במית"ר והשני עם בני נוער המשתתפים במית"ר במסגרת של המפתן משולב מית"ר. בכל אחד מהמפגשים השתתפו כחמישה בני נוער).

4. רקע על המסגרות - היקף, מטרות ועקרונות עבודה

ב-1998 עבר הפיקוח על המפתנים מידי האגף לחינוך מיוחד לאגף שח"ר במשרד החינוך. באותה עת הוקמה ועדה בראשות שמואל דגן,⁹ בעקבות מחקרים ודוחות שנכתבו על עבודת המפתנים.¹⁰ דבר זה הוביל להגדרה מחדש של אוכלוסיית היעד ושל התפיסות והמענים הניתנים במסגרות.¹¹ בין השאר, אומץ המודל התיאורטי של "הסביבה הטיפולית" (שעל עקרונותיו יורחב בהמשך), ופותחו מודלים חדשים. בתחילה נבנה וגובש בשיתוף עם אשלים מודל של מרכז יום - המית"ר. בהמשך פותח מודל המפתן משולב מית"ר, הכולל את דפוסי העבודה בשני סוגי המסגרות.

⁹ מנהל השירות לשיקום נוער באותן שנים.

¹⁰ כהן-נבות וגבעון, 1998. הערכת המפתנים - דוח מחקר מסכם. מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל. ירושלים; דוח מבקר המדינה התייחס לכשלים בעבודת המפתנים (דוח שנתי 45 לשנת 1994 ולחשבונות שנת הכספים 1993).

¹¹ במסגרת השינויים שחלו בהגדרת מסגרת המפתן חויבו המחנכים העיוניים להיות בעלי תואר ראשון. מאחר שרבים מהם היו ותיקים במערכת ובעלי השכלה בתחום החינוך המיוחד, הם התבקשו להשלים את התואר במשך השנים ולהתמחות בתחום דעת כלשהו. המדריכים המקצועיים חויבו בסיווג מקצועי גבוה יותר.

בפרק זה מוצגים היקף הפריסה של המסגרות, המטרות הסופיות והיעדים שהמסגרות הציבו לעצמן כדי להשיגן, וכן עקרונות העבודה של המסגרות. המידע נאסף מהראיונות עם אנשי המטה בשירות לשיקום נוער ובאגף שח"ר, מהראיונות עם אנשי הצוות במסגרות, מהשאלונים על אודות בני הנוער ומרשימות בני הנוער שהועברו אלינו מהמסגרות.

4.1 היקף הפריסה של המסגרות

מסגרות המפתן והמית"ר הן מסגרות אזוריות-קהילתיות. כלומר, מרבית בני הנוער חוזרים בסוף כל יום הביתה ומתגוררים ביישובים באזור שבו פועלת המסגרת. בלוח 3 מוצגים מספר מאפיינים עיקריים של המסגרות. בסך-הכל פעלו בשנת תשע"ב (2011-2012) 30 מסגרות בפריסה ארצית: 19 מפתנים, 8 מית"רים ו-3 מפתנים משולבי מית"ר. ניתן לראות שכמחצית מהמסגרות (53%) פועלות במחוז צפון, מרביתן משמשות את המגזר היהודי (73%), ו-60% מהן גדולות יחסית (מעל 50 בני נוער). בולט השוני בין מפתן למית"ר בהיקף בני הנוער במסגרת: מספר בני הנוער במית"רים קטן בהשוואה למפתנים (ב-75% מהמית"רים משתתפים עד 50 בני נוער לעומת ב-32% מהמפתנים).

לוח 3: מאפיינים כלליים של המסגרות, לפי סוג מסגרת

	סך-הכל		מפתן		מית"ר		מפתן משולב מית"ר	
	%	N	%	N	%	N	%	N
מחוז:								
חיפה והצפון	53	16	58	11	100	8	-	-
תל אביב ומרכז	30	9	37	7	-	-	67	2
ירושלים ודרום	17	5	5	1	37	3	33	1
מגזר:								
יהודי	73	22	68	13	100	8	100	3
ערבי	27	8	32	6	75	6	-	-
גודל המסגרת:								
עד 50 בני נוער	40	12	32	6	100	8	-	-
51-90 בני נוער	50	15	58	11	75	6	67	2
91-129 בני נוער	10	3	10	2	-	-	33	1

- אין מסגרות בקטגוריה זו

4.2 המטרות והיעדים של המסגרות

המפתנים נועדו לקלוט בני נוער שנפלטו ממסגרות אחרות בשל קשיים שונים, ולספק מענה מקיף וכוללני על צורכיהם. המית"רים, לעומתם, מבקשים לתת מענה ממוקד וקצר טווח (עד שנה וחצי) לבני נוער שאינם משתתפים במסגרת נורמטיבית כלשהי (לימודית או תעסוקתית), וכן לבני נוער הנמצאים במסגרת לימודים אך זקוקים לליווי ולתמיכה נוספים. עם זאת, לשני סוגי המסגרות יש אותן מטרות מרכזיות:

- ♦ להחזיר את בני הנוער למסלול חיים נורמטיבי: אדם שתורם לחברה (צבא או שירות לאומי), מפרנס את עצמו ואת משפחתו בכבוד (תעסוקה), ומתקדם בחייו (לימודים, משפחה)
- ♦ להפחית התנהגויות סיכון בקרב בני הנוער.

מאחר שמית"ר הוא מסגרת קצרת טווח, המטרה הראשונה מתורגמת במית"רים לשילוב במסגרת חינוכית, או במקרה של בני נוער שמגיעים בגיל מאוחר יותר (בני 17 ויותר) - לשילובם במסלול של תעסוקה או צבא.

מהראיונות עם אנשי הצוות עולה כי ממטרות אלו נגזרו יעדים המתחלקים לשלושה תחומים מרכזיים: יעדים בתחום הרגשי-חברתי, כגון הקניית כישורי חיים, פיתוח תחושת מסוגלות, בניית יחסי אמון ושינוי דפוסי התנהגות לא נורמטיביים; יעדים בתחום הלימודי כמו השלמת 12 שנות לימוד; יעדים בתחום התעסוקה כמו שיפור מיומנויות עבודה רכות ורכישת מקצוע. ליעדים אלה אנחנו מתייחסים בהרחבה בפרק 11.1 העוסק בהתקדמות תהליך הטיפול.

4.3 עקרונות "הסביבה הטיפולית"

האתגרים העומדים בפני אנשי צוות במערכות החינוך והשיקום למיניהן הם קשים ומורכבים. כדי לשנות את סיכויי בני הנוער להצליח, נדרש מהמערכת לחולל שינוי באופני ההתייחסות שלה למגוון הגורמים המשפיעים על הישגי בני הנוער בתחומים שונים ולא רק בתחום הלימודי (ראזר, 2009). בדומה לכך אימצו המפתנים והמית"רים תפיסת עבודה המבקשת לענות על כלל צרכי בני הנוער. מסגרות השירות לשיקום נוער פועלות על פי עקרונות "הסביבה הטיפולית", ולפיהם לכל פעולה והחלטה הנעשות במסגרת יש משמעות ותכלית. עקרונות אלה כוללים:

- ♦ תפיסה הוליסטית של צרכי בני הנוער ומתן התערבויות בתחומי חיים שונים
- ♦ שימוש בצוות רב-מקצועי העובד בתיאום וחולק שפה טיפולית משותפת. הצוות הרב-מקצועי כולל צוות ניהולי, צוות טיפולי, צוות חינוכי, צוות לוגיסטי וצוות תומך (כמו בנות שירות לאומי או מורות חיילות). ניתנת חשיבות רבה להכשרת כלל אנשי הצוות כדמויות טיפוליות בנוסף לחינוכיות, וישנה דאגה לספק להם את הנדרש לצורך זה: ישיבות קבועות ומובנות, הדרכות פרטניות וקבוצתיות והשתלמויות. לעובדים הסוציאליים יש תפקיד מכריע בנושא זה והם אלה האחראים על ההדרכה השוטפת של אנשי הצוות החינוכי
- ♦ שיתוף בני הנוער בתהליך העבודה, ובעיקר בבניית התכנית האישית
- ♦ עבודה מכוונת-תוצאות, כאשר לכל אחד מבני הנוער נבנית תכנית המותאמת אישית לרמת התפקוד שלו בתחומים השונים
- ♦ מודל הורי. "הסביבה הטיפולית" מבקשת לדמות הורות ומשפחה, ובאמצעות זאת לספק קרקע בטוחה לצמיחת בני הנוער ומקום שייתן להם מענה רגשי, ובעת הצורך גם יספק צרכים פיזיים.

אחד הקווים המנחים את עבודת המסגרות, ואשר בלט מאוד בראיונות עם המנהלים ועם אנשי הצוות, ואפילו עם בני הנוער עצמם, הוא גמישות מלווה בהצבת גבולות ובקביעת כללים מוגדרים. המוטו שחזר ועלה הוא: "אנחנו לא מוותרים עליהם אבל גם לא מוותרים להם". מחד גמישות ויצירתיות כדי שניתן יהיה למצוא את הדרך לכל נער ונערה, ומאידך הקפדה וחשיבה על כל פרט והחלטה הנעשים במערכת כדי לשמור על יציבות, על גבולות ועל הביטחון של בני הנוער. דוגמה לכך ניתן למצוא בדברי אחד המנהלים:

"יש את הדרך ויש את השיטה. כלומר הדרך היא מאוד חמה... עם המון אהבה. כולם עם הילדים... אנחנו לא מנסים לשפוט אותם כל הזמן, לא מנסים לאיים... [אבל] עם כל מה שאנחנו עושים חייבים להיות מאוד מובנים ומאורגנים. זאת אוכלוסייה שיכולה לשרוף לך את המקום, [ולכן] כל הדברים האלה כל-כך מסודרים אצלנו, כי אתה חייב רגע לעצור. אנחנו לא יכולים לעבוד רק עם הרגש. אני תמיד אומר צריך חשיבה, רגש, תגובה".

5. מאפייני בני הנוער

אחת המטרות המרכזיות של המחקר הייתה לאפיין את בני הנוער המשתתפים במסגרות של השירות לשיקום נוער כדי ללמוד על צורכיהם השונים. זיהוי צורכי בני הנוער נועד לשמש לבדיקת התאמה בין מאפייני האוכלוסייה לבין המענים הקיימים במסגרות כבסיס לשיפור הטיפול וההתערבויות הניתנים לבני הנוער. בפרק הנוכחי נסקרים המאפיינים האישיים, המשפחתיים והחברתיים של בני הנוער, וכן מצבי הסיכון שלהם. מקור המידע הוא השאלונים על אודות בני הנוער שמילאו אנשי הצוות במסגרות.

במקומות הרלוונטיים השווינו את ממצאי המחקר הנוכחי עם ממצאים ממחקר ההערכה שנעשה בעבר על המפתנים (כהן-נבות וגבעון, 1998). חשוב לזכור כי באותה עת הופנו למפתנים גם בני נוער מהחינוך המיוחד בעוד שהיום מסגרות אלו מיועדות לבני נוער בסיכון שהתקשו להסתגל למערכת החינוך הרגילה. חלק מההבדלים בנתונים נובעים מהשינוי באוכלוסיית היעד, וחלקם הם תוצאה של שינויים כלליים בחברה הישראלית.

5.1 מאפיינים אישיים

בלוח 4 מוצגים המאפיינים האישיים של בני הנוער במפתנים ובמית"רים:

- ♦ **מגדר:** מרבית בני הנוער הם בנים (81%). בדוח מפתנים מ-1998 אחוז הבנים היה נמוך יותר (68%).
- ♦ **גיל:** יותר ממחצית מבני הנוער (58%) הם בני 16 ומעלה. אחוז הבוגרים (+16) גבוה יותר במית"רים (63%) ובמפתנים (58%) בהשוואה למפתן משולב מית"ר (47%); ובקרב המגזר היהודי (65% מהבנים ו-62% מהבנות) לעומת המגזר הערבי (43% מהבנים ו-36% מהבנות). הגיל הממוצע של כניסה למסגרת הוא 14.7 שנים.
- ♦ **מגזר וארץ לידה:** 60% יהודים ילידי הארץ ו-31% ערבים ילידי הארץ. ההתפלגות של כלל בני הנוער ושל בני הנוער במית"רים לפי מגזר מייצגת נאמנה את שיעורם בכלל אוכלוסיית הילדים (17-0) בארץ (ציונית וברמן, 2011). תשעים ואחד אחוזים מבני הנוער הם ילידי ישראל. כ-9% מבני הנוער היהודים הם ילידי חו"ל: 4% ילידי ברית-המועצות לשעבר ו-4% ילידי אתיופיה. אחוז זה קרוב לשיעור העולים באוכלוסייה הכללית (בקרב בני 15-17) העומד על 8% (ציונית וברמן, 2011). אחוז גבוה יותר של עולים נמצא בקרב בנות (16%) לעומת בנים (10%). מרבית הבנות עלו מברית-המועצות לשעבר.
- ♦ **אורח החיים של בני הנוער:** כשני-שלישים (63%) מנהלים אורח חיים חילוני, למעלה מרבע (28%) הם מסורתיים, ועל 9% מבני הנוער דווח כי אורח החיים שלהם דתי (5%) או חרדי-דתי מאוד (4%).

לוח 4: מאפיינים אישיים של בני הנוער, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר (באחוזים)

מגדר ומגזר				סוג מסגרת			סך-הכל	
בנות ערביות	בנים ערבים	בנות יהודיות	בנים יהודים	מפתן משולב מית"ר	מית"ר	מפתן		
-	-	-	-	78	79	*82	81	מגדר - בנים
100	100	100	**100	100	100	*100	100	גיל¹
64	57	38	35	53	37	42	42	15-12
36	43	62	65	47	63	58	58	+16
								גיל כניסה למסגרת (ממוצע)
14.6	14.2	14.9	^15	14.5	15.2	^14.6	14.7	
								מגזר וארץ לידה
-	-	82	**88	89	58	**57	60	יהודי יליד ישראל
100	100	-	-	--	31	34	31	ערבי יליד ישראל
								עולה מברית-
-	-	11	(4)	--	--	5	4	המועצות לשעבר
-	-	5	6	(3)	8	(3)	4	עולה מאתיופיה

* הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.05$)

** הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.01$)

^^ הבדלים מובהקים לפי T-test, ($p < 0.01$)

- המידע לא רלוונטי לקבוצות אלה

() טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

-- טעות הדגימה היחסית גדולה מ-0.40

¹ ילד אחד בגיל 11 צורף לקבוצת הגיל הצעירה יותר ושלושה בני נוער בני 19 ושניים בני 20 נכללו בקבוצה הבוגרת

5.2 מאפיינים משפחתיים

על ההורים מוטלת האחריות לדאוג לביטחונם הפיזי והרגשי של ילדיהם, ויש להם תפקיד חשוב בפיתוח היכולות והכישורים שישפיעו על עתיד ילדם. כאשר הבסיס המשפחתי רעוע בגלל יחסים מתוחים בין ההורים, משברים שפקדו את המשפחה, תפקוד הורי לקוי וכדומה, עלול הילד או הנער להימצא במצב סיכון. לפיכך, חשוב להכיר את המאפיינים המשפחתיים של בני הנוער ואת יחסיהם עם הוריהם. סעיף זה מחולק לשניים: בתחילה מוצגים המאפיינים המשפחתיים של בני הנוער: מאפיינים סוציו-דמוגרפיים, שיעורי תעסוקה ומצב כלכלי של ההורים, אירועים מיוחדים במשפחה ומצבי סיכון של ההורים ושל האחאים. בהמשך נסקרים מאפייני הקשר בין הנער להוריו ויחסם של ההורים כלפי תפקוד ילדם במסגרת, כבסיס להבנה של מידת התמיכה ושיתוף הפעולה הקיים והפוטנציאלי של ההורים.

א. מאפיינים חברתיים-כלכליים של משפחות בני הנוער

מלוח 5 עולה כי הוריהם של 58% מבני הנוער נשואים. כשליש (34%) חיים במשפחה חד-הורית, שיעור גבוה מאוד לעומת 8.6% בקרב כלל הילדים (גילאי 0-17) בישראל (ציונית וברמן, 2011). אחוז זה גבוה יותר גם בהשוואה לדוח מפתנים מ-1998 (22% מבני הנוער חיו במשפחות חד-הוריות לעומת 34% מבני הנוער במפתנים כיום). קרוב ל-70% מבני הנוער חיים במשפחות גדולות שבהן 4 ילדים או יותר,

לעומת 17% מכלל הילדים בישראל (ציונית וברמן, 2011). כשני-שלישים מבני הנוער (64%) מתגוררים ביישובים המדורגים נמוך-בינוני באשכול החברתי-כלכלי של הלמ"ס.

לוח 5: מאפייני משפחות בני הנוער, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר (באחוזים)

מגדר ומגזר				סוג מסגרת			סך-הכל	
בנות ערביות	בנים ערבים	בנות יהודיות	בנים יהודים	מפתן משולב מית"ר	מית"ר	מפתן		
68	85	46	**47	35	59	**61	58	הורי בני הנוער נשואים
25	10	40	**45	54	34	**31	34	משפחה חד-הורית
86	90	54	**60	44	75	**69	68	+4 ילדים במשפחה
100	100	100	^100	100	100	^100	100	אשכול חברתי-כלכלי
82	75	(2)	8	(3)	28	30	28	נמוך (3-1)
14	19	45	43	52	51	30	36	בינוני (5-4)
4	6	53	49	45	21	40	36	גבוה (9-6)

** הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p<0.01$)

^^ הבדלים מובהקים לפי Kruskal-Wallis, ($p<0.01$)
() טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

כשני-שלישים מהאימהות (70%) הן ילידות ישראל ו-30% הן ילידות חו"ל: 13% היגרו לארץ מברית-המועצות לשעבר, 11% מהאימהות הן יוצאות אתיופיה והיתר עלו ממדינות אחרות (לוח 6). במפתן משולב מית"ר כחמישית מהאימהות עלו מברית-המועצות לשעבר, ובמית"רים 18% מהאימהות הן יוצאות אתיופיה. אחוז יוצאי אתיופיה גבוה מאוד יחסית לשיעור העולים מאתיופיה בכלל האוכלוסייה (כ-2%). כאמור (ראו לוח 4 לעיל), כ-9% מבני הנוער הם עולים בעצמם, כלומר 21% מכלל בני הנוער הם בני דור שני בארץ (ילדי עולים).

לוח 6: ארץ לידת אם בני הנוער, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר (באחוזים)

מגדר ומגזר				סוג מסגרת			סך-הכל	
בנות ערביות	בנים ערבים	בנות יהודיות	בנים יהודים	מפתן משולב מית"ר	מית"ר	מפתן		
100	100	100	**100	100	100	**100	100	סך-הכל
100	98	54	59	61	64	73	70	ישראל
-	-	28	15	21	9	12	13	ברית-המועצות לשעבר
-	-	12	17	14	18	9	11	אתיופיה
-	--	6	9	(4)	9	6	6	ארץ אחרת

** הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p<0.01$)

() טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

-- טעות הדגימה היחסית גדולה מ-0.40
- המידע לא רלוונטי לקבוצות אלה

השכלת ההורים היא מדד מקובל לבדיקת המשאבים החינוכיים הקיימים בבית התלמיד, כמו מודעות ההורים לחשיבות רכישת השכלה והיכולת שלהם (אם כלכלית ואם בידע ובמיומנויות לימודיות) לסייע לילדם בלימודים. מחקרים מכל העולם מראים קשר בין הישגים לימודיים ובין השכלת אם

(למ"ס, 2011), וגם משרד החינוך מכיר בחשיבות השכלת הורים ונותן לה משקל במדדי הטיפול שהוא בונה.¹² בתשובה זו היו חסרים נתונים בנוגע לבני הנוער במית"ר ובמפתן משולב מית"ר ולכן לוח 7 כולל מידע על המפתנים בלבד. נמצא כי השכלת האימהות נמוכה: כמעט כולן (97%) בעלות השכלה של עד 12 שנות לימוד. ממצא זה בולט במיוחד בקרב אימהות לבנים ערבים (80% מהן בעלות השכלה של עד 11 שנות לימוד בלבד).

לוח 7: שנות לימוד של אם הנער הלומד במפתן,¹ לפי מגדר ומגזר (באחוזים)

סך-הכל	בנים יהודים	בנות יהודיות	בנים ערבים
סך-הכל	100	100	100
עד 11 שנים	57	57	80
12 שנים	40	39	17
13 שנים או יותר	(3)	(4)	--

[^] הבדלים מובהקים לפי Kruskal-Wallis, ($p < 0.01$)

() טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

-- טעות הדגימה היחסית גדולה מ-0.40.

¹ בגלל היעדר נתונים על השכלת אם בנוגע לבני הנוער המשתתפים במפתן משולב מית"ר ובמית"ר, הוצגו נתונים על בני הנוער במפתנים בלבד.

מהממצאים על תעסוקת ההורים (לוח 8) עולה כי שני-שלישים מהאבות עובדים ופחות ממחצית מהאימהות עובדות (46%). שיעור האימהות העובדות נמוך במיוחד בקרב המגזר הערבי (26%), ממצא המשקף את אחוז התעסוקה בקרב נשים ערביות בכלל האוכלוסייה (ראו דוח התקדמות ביישום המלצות הארגון לשיתוף פעולה ופיתוח כלכלי OECD - ישראל, 2012: עמ' 32). בכרבע מהמשפחות (26%) אין מפרנס כלל, נתון המצביע על החמרה במצב הכלכלי בהשוואה לדוח מפתנים הקודם, אז דווח על 16% מבני הנוער החיים במשפחות ללא מפרנס.

לוח 8: תעסוקת הורים של בני הנוער, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר (באחוזים)

סוג מסגרת				מגדר ומגזר		
סך-הכל	מפתן	מית"ר	מפתן משולב	בנים	בנות	בנות ערביות
				יהודים	יהודיות	ערבים
אב עובד	66	*68	62	56	70	62
אם עובדת	46	**46	41	59	53	26
מפרנס אחד לפחות	74	76	67	74	75	76
						86

* הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.05$)

** הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.01$)

מאפייני סיכון של משפחות בני הנוער

מלבד מאפיינים חברתיים-כלכליים נבדק גם האם בשלוש השנים האחרונות התרחשו במשפחת בני הנוער אירועים קשים או משברים, או שהייתה מעורבות של אחד מבני המשפחה במצבי סיכון,

¹² "מדד שטראוס", המדד האחרון שנבנה ומוחל בהדרגה בבתי-הספר, בנוי מארבעה רכיבים: השכלת הורים, פריפריאליות, מדד כלכלי ושילוב של ארץ הלידה וארץ המוגדרת כארץ מצוקה. הרכיב השכלת הורים במדד זה הוא בעל המשקל הגדול ביותר (40%).

כדוגמת עבריינות או התמכרויות - אלה עלולים לערער את יציבות המשפחה ואת תפקודה התקין ובכך להשפיע על בני הנוער.

מהנתונים בלוח 9 על מאפייני הסיכון של משפחות בני הנוער בולטים במיוחד בני הנוער הלומדים במפתן משולב מית"ר והבנות הערביות. שבעים אחוזים מכלל בני הנוער חוו במשפחתם אירוע או מצב מגביר סיכון, כמו גירושין, אשפוז ממושך או מעצר של אחד מבני המשפחה. אחוז המשפחות שבהן היו גירושין או פרידה של ההורים (24%) גבוה יותר בקרב בני נוער מהמפתן משולב מית"ר (35% לעומת כ-20% במסגרות האחרות). גם בשיעור האלימות הפיזית בין ההורים נמצא אחוז גבוה יותר (36%) בקרב בני נוער הלומדים במפתן משולב מית"ר לעומת בני נוער במית"רים (18%) ובמפתנים (13%).

עוד דווח כי במשפחותיהם של 54% מכלל בני הנוער שורר מתח רב ומתחוללות מריבות רבות בין ההורים, ובמשפחתם של כחמישית מבני הנוער (22%) אחד מבני המשפחה לפחות מכור לסמים או לאלכוהול. אחוז זה גבוה יותר אצל בני נוער במפתן משולב מית"ר (35%) ובמית"רים (30%) לעומת בקרב בני נוער במפתנים (18%). במשפחתם של 29% מבני הנוער יש בן משפחה אחד לפחות עם רקע של התנהגות עבריינית. גם כאן שיעור גבוה יותר בקרב בני נוער במית"רים (40%) ובמפתן משולב מית"ר (37%) בהשוואה לבני הנוער במפתנים (25%).¹³

לוח 9: אירועים מיוחדים בחיי משפחת בני הנוער בשלוש השנים האחרונות, מצבי סיכון וקשר עם שירותי הרווחה, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר (באחוזים)

מגדר ומגזר				סוג מסגרת			סך-הכל	
בנות ערביות	בנים ערבים	בנות יהודיות	בנים יהודים	מפתן משולב מית"ר	מפתן	מית"ר		
86	67	71	70	75	68	73	70	אירועים מגבירי סיכון: אחד משישה לפחות: מדד מסכם ¹
76	54	53	53	58	54	52	54	יחסים בין ההורים
36	19	21	**12	36	18	**13	16	מתח רב ומריבות רבות אלימות פיזית
21	19	26	22	35	30	**18	22	מצבים מגבירי סיכון בקרב אחד ההורים או האחאים התמכרות של בני משפחה (של אחד מהם לפחות): מדד מסכם
21	29	28	30	37	40	**25	29	התנהגות עבריינית של בני משפחה (של אחד מהם לפחות): מדד מסכם

** הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.01$)

¹ לפחות אחד מששת הפרטים הבאים: גירושין או פרידה של ההורים; נישואין שניים של אחד ההורים או של שניהם; אשפוז ממושך או מחלה קשה של אחד ההורים; מעצר או מאסר של אחד ההורים או של שניהם; מעצר או מאסר של אחד האחאים; אבטלה של אחד ההורים או של שניהם

¹³ אחוז העבריינות בקרב אחד מבני המשפחה גבוה כמעט פי ארבעה לעומת הממצא בדוח מפתנים מ-1998 (25% מבני הנוער במפתנים כיום לעומת 7% מבני הנוער ב-1998). נציין כי בדוח מפתנים הקודם השאלה נשאלה בנוגע להורים ובדוח הנוכחי נכללו במדד גם האחיים.

ב. דפוסי הקשר בין בני הנוער להורים

חיייהם של בני נוער בסיכון מתאפיינים לעתים קרובות בחוסר יציבות ובהיעדר ביטחון ביחסים עם בני משפחתם. מחקרים רבים מצביעים על החשיבות הרבה שיש ליחסים בין ההורים לבני הנוער, ולמידת הסמכותיות שיש להורים על התפקוד הלימודי, הרגשי והחברתי של בני הנוער בבית-הספר (שרף ומיזלס, 2005), ומכאן חשיבות המידע בנושאים אלה.

בין בני הנוער לבין הוריהם שורר מתח בקרב שלושה-רבעים מבני הנוער (לוח 10). מדד זה כולל דחייה ונתק בין הנער לבין אחד ההורים (דווח על 38% מכלל בני הנוער). דפוס יחסים חמור זה שכיח יותר בקרב בני נוער במית"רים (52%) ובמפתן משולב מית"ר (46%) לעומת בני נוער במפתנים (33%). עם זאת, ניתן לראות כי לא בכל המקרים יחסים מתוחים בין ההורים לבין ילדיהם מצביעים על קשר שלילי. לפי הדיווח, לכמחצית מבני הנוער (46%) יש קשר חיובי ותומך בינם לבין הוריהם. אחוז זה גבוה יותר (50%) בקרב בני נוער במפתנים לעומת המית"רים והמפתן משולב מית"ר (38%). כשליש בלבד (34%) מההורים מצליחים להגיע ביניהם להסכמה במקרים של חילוקי דעות על מצב בני הנוער. בקרב בנות ערביות נמצא קושי מיוחד בעניין זה ודווח כי רק 4% מההורים מצליחים להגיע להסכמה ביניהם (לעומת 44% בקרב בנים ערבים, 32% בקרב בנים יהודים ו-27% בקרב בנות יהודיות). ממצא זה עולה בקנה אחד עם הדיווח על אחוז גבוה (76%) של מתחים ומריבות בין ההורים בקרב משפחות של בנות ערביות (לוח 9).

לוח 10: דפוסי הקשר בין בני הנוער למשפחה, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר (באחוזים)

מגדר ומגזר				סוג מסגרת			סך-הכל	
בנות ערביות	בנים ערבים	בנות יהודיות	בנים יהודים	מפתן משולב מית"ר	מפתן מית"ר	מפתן		
75	74	75	76	84	74	75	75	מתח בין הורה לנער: אחד משניים לפחות: מדד מסכם ¹
29	49	40	48	38	38	**50	46	קשר חיובי ותומך: שניים משלושה לפחות: מדד מסכם ²
54	57	44	*47	35	37	**54	49	פיקוח הורי: אחד משניים לפחות: מדד מסכם ³
54	58	48	55	45	55	56	55	מתעניינים בתפקוד הנער: אחד משניים לפחות: מדד מסכם ⁴
25	54	38	**33	32	30	**44	40	לנער יש קשר משמעותי עם קרוב משפחה שתומך בו ומהווה מודל לחיקוי

* הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.05$)

** הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.01$)

- ¹ יש מתח רב ומריבות רבות בין בני הנוער לבין ההורים; יש נתק או דחייה בין בני הנוער לבין ההורים
- ² אחד ההורים או שניהם מביעים ציפיות חיוביות כלפי בני הנוער; תומכים בבני הנוער לפי הצורך (רגשית או חומרית); מצליחים להגיע להסכמה במקרים של חילוקי דעות בנוגע למצב בני הנוער
- ³ אחד ההורים או שניהם מהווים סמכות ומציבים גבולות להתנהגות בני הנוער; יודעים עם מי בני הנוער מבלים והיכן
- ⁴ מתעניינים במצב הלימודי של בני הנוער; מתעניינים בתפקוד ההתנהגותי של בני הנוער במסגרת

להערכת אנשי הצוות, בקרב כמחצית מבני הנוער (49%) יש פיקוח הורי: ההורים מהווים סמכות ומציבים גבולות או יודעים היכן ועם מי מבלה הנער. אחוז זה נמוך יותר בקרב בני נוער במפתן משולב מית"ר (35%) ובמית"רים (37%) לעומת במפתנים (54%). לגבי קצת יותר ממחצית בני הנוער (55%) דיווחו אנשי הצוות שההורים מגלים עניין במצב הנער במסגרת: 43% מגלים עניין בתפקוד הלימודי של הנער; 52% מתעניינים בתפקוד ההתנהגותי של הנער במסגרת.

5.3 מאפיינים חברתיים

אנשי הצוות התבקשו לציין עם מי בני הנוער נוהגים לבלות והאם יש להם חברי נפש. מרבית בני הנוער (78%) מבלים על-פי-רוב עם בני גילם ו-39% מבלים עם בני משפחה. כשליש (32%) מתרועעים בדרך כלל עם מבוגרים מהם או עם חברים לא נורמטיביים. חמישית מבני הנוער נוהגים לבלות את זמנם עם חברים וירטואליים (חברים שהקשר איתם מתקיים בעיקר במרחבי הרשת, כמו חדרי צ'אט ורשתות חברתיות). על פי הדיווח, ליותר ממחצית (53%) יש חבר נפש אחד או יותר.

בקרב בני נוער במפתנים המאפיינים החברתיים חיוביים יותר בהשוואה למסגרות האחרות: אחוזים גבוהים יותר מבלים עם בני גילם (82% לעומת 71% במפתן משולב מית"ר ו-67% במית"רים) ועם בני משפחה (45% לעומת 27% מבני הנוער במית"רים ו-12% בלבד במפתן משולב מית"ר). מנגד, אחוז גבוה יותר מבני הנוער במית"רים נוהגים לבלות עם חברים לא נורמטיביים (45% לעומת 38% במפתן משולב מית"ר ו-28% במפתנים). בקרב בני נוער במית"רים דווח על אחוז גבוה יותר (61%) של בני נוער המבלים עם חבר נפש אחד או יותר לעומת בני נוער במפתנים (53%) ובני נוער במפתן משולב מית"ר (42%).

על שלושה-רבעים מהבנות הערביות דווח כי הן נוהגות לבלות בדרך כלל עם חברים וירטואליים. אחוז גבוה יותר של בנות יהודיות נוהגות לבלות בדרך כלל עם מבוגרים מהן (44%) לעומת בנות ערביות (18%). אחוז גבוה יותר מבני הנוער במגזר היהודי מבלים את זמנם עם חברים לא נורמטיביים (38% מהבנים ו-31% מהבנות) לעומת במגזר הערבי (23% מהבנים ואף אחת מהבנות). אחוז גבוה יותר של בני נוער ללא חבר נפש נמצא בקרב בנים (כ-50%) לעומת בנות (30% ופחות); ובקרב בנות יהודיות (30%) לעומת ערביות (7%).

5.4 מצבי סיכון ומצבים מגבירי סיכון של בני הנוער

מצבי סיכון קיימים בתחומים רבים והם אף עשויים להשתנות. על כן, בסעיף זה נבקש להעמיק את היכרותנו עם מצבי הסיכון המרכזיים המאפיינים את בני הנוער במסגרות של השירות לשיקום נוער כיום. אנשי הצוות התבקשו לציין לגבי רשימה של 37 מצבי סיכון אפשריים האם הם אפיינו את בני הנוער בשנה האחרונה. בנייתוח הנתונים חולקו מצבי הסיכון לחמישה תחומים עיקריים, וכל המרכיבים בכל תחום אוחדו למדדים המסכמים הבאים: מצב רגשי/נפשי קשה, התנהגויות סיכון, התנהגות אלימה, קורבנות לאלימות והתנהגות מנוגדת לחוק (ראו פירוט המדדים בהערות ללוח 11). קורבן להזנחה דווח בנפרד וכן נכללו בסעיף זה גם לקויות למידה והפרעת קשב וריכוז הידועים כמצבים מגבירי סיכון.

לוח 11: מצבי סיכון ומצבים מגבירי סיכון של בני הנוער בשנה האחרונה, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר (באחוזים)

מגדר ומגזר				סוג מסגרת			סך-הכל	מדדים מסכמים:
בנות ערביות	בנים ערבים	בנות יהודיות	בנים יהודים	מפתן משולב מית"ר	מית"ר	מפתן		
100	79	83	*85	92	90	**80	83	מצב רגשי-נפשי קשה ¹
75	63	60	64	76	70	**60	63	התנהגות אלימה ²
32	55	55	*63	68	69	**54	59	התנהגות סיכון ³
86	55	35	**31	42	52	**35	39	קורבן לאלימות ⁴
0	35	13	**42	32	47	**30	34	התנהגות מנוגדת לחוק ⁵
57	40	47	*36	52	43	**37	39	קורבן להזנחה
25	74	74	**85	97	61	**82	79	לקות למידה ⁶
29	68	63	**80	88	60	**75	73	הפרעת קשב וריכוז ⁷

* הבדלים מובהקים לפי χ^2 ($p < 0.05$)

** הבדלים מובהקים לפי χ^2 ($p < 0.01$)

¹ לפחות אחד מעשרת הפריטים הבאים: במצב רגשי קשה, טופל על רקע פסיכיאטרי, ניסיונות אובדניים, סובל מהפרעות אכילה, בעיות גופניות ללא סיבה רפואית ידועה, עיסוק בהיזק עצמי, לא מבין את מצבו, לא מודע לצרכיו האישיים (רגשיים, פיזיים), לנער התפרצויות זעם רבות, לנער קושי לציית לסמכות

² לפחות אחד משמונת הפריטים הבאים: מגלה תוקפנות כלפי הוריו/מבוגר אחר האחראי לו, מגלה תוקפנות פיזית כלפי הוריו/מבוגר אחר האחראי לו, מטריד, מציק, מאיים, סוחט נערים אחרים, נושא נשק (כולל סכינים), עיסוק בוונדליזם

³ לפחות אחד מתשעת הפריטים הבאים: שותה אלכוהול עד כדי שיכרות, משוטט, עסוק בזנות או בפעילות מינית תמורת טובות הנאה, מהמר, משתמש בסמים ו/או נוטל כדורים כלשהם שלא למטרות רפואיות, באופן קבוע בורח/ישן מחוץ לבית ללא ידיעה או אישור של הוריו, קיום יחסי מין ללא אמצעי מניעה, מיניות לא מובחנת, מיניות עם מבוגרים ממנו, נכנסה להיריון לא רצוי (בנות)

⁴ לפחות אחד מששת הפריטים הבאים: נתון להתעללות מילולית מצד הוריו/אחרים, נתון להתעללות פיזית מצד הוריו/אחרים, נתון להתעללות מינית מצד הוריו/אחרים, נתון להטרדות/להצקות, נתון לסחיטה/איומים, חווה חרם חברתי

⁵ לפחות אחד משלושת הפריטים הבאים: מעורב בעבריינות, הנער נעצר, יש לנער תיק פלילי

⁶ ענו "קיים" או "קיים חשד"

⁷ עם הפרעת היפראקטיביות או בלי הפרעת היפראקטיביות

על 83% מבני הנוער דווח כי הם סובלים ממצב רגשי-נפשי קשה, כמו התפרצויות זעם וחוסר יכולת לציית לסמכות, ניסיונות אובדניים או היזק עצמי. שישים ושלושה אחוזים מתאפיינים בהתנהגות אלימה, הכוללת תוקפנות מילולית ופיזית, הטרדות ואיומים, ו-59% מבני הנוער מעורבים בהתנהגויות סיכון כדוגמת שימוש בסמים ובאלכוהול, עיסוק בזנות ושוטטות. על 39% מבני הנוער דווח כי הם קורבנות להזנחה או קורבנות להתעללות פיזית, מילולית או מינית מצד ההורים או אחרים, וכן חשופים לאלימות במישור החברתי, כגון לסחיטות ואיומים או להטרדות ולהצקות. כשליש מבני הנוער (34%) מעורבים בהתנהגות מנוגדת לחוק, כולל בני נוער שנעצרו או שנפתח נגדם תיק פלילי. מעניין לציין כי בראיונות עם מנהלים ואנשי צוות דווח על אחוז גבוה בהרבה של בני נוער עם תיקים במשטרה. השוואה לדוח מפתנים מ-1998 העלתה גידול ניכר באחוז העבריינות בקרב בני הנוער: 12% לעומת 30% היום. יש להניח כי ההבדל נובע בחלקו מהשינוי באוכלוסיית היעד של המפתנים, כפי שצוין לעיל.

להערכת אנשי הצוות, לאחוז גבוה מבני הנוער יש לקות למידה (79%) או הפרעת קשב וריכוז (73%) (נתון זה כולל גם בני נוער שאינם מאובחנים אך יש חשד שהם בעלי לקות למידה או הפרעת קשב וריכוז). אחוז זה גבוה באופן ניכר משיעור המוערך בכלל הילדים: 10%-15% ילדים עם לקות למידה ו-5%-10% ילדים עם הפרעת קשב וריכוז (אל-דור, 2011; חוזר המנהל הכללי של משרד הבריאות, 2008). אולם, הוא תואם את השיעורים שנמצאו במחקרים אחרים שנעשו בישראל על אוכלוסיית בני הנוער במוסדות חסות הנוער ובשירות המבחן לנוער, ולפיהם כ-60%-70% מהמטופלים בהם סובלים מלקויות למידה או מהפרעת קשב וריכוז (אמיתי, 2010; כאהן-סטרבצינסקי ולוי, 2010).

לפי סוג מסגרת - בכל המדדים, למעט התנהגות מנוגדת לחוק, נמצא כי שיעור בני הנוער במפתן משולב מית"ר ובמית"רים, המאופיינים במצבי סיכון אלה, גבוה יותר לעומת שיעור בני נוער הלומדים במפתנים. בנוגע להתנהגות מנוגדת לחוק, אחוז גבוה יותר (47%) נמצא בקרב בני נוער במית"רים בהשוואה למפתן משולב מית"ר (32%) ולמפתנים (30%). אחוז גבוה יותר של בני נוער שלהערכת אנשי הצוות סובלים מלקות למידה (97%) ומהפרעת קשב (88%) נמצא בקרב בני נוער במפתן משולב מית"ר לעומת בני נוער במפתנים (82% ו-75% בהתאמה) ובמית"רים (61% ו-60% בהתאמה). ייתכן שהדיווח על אודות בני הנוער במית"רים הינו חסר, מאחר שאנשי הצוות אינם מרבים לפגוש את בני הנוער במצבי למידה, שבהם ניתן לזהות לקויות אלה. ייתכן גם שאנשי הצוות במית"רים, שעל-פי-רוב אינם אנשי חינוך בהכשרתם, אינם מיומנים בזיהוי לקות למידה או הפרעת קשב.

לפי מגדר ומגזר - אוכלוסיית הבנות הערביות בולטת בדפוסי התנהגויות סיכון שונים משל שאר הקבוצות ומשתייכת יותר לצד הנפגע מאשר לזה הפוגע או המסתכן. בנות ערביות מאופיינות באחוז גבוה יותר של קשיים רגשיים (100% לעומת כ-80% בקרב שאר הקבוצות) ובשיעור גבוה יותר של קורבנות לאלימות (86% מהבנות הערביות לעומת 55% מהבנים הערבים וכשליש מבני הנוער היהודים). הבדל מגדרי נמצא כצפי במעורבות בהתנהגות מנוגדת לחוק: בקרב הבנים האחוז גבוה יותר (42% אצל היהודים ו-35% אצל הערבים) לעומת הבנות (13% בקרב היהודיות ואף אחת מהערביות).

לפי גיל - לא נמצאו הבדלים מובהקים אלא במצב רגשי קשה: אחוז גבוה יותר נמצא בקרב קבוצת הגיל הצעירה יותר לעומת בקרב בני 16 ומעלה (87% בקרב בני נוער עד גיל 15 לעומת 80%).

6. היסטוריה לימודית ועיסוק עיקרי של בני הנוער

פרק זה עוסק במאפיינים הלימודיים והתעסוקתיים של בני הנוער. אנשי הצוות במפתנים ובמפתן משולב מית"ר נשאלו על העיסוק העיקרי של בני הנוער לפני כניסתם למסגרת, מאחר שכיום כל בני הנוער במסגרות אלה לומדים. לעומת זאת, בני הנוער במית"רים אינם לומדים בהכרח ולכן אנשי הצוות במית"רים התבקשו לדווח מה היה העיסוק העיקרי שלהם בעת מילוי השאלון, ולתאר את מאפייני הלמידה של הלומדים ושל אלה שאינם לומדים. הממצאים מוצגים בנפרד לכל סוג מסגרת וכוללים גם מידע על סיבות ההפניה למסגרת.

יש לשים לב לאופן ההצגה של המידע על המפתן משולב מית"ר. מאחר שמדובר במסגרת המשלבת את שני סוגי המסגרות: מפתן בבוקר ומית"ר אחר-הצהריים, הממצאים מוצגים בנפרד בנוגע לכל

אחת מהמסגרות. מידע המוצג לצד המפתן הרגיל מתייחס לקורה בשעות הבוקר במסגרת המפתן המשולב. מידע על המית"ר המשולב מופיע לצד המידע על המית"ר, ומתייחס למסגרת אחר-הצהריים הפועלת במתכונת מית"ר. הבחנה זו בין המפתן לבין המית"ר בנוגע למפתן המשולב מית"ר נעשתה גם לגבי הממצאים על דפוסי העבודה במסגרות ועל תפקוד בני הנוער בהן (ראו גם הסבר בפרק 3 על מבנה השאלון).

6.1 בני הנוער המשתתפים במפתנים ובמפתן משולב מית"ר

בסעיף זה מובא מידע על ההיסטוריה הלימודית של בני הנוער המשתתפים במפתן או במפתן משולב מית"ר, ועל הגורמים המפנים למסגרות אלו והסיבות להפניה.

א. היסטוריה לימודית

מלוח 12 עולה כי מרבית בני הנוער (88%) למדו לפני כניסתם למפתן או למפתן המשולב, מתוכם שני-שלישים (66%) למדו בבית-ספר עיוני רגיל. אחוז הלומדים בבית-ספר עיוני גבוה יותר (85%) בקרב בנים ערבים לעומת בני הנוער היהודים (65% מהבנות ו-54% מהבנים). עשרה אחוזים מבני הנוער לא למדו ולא עבדו בתקופה שקדמה ללימודיהם במסגרת הנוכחית.

לוח 12: העיסוק העיקרי של בני הנוער במפתן לפני כניסתם למסגרת, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר (באחוזים)

מגדר ומגזר			סוג מסגרת			
בנים ערבים	בנות יהודיות	בנים יהודים	משולב מפתן	מפתן	סך-הכל	
100	100	100	100	100	100	סך-הכל
89	89	87	86	89	88	למד - סך-הכל
85	65	**54	61	67	66	בבית-ספר עיוני
--	8	12	8	8	8	בבית-ספר טכנולוגי/מקצועי
--	16	21	17	14	14	במסגרת אחרת ¹
--	-	--	-	(2)	(2)	עבד
(8)	11	11	14	9	10	לא למד ולא עבד (מנותק)

** הבדלים מובהקים לפי χ^2 , $p < 0.01$

() טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

- אין מידע

() טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

-- טעות הדגימה היחסית גדולה מ-0.40

¹ אקסטרני, ישיבה/תלמוד תורה, מרכז נוער, מעון פתוח, מעון נעול, מסגרת חינוך מיוחד, פנימייה

בחינה של היבטים נוספים הנוגעים להיסטוריה הלימודית של בני הנוער (לוח 13) מעלה כי 40% למדו בשלב כלשהו במסגרת של חינוך מיוחד, מתוכם 28% בכיתה משלבת או בכיתה קטנה ו-12% בבית-ספר לחינוך מיוחד. אחוז זה גבוה יותר במפתן המשולב ובקרב בנים יהודים: כמחצית מבני הנוער במפתן המשולב (47%) למדו בעבר בחינוך מיוחד משלב (כיתה קטנה או כיתה שילוב) לעומת 25% בקרב המפתנים; ו-36% מהבנים היהודים שולבו בחינוך מיוחד משלב לעומת 25% מהבנות היהודיות ו-14% מהבנים הערבים. עוד נמצא כי בנים ערבים פרשו מהלימודים בשלב מוקדם יותר (אחרי 6-9 שנות לימוד) לעומת היהודים (98% מהבנים הערבים לעומת 85% מהבנים היהודים ו-82% מהבנות היהודיות). נתון זה עולה בקנה אחד עם גיל הכניסה המוקדם יותר של בנים ערבים למסגרת (ראו לוח

4). כרבע (26%) מבני הנוער שלמדו לפני הכניסה למסגרת היו מנותקים בשלב כלשהו מכל מסגרת לימודית. אחוז זה גבוה יותר בקרב בני הנוער עד גיל 15 (32%) לעומת בני 16+ (21%). חמישה חודשים הם משך הזמן הממוצע שבו היו בני הנוער מנותקים.

לוח 13: היסטוריה לימודית של בני הנוער במפתן, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגור (באחוזים)

מגדר ומגור			סוג מסגרת		סך-הכל	
בנים	בנות	בנים	משולב	מפתן		
ערבים	יהודיות	יהודים	מפתן	מפתן		
18	38	**54	53	**38	40	למד אי-פעם במסגרת חינוך מיוחד
						חינוך מיוחד משלב (כיתה רגילה
14	25	36	47	25	28	עם סיוע או כיתה קטנה)
--	13	18	6	13	12	בית-ספר חינוך מיוחד ¹
						מספר שנות לימוד שסיים
98	82	**85	90	88	88	9-6
--	18	15	10	12	12	11-10
						בקרב בני נוער שלמדו לפני
						הכניסה למסגרת:
						הייתה תקופה שבה הנער היה
28	27	25	31	26	26	מנותק מכל מסגרת לימודית
						משך תקופה ממוצע של ניתוק
7	3	[^] 4	5	5	5	מלימודים (בחודשים)

** הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.01$)

[^] הבדלים מובהקים לפי T-test, ($p < 0.05$)

-- טעות הדגימה היחסית גדולה מ-0.40

¹ כולל מסגרת אחת (מפתן גלבו) המוגדרת חינוך מיוחד, כך שכל הלומדים בה ($N=19$) לומדים כיום בחינוך מיוחד

ב. גורם מפנה וסיבות ההפניה

מהראיונות עם העובדים הסוציאליים במפתנים עלה כי תהליך ההפניה למסגרת כולל בחינת התאמת בני הנוער למסגרת: האם יש במסגרת מענים התואמים את צורכי בני הנוער, והאם נשקלו ונשללו כל האפשרויות האחרות לשילוב במסגרת החינוך הרגיל. ביקשנו מאנשי הצוות לציין את הגורם העיקרי שהפנה את הנער למסגרת ואת הסיבות העיקריות להפניה. השכיחות הגבוהה ביותר של גורם מפנה היא קצין ביקור סדיר (40%), ממצא התואם את דיווח אנשי הצוות על תקופות של ניתוק מבית-הספר, גם בקרב בני נוער שלמדו קודם כניסתם למפתן. גורמים נוספים הם עו"ס במחלקה לשירותים חברתיים (18%) וגורם מבית-הספר הקודם (18%). הסיבות השכיחות להפניה היו צורך של הנער ביחס אישי הניתן במסגרת קטנה (82%), צורך במסגרת טיפולית (73%), רצון לשלב בין תעסוקה ללימודים (63%) וצורך במסגרת לימודים חלופית (60%).

אחוז גבוה יותר בקרב בני נוער במפתן המשולב מית"ר מאשר במפתנים הופנו למסגרת בגלל צורך במסגרת קטנה ואישית וצורך במסגרת טיפולית (96% ו-89% בהתאמה לעומת 80% ו-72% במפתנים). ממצא זה עולה בקנה אחד עם ממצאי המחקר המצביעים על מאפיינים סוציו-דמוגרפים קשים יותר בקרב בני נוער במפתן משולב מית"ר לעומת במפתנים. אחוז גבוה יותר של בני נוער הגיעו למפתנים

בגלל רצון לשלב לימודים ותעסוקה (66% לעומת 38% במפתן משולב מית"ר), או צורך במסגרת לימודים חלופית (61% במפתנים לעומת 51% במפתן משולב מית"ר). בקרב הערבים נמצא אחוז גבוה יותר (83%) שהופנו בגלל רצון לשלב בין לימודים ותעסוקה לעומת בקרב היהודים (כ-55%).

6.2 בני נוער המשתתפים במית"רים

בסעיף זה מוצג מידע על העיסוק העיקרי של בני הנוער במית"רים, על מאפייני הלמידה של אלה שלומדים כיום, ועל ההיסטוריה הלימודית של בני הנוער שאינם לומדים כיום. בנוסף, מוצגים הגורמים שהפנו את בני הנוער למית"ר והסיבות העיקריות לכך.

א. עיסוק עיקרי

השאלה על העיסוק העיקרי של בני הנוער (דהיינו לומדים או עובדים) נשאלה בנוגע לבני נוער המשתתפים במית"רים בלבד, מאחר שבמפתנים ובמפתן משולב מית"ר כולם לומדים. מהנתונים על העיסוק העיקרי בתקופת המחקר (לוח 14) עולה כי מרבית בני הנוער (62%) לומדים: כמחצית מהם (47%) רק לומדים ו-15% לומדים ועובדים גם יחד. אחוז הלא לומדים ולא עובדים גבוה מאוד ועומד על 26%, שיעור גבוה בהשוואה לבני נוער בני 15-17 בכלל האוכלוסייה (6%) (ציונית וברמן, 2011). מעניין לראות כי לבנים יהודים וערבים כאחד יש מאפיינים דומים בעיסוק העיקרי, בעוד שבקרב הבנות נמצאו הבדלים ניכרים לפי מגזר. אחוז הלומדות גבוה יותר בקרב בנות ערביות (89%) לעומת הבנות היהודיות (23%), ובהתאם אחוז הבנות היהודיות הלא לומדות ולא עובדות גבוה יותר בהשוואה לבנות ערביות (35% לעומת 4%).

כצפוי, אחוז העובדים גבוה יותר בקרב הקבוצה הבוגרת בהשוואה לצעירים (17% לעומת 2%). מעניין לראות כי שיעור המנותקים אינו שונה כל-כך בין שתי קבוצות הגיל: 29% בקרב בני ה-16+ לעומת 22% בקרב בני נוער עד גיל 15.

לוח 14: העיסוק העיקרי כיום של בני הנוער במית"רים, לפי מגזר ומגזר וגיל (באחוזים)

גיל		מגזר ומגזר				סך-הכל	
עד 15	16+	בנות ערביות	בנים ערבים	בנות יהודיות	בנים יהודים		
100	100	100	100	100	100	100	סך-הכל
35	68	89	49	23	46	47	לומד
19	(8)	4	(13)	30	(14)	15	לומד ועובד
17	2	3	(11)	12	(13)	12	עובד (ולא לומד)
29	22	4	27	35	27	26	לא לומד ולא עובד (מנותק)

** הבדלים מובהקים לפי χ^2 ($p < 0.01$)
() טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

בנוסף, דווח כי רבע מבני הנוער במית"רים למדו אי-פעם במסגרת חינוך מיוחד: 21% מהם במסגרת כיתה שילוב או כיתה קטנה ו-4% בבית-ספר לחינוך מיוחד. אחוז זה נמוך בהשוואה לשיעור בני הנוער במפתנים שלמדו בעבר במסגרת כלשהי של חינוך מיוחד (לוח 13).

ב. מאפיינים לימודיים

מאחר שלמית"ר מגיעים הן בני נוער שלומדים במערכת החינוך והן בני נוער שאינם נמצאים במסגרת לימודים, נעשתה הבחנה בין שתי הקבוצות. תחילה נבחנים מאפייני הלמידה של בני הנוער הלומדים ולאחר מכן מוצגת ההיסטוריה הלימודית של בני הנוער שאינם לומדים כיום.

בני הנוער שלומדים כיום

לוח 15: מאפייני למידה של בני הנוער במית"ר שלומדים כיום, לפי מגדר ומגזר וגיל (באחוזים)

גיל		מגדר ומגזר				סך-הכל	
+16	עד 15	בנות ערביות	בנים ערבים	בנות יהודיות	בנים יהודים		
31	**66	54	52	57	**42	47	סוג בית-ספר עיוני
17	(9)	19	(30)	(22)	--	13	טכנולוגי/מקצועי
48	(15)	15	--	(17)	50	33	תכנית היל"ה
100	**100	100	100	100	*100	100	כיתת לימוד שבה לומד ¹
--	76	63	42	22	47	44	ז-ט
96	24	37	58	78	53	56	י-י"ב
(25)	(14)	(5)	(21)	(17)	(24)	19	בשנה האחרונה הנער נעדר מבית-הספר למעלה מחודש
1.9	1.5	1	1.5	3.7	^1.5	1.8	משך ממוצע של היעדרויות (בחודשים)

* הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.05$)

** הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.01$)

^ הבדלים מובהקים לפי T-test, ($p < 0.05$)

() טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

-- טעות הדגימה היחסית גדולה מ-0.40

¹ -- הנתונים על כיתת לימוד, היעדרויות והערכה לימודית נשאלו רק על בני נוער שלומדים בבית-ספר עיוני או טכנולוגי/מקצועי

כמחצית מבני הנוער שלומדים כיום (47%) רוכשים השכלתם בבתי-ספר עיוניים, שליש במסגרת תכנית היל"ה ו-13% בבתי-ספר טכנולוגיים או מקצועיים (לוח 15 לעיל). מחצית מהבנים היהודים לומדים בתכנית היל"ה לעומת 17% מהבנות היהודיות ו-15% מהבנות הערביות. ביטוי לבעיות בביקור סדיר ניתן לראות מהדיווח כי כחמישית (19%) מבני הנוער נעדרו מבית-הספר בשנה האחרונה למשך תקופה של למעלה מחודש. ממוצע ההיעדרות היה 1.8 חודשים. בקרב בנות יהודיות ממוצע זה היה גבוה הרבה יותר ועמד על 3.7 חודשים, זאת לעומת 1.5 חודשים בקרב בנים (יהודים וערבים) וחודש בלבד בקרב בנות ערביות. הסבר להבדל זה יכול להיות גילן המבוגר יחסית של הבנות היהודיות (78% מהן בכיתה י-י"ב לעומת קצת יותר מ-50% בקרב הבנים ו-37% בקרב בנות ערביות), גילאים שבהם יש אחוזים גבוהים יותר של ניתוק.

בני נוער שלא למדו בעת ביצוע המחקר

נמצא כי בני הנוער במית"ר שאינם לומדים כיום מתאפיינים בהיסטוריה לימודית קשה יותר משל בני הנוער במפתנים (לוח 12). כשליש (34%) מבני הנוער במית"ר למדו בבתי-ספר עיוניים, 22% בבתי-ספר

טכנולוגיים או מקצועיים ו-21% למדו בתכנית היל"ה (לוח 16). קרוב לשני-שלישים (64%) סיימו פחות מעשר שנות לימוד. עוד דווח כי בני נוער אלה אינם נמצאים במסגרת לימודית כבר 15 חודשים בממוצע. הסיבות המרכזיות שדווחו לגבי הפסקת לימודיהם היו בעיות התנהגות, נוכחות ומשמעת (83%), הישגים לימודיים נמוכים (41%) וקשיים חברתיים (39%). בנוסף, על 35% מבני הנוער דווח כי בית-הספר סירב שהנער ימשיך ללמוד בו.

לוח 16: היסטוריה לימודית של בני הנוער במית"ר¹ שאינם לומדים כיום, לפי מגדר ומגזר וגיל (באחוזים)

גיל		מגדר ומגזר				סך-הכל	
עד 15	+16	בנות ערביות	בנים ערבים	בנות יהודיות	בנים יהודים		
							סוג בית-ספר שבו למד עיוני
76**	(21)	100	(36)	45	(28)	34	
3	(27)	-	--	(25)	(24)	22	טכנולוגי / מקצועי
--	(24)	-	(36)	(20)	--	21	תכנית היל"ה
							מספר שנות לימוד שסיים עד 9
93**	55	-	71	65	62	64	
--	45	100	(29)	35	(38)	36	10 ומעלה
							ממוצע בחודשים שהנער מנותק ממסגרת לימודית
10*	16	--	14	11	16	15	
							הנער מחפש בשלושת החודשים האחרונים מסגרת לימודית
(45)	31	--	--	45	40	34	
							הנער מחפש בשלושת החודשים האחרונים מסגרת תעסוקתית¹
(4)**	29	7	--	16	27**	20	

* הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.05$)

** הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.01$)

() טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

-- טעות הדגימה היחסית גדולה מ-0.40

¹ כולל בני נוער שעובדים כיום

ביקשנו ללמוד האם בני הנוער מחפשים לעצמם מסגרת להשתלב בה. דווח כי 34% מבני הנוער מחפשים בשלושת החודשים האחרונים מסגרת לימודים, וחמישית מהם מחפשים בפרק זמן זה עבודה (כולל בני נוער שעובדים כיום ורוצים לשנות מקום עבודה). אחוז מחפשי העבודה גבוה יותר בקרב בנים יהודים (27%) לעומת בקרב בנות יהודיות (16%) או בנות ערביות (7%). כמצופה, נמצא אחוז גבוה יותר של מחפשי עבודה בקרב בני +16 (29%) לעומת הצעירים יותר (4% בלבד). בקרב קבוצת בני הנוער שדווח כי הם לא עובדים ולא לומדים בדקנו האם הם נוקטים צעדים כדי להשתלב במסגרת כלשהי. הבדיקה העלתה כי 42% מהם אינם מחפשים מסגרת לימודים או עבודה.

ג. הגורם המפנה וסיבות ההפניה למית"ר (כולל המית"ר המשולב)

הגורמים העיקריים שהפנו את הנער למית"ר היו עו"ס במחלקה לשירותים חברתיים (29%), חברים או משפחה (19%) ופנייה עצמית של הנער (18%). הסיבות השכיחות להפניה למית"ר היו צורך של

הנער במסגרת טיפולית (65%), קשיים רגשיים (63%), צורך ביחס אישי הניתן במסגרת קטנה (62%) וקשיים חברתיים (49%).

מאחר שבמפתן משולב מית"ר מסגרת המית"ר משמשת תוספת למענים הניתנים במפתן, נמצא כי סיבת ההפניה השכיחה יותר היא קשיים רגשיים (70% במפתן משולב מית"ר לעומת 61% במית"ר), ולא הצורך במסגרת טיפולית (56% במית"ר המשולב לעומת 68% במית"ר), שכן בני נוער אלה נמצאים במסגרת טיפולית מעצם לימודיהם במפתן. בסך-הכל בקרב בני הנוער הערבים דווח על יותר קשיים שהובילו להפניה למית"ר. אחוז גבוה יותר של בנות ערביות (89%) הגיעו למית"ר בשל קשיים רגשיים לעומת בנים ערבים (79%), בנות יהודיות (70%) ובנים יהודים (55%). ממצא זה תואם את הדיווח על האחוז הגבוה של בנות ערביות המתאפיינות במצב רגשי קשה (לוח 11). בקרב הערבים דווח אף יותר על הפניה על רקע קשיים חברתיים (96% מהבנות ו-88% מהבנים) והתנהגות א-סוציאלית (77% מהבנים ו-68% מהבנות), בהשוואה ליהודים (38% מהבנים ו-34% מהבנות הופנו בגלל קשיים חברתיים ו-30% בשני המגדרים בגלל התנהגות א-סוציאלית).

6.3 מאפייני תעסוקה של כלל בני הנוער

השאלות על מאפייני תעסוקה נשאלו על כלל בני הנוער. בקרב בני נוער הלומדים במפתנים או במפתן משולב מית"ר התבקשו אנשי הצוות להתייחס לעבודה נוספת מלבד העבודה הנעשית בסדנה המקצועית במפתן. מלוח 17 עולה כי כרבע מבני הנוער (23%) עובדים כיום. אחוז זה גבוה יותר בקרב היהודים לעומת הערבים (26% מהבנים ו-25% מהבנות לעומת 17% מהבנים הערבים ו-7% מהבנות). מבין העובדים, מרבית בני הנוער עובדים בעבודה זמנית (83%): 95% במפתן משולב מית"ר ו-87% במפתן, לעומת 67% במית"ר. האחוז הגבוה יותר של בני נוער במית"ר העובדים בעבודה קבועה (33%) עשוי להעיד על פניותם היחסית, שכן 38% מבני הנוער במית"ר לא למדו בעת ביצוע המחקר (ראו לוח 14).

בני הנוער עובדים בממוצע 19 שעות בשבוע. ממוצע זה גבוה יותר בקרב המית"רים (23 שעות לעומת 18 שעות בממוצע במפתנים ו-15 שעות במפתן משולב מית"ר). בחינה של היציבות התעסוקתית מעלה כי ממוצע חודשי העבודה עומד על 6 חודשים.

לוח 17: מאפייני תעסוקה של בני הנוער, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר (באחוזים)

מגדר ומגזר				סוג מסגרת			סך-הכל	
בנות ערביות	בנים ערבים	בנות יהודיות	בנים יהודים	מפתן משולב מית"ר	מית"ר	מפתן		
7	17	25	**26	23	25	22	23	עובדים כיום
100	100	72	**81	95	67	**87	83	סוג עבודה - זמנית ¹
								שעות עבודה בשבוע - ממוצע
21	21	17	19	15	23	^18	19	
6	6	8	^5	8	5	6	6	חודשי עבודה - ממוצע

** הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.01$)

[^] הבדלים מובהקים לפי T-test, ($p < 0.05$)

¹ מתוך בני הנוער העובדים כיום

7. דפוסי השתתפות של בני הנוער במסגרות, וההתערבויות הניתנות להם

כפי שראינו לעיל, לבני הנוער במפתנים ובמית"רים יש קשיים רב-ממדיים במגוון תחומים. מהראיונות עם אנשי המטה בשירות לשיקום נוער ובאגף שח"ר ועם מנהלים וצוותים במסגרות עצמן, נמצא כי תפיסתם את מאפייני בני הנוער עולה בקנה אחד עם ממצאי המחקר. מאחר שתפיסת הצרכים עשויה להשפיע על דפוסי העבודה, ועל מגוון ההתערבויות והמענים, נצפה למצוא לכך ביטוי בתפוקות של המסגרות.

בפרק הנוכחי מוצגות התפוקות של המסגרות לבני הנוער, הכוללות את דרכי הפעילות ואת מספרי המשתתפים בהן. תחילה נסקרים דפוסי ההגעה של בני הנוער למסגרת, ובהמשך מוצג "סל השירותים" העומד לרשות אנשי הצוות, הכולל עבודה על פי תכנית אישית הנבנית לכל נער ונערה, ותכניות נוספות הקיימות במסגרת. מקור המידע לפרק זה הם הראיונות שנערכו עם אנשי הצוות במסגרות, וכן השאלונים על אודות בני הנוער שמילאו אנשי הצוות.

7.1 דפוסי ההגעה של בני הנוער למסגרת

המפתנים משתייכים גם למערכת החינוך, וכמסגרות חינוכיות-טיפוליות מחייבים את תלמידיהם להגיע מדי יום למסגרת וליטול חלק במערכת השעות הקבועה. עם זאת, מהראיונות עם אנשי הצוות עלו קשיים רבים בנוגע לנוכחות סדירה, וצוין כי נושא זה מאפיין את בני הנוער במסגרות אלו. ביטוי לכך ניתן לראות למשל באחוזי הגבוה יחסית של בני נוער הנמצאים בקשר עם קצין ביקור סדיר (יפורט בהמשך בפרק 9, לוח 27).

לעומת המפתנים, המית"רים הם מסגרת קצרת טווח ופתוחה שההגעה אליה וולונטרית בעיקרה. לפיכך ביקשנו ללמוד על משך השהות של בני הנוער במית"ר, ועל תדירות ההגעה הנדרשת מכל נער ונערה על פי תכניתם האישית וכן כמה מהם מגיעים בפועל. משך השהות במית"ר נבדק על פי תאריך הכניסה של הנער למסגרת ועד למועד מילוי השאלון. לכן, אין להתייחס לכך כוותק של בני הנוער במסגרת, שניתן היה לבדוק רק עם סיום השהות של הנער במסגרת. אולם, נתון זה יכול להצביע על מקרים שבהם השהות ארוכה מהמצופה. מהשאלונים עולה כי משך השהות הממוצע של בני הנוער במית"רים הוא 1.1 שנים. עם זאת, נמצא כי 25% מבני הנוער שוהים במית"ר מעל שנה וחצי. נתון זה בלט במיוחד במגזר החרדי, שבו מסגרות ההמשך שניתן לשלב בהן בני נוער בסיכון הן מעטות.

בנוגע לתדירות נמצא כי 45% מבני הנוער אמורים להגיע למית"ר על בסיס יום-יומי, ו-28% מהם - כשלוש פעמים בשבוע. תדירות ההגעה המצופה במית"ר המשולב נמוכה במידה ניכרת: על פי התכנית, 19% מבני הנוער אמורים להגיע למית"ר (כהמשך למפתן) כל יום או כמעט כל יום ו-48% כשלוש פעמים בשבוע. ההבדל נובע מכך שהמית"ר המשולב משמש תוספת למפתן, במטרה להרחיק את בני הנוער מהרחוב ולהעניק להם עוד שעות תמיכה וסיוע. לעומת זאת, המית"ר הרגיל הוא במקרים רבים המסגרת היחידה של הנער ולכן יש ציפייה ורצון שיגיע בכל יום וישתלב בפעילויות.

בחינה של הנוכחות בפועל מעלה כי 60% בלבד מבני הנוער מגיעים בתדירות שנקבעה להם. פער של 5 שעות שבועיות נמצא בין היקף השעות שנקבעו בתכנית לבין מספר השעות שבני הנוער נוכחים בפועל (בני נוער מגיעים פחות ממה שנקבע). מהראיונות עלה קושי, בעיקר במפתן משולב מית"ר, להתמודד אל מול פיתויי הרחוב ונטען כי זו הסיבה שאחוז בני הנוער שנשארים אחרי שעות המפתן נמוך יחסית. קשיי התמודדות עם בעיית הביקור הסדיר עלו מהראיונות עם הצוותים בכל המסגרות. דווח על מספר דרכי התמודדות, כמו תכנון פעילויות אטרקטיביות, סדנת תעסוקה שפתוחה אחר-הצהריים וניתן לעבוד בה ולהרוויח כסף, חיזור מתמיד אחר בני הנוער, קביעת אחוזי היעדרות מותרים, וכמובן חיזוק הקשר האישי.

במגזר הערבי נמצאה תדירות נמוכה יותר של הגעה למית"ר. אמנם בני הנוער מצופים להגיע פחות: על פי הדיווח, כרבע מבני הנוער הערבים, לעומת כמחצית מבני הנוער היהודים, אמורים להגיע למית"ר על בסיס יום-יומי, בהתאם לתכניתם האישית. אולם, גם בפועל אחוז יותר מבני הנוער הערבים מגיעים על פי התכנית שנקבעה: 47% מהבנות הערביות ו-31% מהבנים הערבים מגיעים על פי המצופה מהם לעומת 69% מהבנים היהודים ו-62% מהבנות היהודיות. ניתן אמנם למצוא קשיים בביקור סדיר בכל הקבוצות, אך במגזר הערבי קשיים אלה בולטים יותר.

לוח 18: דפוסי ההגעה של בני הנוער במית"ר, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר

מגדר ומגזר				סוג מסגרת		סך-הכל	
בנות ערביות	בנים ערבים	בנות יהודיות	בנים יהודים	משולב מית"ר	מית"ר		
תדירות הגעה שנקבעה לבני הנוער (%):							
25	29	47	~ 50	19	~ 54	45	כל יום או כמעט כל יום
25	29	30	28	48	21	28	כשלוש פעמים בשבוע
50	42	23	22	33	25	27	פעם-פעמיים בשבוע או פחות
47	31	62	**69	64	59	60	מגיעים על פי התכנית שנקבעה (%)
ממוצע מספר שעות שבועיות שנקבעו בתכנית							
20	24	19	^ 20	14	^^ 23	21	ממוצע מספר שעות שבועיות שמגיעים בפועל
17	18	16	16	11	^^ 18	16	

** הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.01$)

~ הבדלים מובהקים לפי Kruskal-Wallis, ($p < 0.01$)

^ הבדלים מובהקים לפי T-test, ($p < 0.05$)

^^ הבדלים מובהקים לפי T-test, ($p < 0.01$)

7.2 תכניות והתערבויות הניתנות לבני הנוער במסגרת המפתנים והמית"רים

סעיף זה דן בדפוסי העבודה שבאמצעותם מבקשות המסגרות להחיל את התפיסות הטיפוליות-חינוכיות-שיקומיות שלהן. תחילה מוצגים דפוסי העבודה על פי התכנית האישית, ואחר-כך נסקרות התכניות הנוספות וההתערבויות הניתנות במסגרות. בחינת דפוסי העבודה במסגרות מאפשרת ללמוד האם וכיצד באות לביטוי בפועל התפיסות שמנחות את עבודת המסגרות. מאחר שעבודת המפתנים והמית"רים שונה מעצם הגדרתה, נעשתה הבחנה בין דפוסי העבודה בכל אחד מסוגי המסגרות האלה.

א. התכנית האישית

התכנית האישית מהווה את בסיס העבודה עם בני הנוער בכל המסגרות, על פיה נקבעים הן סדר היום של בני הנוער במסגרת והן תחומי ההתערבות שהם יקבלו. התכנית האישית מותאמת לצרכיו וליכולותיו של כל אחד מבני הנוער וכוללת התייחסות להיבט ההתנהגותי, החברתי, הרגשי, התעסוקתי והלימודי של בני הנוער. העבודה במסגרות נעשית על פי תכנון מוקדם, ומוגדרת בזמן ובמטרות. ביטוי לכך ניתן למצוא בדרך הבנייה של התכנית האישית: במית"רים משתדלים כבר בשיחת הפתיחה עם הנער להגדיר יעד, ולאחר זמן קצר יש בחינה של ההתקדמות ומתבצעת הערכה מחודשת. במפתנים ובמפתן משולב מית"ר התכנית נבנית עם התלמידים החדשים אחרי חודש-חודשיים של היכרות, ועם הוותיקים שבועיים אחרי תחילת השנה. בחינת התכנית והיעדים שנקבעו נעשית 3 פעמים בשנה ובנקודות זמן קריטיות. מהראיונות עם מנהלים ואנשי צוות עולה כי תהליך בניית התכנית משותף לכלל המסגרות ומורכב מכמה שלבים:

שלב א - תכנון מקדים: המחנכים/מדריכים יושבים יחד ובונים פרופיל של בני הנוער על בסיס המידע שיש בידם, כולל נקודות חוזק ונקודות חולשה. במית"רים, בגלל הצורך בתהליכים מהירים יותר, התהליך מתבצע בעיקר על בסיס דוחות שנשלחו מהגורם המפנה.

שלב ב - בניית תשתית לתכנית: המחנכים/מדריכים נפגשים עם העו"ס, ולעתים גם עם המנהל, ומציגים את הפרופיל שבנו. מתקיימת חשיבה משותפת בנוגע לבניית התכנית, וניתנת הנחיה כיצד להמשיך הלאה.

שלב ג - פגישה עם בני הנוער: אנשי הצוות רואים חשיבות רבה בשיתוף בני הנוער בקביעת התכנית האישית ובשמיעת דעתם. באופן זה גדלים הסיכויים שבני הנוער יתחברו ליעדים שנקבעו וייקחו אחריות על השגתם. מועד הפגישה עם בני הנוער נקבע מראש כך שניתן יהיה להתכונן אליה הן מבחינת המערכת (למשל, במפתן יש צורך למצוא מורה חלופי שייכנס לכיתה בזמן שהמחנכים עורכים פגישות אישיות) והן מבחינה אישית (מוכנות של בני הנוער), וכך היא מתנהלת:

- ♦ השיחה נפתחת ב**כוחות החיוביים** של בני הנוער. מהראיונות עולה כי בני הנוער מתקשים להצביע על היבטים חיוביים אצלם ועל כן המחנכים חושבים מראש על סל גדול של כוחות שיש להם כדי שיוכלו לסייע בכך, ולהציג בפני בני הנוער את המעלות שבהם.

- ♦ לאחר מכן מדברים על **מוקדים לחיזוק**, נושא שקל יותר לבני הנוער, ומהראיונות עולה כי על-פי-רוב הם אומרים את האמת ומודעים לתחומים שבהם הם מתקשים.

- ♦ המוקדים לחיזוק מתורגמים ל**יעדים מדידים**, כמו ביקור סדיר, קבלת סמכות, איפוק ושליטה, לייצג את הקבוצה במועצת תלמידים, התקדמות בעבודה בסדנה ועוד. אחת העובדות הסוציאליות הסבירה את הצורך לקבוע יעדים מדידים:

"חשוב לקבוע יעד מדיד, כמית, שניתן לעקוב אחריו, שאפשר לומר לילד התקדמת או לא. המטרה היא להראות לו שהוא הצליח לכבוש את היעד ולעבור ליעד הבא. כל חוויה של הצלחה מייצרת מוטיבציה".

- ♦ בונים **סל שירותים** שבאמצעותו יושג היעד שנקבע. דרכי השגת היעדים מוגדרות עד הפרטים הכי קטנים וכוללות גם יעדי זמן, מעקב ועדכון לפי הצורך וההתקדמות.

מהריונות עם אנשי הצוות, בעיקר במפתן, עלו קשיים רבים בנוגע לבניית התכנית האישית. חלק מהקשיים קשורים לבני הנוער, כמו חוסר האמונה שלהם בעצמם, עד כדי כך שקשה להביא אותם לפגישה לדון במצבם. קשיים אחרים הם של אנשי הצוות עצמם שדיווחו כי הם אינם רגילים לדבר בשפה של קביעת יעדים מדידים, שלא תמיד נמצא האמצעי הנכון להשגת היעד, שיש קושי למצוא זמן במערכת לבנות את התכנית ולעקוב אחר התכניות. ביטוי לקשיים אלה ניתן לראות גם בממצאים הכמותיים באשר לתכנית האישית. בשאלון על אודות בני הנוער התבקשו אנשי הצוות להעריך באיזו מידה בני הנוער מכירים את תכניתם האישית, מסכימים עם יעדיה ועם לוח הזמנים שלה, עובדים על פיה ובעלי סיכוי להשיג את היעדים שנקבעו. בסך-הכל נמצא דמיון בדיווח בנוגע לבני נוער במית"ר ובמפתן משולב מית"ר, בעוד שבמפתן דווחו אחוזים נמוכים יותר של עבודה על פי התכנית האישית, כמוצג להלן:

- ♦ **הנער מכיר את תכניתו האישית:** כשני-שלישים (67%) מבני הנוער במפתן ו-88% מבני הנוער במית"ר מכירים את תכניתם האישית. האחוז במפתן המשולב דומה לזה של המית"ר (89%).
- ♦ **הנער מסכים עם יעדי תכניתו ועם לוח הזמנים שלה:** אחוז בני הנוער שמסכימים עם יעדי התכנית ועם לוח הזמנים שלה הוא 81% במית"ר ו-57% במפתן. האחוז במפתן המשולב דומה לזה של המית"ר וגבוה יותר בהשוואה למפתן (83% לעומת 54% במפתן הרגיל).
- ♦ **הנער עובד על פי תכניתו האישית:** כשני-שלישים (65%) מבני הנוער במית"ר, ו-44% מבני הנוער במפתן, עובדים על פי התכנית שנקבעה. במפתן משולב מית"ר אחוז זה גבוה יותר (כ-70%) לעומת במית"ר הרגיל (62%) ובמפתן הרגיל (41%).
- ♦ **לנער יש סיכוי להשיג את היעדים שנקבעו:** על 73% מבני הנוער במית"ר ועל 62% מבני הנוער במפתן דווח כי יש להם סיכוי להשיג את היעדים שנקבעו. גם כאן, במפתן משולב מית"ר אחוז זה גבוה יותר: 71% במפתן משולב מית"ר לעומת 61% במפתן הרגיל.

כפי שראינו לעיל, אחוז גבוה הרבה יותר מבני הנוער במית"ר ובמפתן משולב מית"ר מכירים את התכנית האישית שלהם ועובדים על פיה, בהשוואה לבני הנוער במפתן. ייתכנו לכך כמה הסברים: ראשית, המית"ר והמפתן משולב מית"ר הם מודלים חדשים יותר מהמפתנים, שהחלו את עבודתם על בסיס עקרונות "הסביבה הטיפולית". לעומת זאת, המפתנים ותיקים הרבה יותר ועל כן ייתכן שהם מתקשים להטמיע דפוסי עבודה חדשים יחסית כגון עבודה על פי תכנית אישית. שנית, נראה כי מספר אנשי הטיפול ביחס למספר בני הנוער גבוה יותר במית"ר ובמפתן משולב מית"ר, וייתכן שדבר זה מקל על העבודה ומספק יותר תמיכה לאנשי הצוות לעבוד על פי התכנית האישית. שלישית, הפתיחות המאפיינת את המית"ר, ומאפייניהם הקשים יותר של בני הנוער במית"ר ובמפתן משולב מית"ר, מחייבים עבודה על פי כללים ונהלים ברורים יותר. התכנית האישית עשויה לסייע במיקוד העבודה וביצירת סביבה מאורגנת יותר.

הממצאים מהמפתנים, ובייחוד שני המשתנים האחרונים - הנער עובד על פי תכניתו האישית ולנער יש סיכוי להשיג את היעדים שנקבעו - מצביעים על קושי ליישם את התכנית האישית: יותר ממחצית בני הנוער אינם עובדים לפי התכנית שנקבעה; וליותר משליש, כך לפי הצוות, אין סיכוי להשיג את יעדיה. התכנית האישית, כאמור, משמשת תשתית לעבודה במסגרות וכך גם התפיסה שיש לתכנן ולהבנות כל תהליך. בנוסף, בראיונות עם אנשי הצוות דווח על הסתכלות חיובית על בני הנוער, על החשיבות

להעריך הצלחות קטנות ועל האמונה של אנשי הצוות בבני הנוער (ראו פרק 10.1 ו-11.1). לאור זאת, הנתונים לעיל מטרידים ומפתיעים. נראה כי למרות תפיסת המסוגלות של אנשי הצוות את בני הנוער וההנחיה לעבוד על פי תכנית אישית, בפועל יש קושי לפרוט את התפיסה ליעדים מדידים ולהאמין ביכולת של בני הנוער להשיגם. ייתכן כי הסיבה היא מורכבות הבעיות שיש לבני הנוער והקשיים שעמם מתמודדים אנשי הצוות בעבודתם (ראו פרק 10.2). ייתכן גם כי היעדים שנקבעים אינם ריאליים, או שאנשי הצוות חשים שהמסגרות חסרות את המשאבים לסייע לבני הנוער להשיג את היעדים שהוצבו.

נוסף לתהליך בנייתה של התכנית האישית והעבודה לפיה, ביקשנו ללמוד גם על תכניה. אנשי הצוות התבקשו לציין לגבי רשימה של תחומי התערבות העשויים להיכלל בתכנית האישית את שלושת מוקדי הטיפול העיקריים שכלולים בתכנית של כל נער ונערה. חשוב לומר כי אין זה אומר כי לא נעשות התערבויות נוספות עם בני הנוער, אולם, אלה הם המרכיבים העיקריים של התכנית בנקודת הזמן שעליה נשאל איש הצוות. להלן מוצגים מוקדי הטיפול העיקריים שהוגדרו בתכנית האישית, תוך הבחנה בין המפתנים למית"רים.

תחומי התערבות עיקריים במפתנים

המרכיב השכיח ביותר בתכניות (72%) הוא שיפור ההתנהגות, כגון הצבת גבולות, עמידה בכללים ובסדר יום. עם כמחצית (46%) מבני הנוער עובדים על הקניית מיומנויות עבודה רכות כמו קבלת סמכות, דייקנות, עבודה בצוות; ובקרב 42% מוקד הטיפול הוא קבלת טיפול רגשי. מאחר שאחד היעדים המרכזיים של המפתן הוא לקדם את בני הנוער מבחינה לימודית, ביקשנו לבחון גם נושא זה. מהממצאים עולה כי התחום הלימודי מקבל פחות דגש בתכניות האישיות. על פי דיווח אנשי הצוות, אחד משלושת המוקדים העיקריים של התכנית האישית בקרב כשליש בלבד מבני הנוער הוא הקניית מיומנויות יסוד בתחומי דעת או תכנית אישית לבחינות בגרות.

לפי מסגרת: במפתן המשולב ניתן יותר דגש על תכנית התנהגותית (79% לעומת 71% במפתנים) ועל טיפול רגשי (73% לעומת 39% במפתנים). ממצא זה עולה בקנה אחד עם הדיווח על האחוז הגבוה של בני נוער במפתן משולב מית"ר המאופיינים במצב רגשי קשה ובהתנהגות אלימה (ראו לוח 11). במפתנים יש שכיחות גבוהה יותר של הקניית מיומנויות עבודה רכות (50% לעומת 20% במפתן המשולב) ושל הכנה למבחני הבגרות (36% לעומת 19% במפתן המשולב).

לפי גיל: בקרב אחוז גבוה יותר של בני נוער עד גיל 15 (81%) נכלל מרכיב של עבודה על התנהגות בהשוואה לבני 16+ (65%), וכן על מיומנויות חברתיות (38% לעומת 25% אצל בני ה-16+). ממצא זה תואם את הנתון כי אחוז גבוה יותר מהצעירים מאופיינים במצב רגשי קשה (ראו הסבר ללוח 11 על הבדלים במצבי הסיכון לפי גיל). מנגד, כצפוי, עם בני ה-16+ עובדים יותר על הכנה למבחני בגרות (43%), לעומת עם בני הנוער הצעירים יותר (עד גיל 15 : 23%).

תחומי התערבות עיקריים במית"רים

בדומה למפתן, המרכיב השכיח ביותר במית"רים הוא תכנית התנהגותית (75%). אצל קצת יותר ממחצית בני הנוער (52%) התכנית האישית כוללת טיפול רגשי ובקרב 46% המיקוד בתכנית הוא על

מיומנויות חברתיות. במית"ר המשולב נמצא אחוז גבוה יותר (66%) של קבלת טיפול רגשי לעומת במית"ר (47%). אחת המטרות המרכזיות של המית"רים היא להחזיר את בני הנוער למסגרת נורמטיבית, לכן ביקשנו לבחון באיזו מידה ניתן דגש לנושא זה בתכנית האישית. נמצא כי בקרב 30% בלבד מבני הנוער שלא למדו או עבדו בעת ביצוע המחקר אחד המוקדים העיקריים היה עזרה בחיפוש מסגרת לימודים, ובקרב 33% מהם המוקד היה עזרה בחיפוש עבודה. ייתכן כי הסיבה לשיעור הנמוך של בני נוער שהתכנית האישית שלהם מתמקדת במציאת מסגרת היא הצורך להכין אותם לקראת השתלבות במסגרת נורמטיבית, הן מבחינה רגשית-התנהגותית והן מבחינת המוטיבציה שלהם להתמיד במסגרת כזאת. לפיכך, הסיוע במציאת מסגרת עיסוק נורמטיבית עשוי להוות מוקד הטיפול של התכנית האישית בעתיד, לאחר השגת היעדים בתחום הרגשי וההתנהגותי.

לפי מגדר ומגזר: מרכיב של תכנית התנהגותית בתכנית האישית שכיח יותר בקרב בנים (כ-80%) מאשר בקרב הבנות (כ-60%). אחוז גבוה יותר של טיפול רגשי נמצא בקרב בני הנוער הערבים (86% מהבנות ו-76% מהבנים) לעומת בקרב היהודים (50% מהבנות ו-43% מהבנים). ייתכן כי ההבדל נובע מכך שבמגזר הערבי קיימים פחות שירותים מחוץ למסגרת שיכולים לספק סיוע בתחום הרגשי. מרכיב של עזרה בחיפוש עבודה קיים בתכנית של חמישית מהבנים היהודים לעומת התכנית של 4% מבין הבנות היהודיות.

לפי גיל: בקרב אחוז גבוה יותר של הצעירים יותר (עד גיל 15) נכלל מרכיב של עבודה על התנהגות (81%) בהשוואה לבני 16+ (71%), של טיפול רגשי (62% בקרב הצעירים לעומת 45% בקרב הבוגרים), וכן של מיומנויות חברתיות (61% לעומת 37% אצל בני ה-16+). כמו במפתנים, גם כאן מיקוד הטיפול בקרב הגילאים הצעירים (עד גיל 15) בתחום הרגשי-חברתי וההתנהגותי עולה בקנה אחד עם הממצא שאחוז גבוה יותר מהם מאופיינים במצב רגשי קשה לעומת בני ה-16+ (ראו הסבר ללוח 11, על הבדלים במצבי סיכון לפי גיל), ולכן נזקקים ליותר התערבות בנושאים אלה. לעומת זאת, בקרב רבע מבני ה-16+ התכנית האישית כוללת הקניית מיומנויות של עולם התעסוקה, בהשוואה ל-11% בקרב בני נוער עד גיל 15.

ב. סל השירותים העומד לרשות המסגרות

המנהלים ואנשי הצוות רואים בכל פעולה והתערבות הנעשים במסגרת אמצעי להשיג את היעדים שנקבעו. לפיכך סל השירותים שהוצג היה רחב וכלל טיפול וליווי של עו"ס (בשיחות אישיות, בקבוצות טיפוליות, בצפייה בבני הנוער בפעילויות שונות לאורך היום ובמענה לפי צורך); פעילויות, כגון קארטינג, רכיבה על סוסים, גלישת גלים, חבורת זמר או דרמה שמלוות על-ידי עו"ס ונועדו ללמד שליטה בכעסים ומיומנויות תקשורת; תגבור אישי באמצעות מתנדבים (חונכי פר"ח, בנות שירות לאומי, גימלאים); ביקורים של אנשי הצוות בבתי בני הנוער כשלוש פעמים בשנה; מעקב אחרי בני הנוער שלא מגיעים למסגרת ובימי החופש; פעילויות פנאי (משחקים, סרטים, יציאות שבועיות לבאולינג, סנוקר או סרט); פרויקט תעסוקת קיץ; השתתפות במועצת תלמידים ובפרויקט האו"ם (פרויקט עירוני שמדמה עבודה באו"ם); קורס יזמות עסקית; קורס קדם-צבאי; עבודה עם מחשב ועבודה בשיטת כלכלת אסימונים (מעקב אחר התקדמות, תחרות בין הסדנאות/כיתות על תפקוד, ומתן צל"שים למצטיינים באמצעות התייחסות פומבית לזוכים ומתן פרסים).

מדיווח אנשי הצוות ומנהלי המסגרות למדנו על מגוון התכניות וההתערבויות הקיימות במסגרות. לצורך בחינת היקף ההשתתפות בתכניות, ביקשנו מאנשי הצוות לסמן לגבי רשימה של תכניות אפשריות באילו תכניות השתתפו בני הנוער בשנה הנוכחית. הממצאים מוצגים להלן לפי סוג מסגרת.

ג. תכניות והתערבויות במפתנים

בנוגע למפתנים, ביקשנו ללמוד על התכניות הנוספות שבהן משתתפים בני הנוער מלבד לימודיהם בכיתה העיונית ועבודתם בסדנה המקצועית. מספר התכניות הממוצע שבהן משתתפים בני הנוער עומד על 2.4 (לוח 19).¹⁴ יותר ממחצית בני הנוער (53%) השתתפו בפעילויות פנאי וכן בקבוצות הכנה לצבא (בקרב בני נוער יהודים בני 17 ומעלה). שלושים ושמונה אחוזים מבני הנוער השתתפו בקבוצות טיפוליות למניעת התמכרויות ו"חינוך למיניות ובריאות", וכן בקבוצות למניעת אלימות. שיעורי תגבור לקראת בחינות הבגרות ניתנו ל-37% מבני הנוער, וכרבע מהם (26%) השתתפו בפעילויות ספורט במתכונת קבועה.

אחוז גבוה יותר מבני הנוער במפתן המשולב השתתפו בקבוצות מניעה של התמכרויות וחינוך למיניות ובריאות (53%), ובקבוצות לטיפול באלימות (54%), בהשוואה לבני נוער במפתנים (36% בכל אחת מהפעילויות). במפתנים אחוז גבוה יותר של בני נוער (27%) השתתפו בפעילות ספורט קבועה לעומת בני הנוער במפתן המשולב (17%). אחוז גבוה יותר (54%) מבני הנוער הערבים השתתפו בפעילות נגד אלימות לעומת בנים יהודים (34%) ובנות יהודיות (22%). בשיעורי תגבור לקראת בחינות הבגרות השתתפו אחוז גבוה יותר של בנות יהודיות (45%) ושל בני ערבים (42%) בהשוואה לבנים יהודים (30%).

לוח 19: היקף השתתפות בני הנוער בהתערבויות הקיימות במפתן, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר (באחוזים)

מגדר ומגזר			סוג מסגרת		סך-הכל	
בנים ערבים	בנות יהודיות	בנים יהודים	משולב מפתן	מפתן		
44	55	*58	50	54	53	פעילות פנאי לא מובנית
-	60	50	(30)	*56	53	הכנה לצבא ¹
33	46	39	53	**36	38	קבוצת מניעת התמכרויות וחינוך לבריאות
54	22	**34	54	**36	38	פעילות נגד אלימות
42	45	**30	33	37	37	שיעורי תגבור לבחינות בגרות
26	23	27	17	**27	26	פעילות ספורט במתכונת קבועה
2.3	2.5	2.4	2.4	2.4	2.4	מספר תכניות ממוצע שבהן השתתפו

* הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.05$)

** הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.01$)

() טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

¹ בקרב בני נוער יהודים בני 17 ומעלה

¹⁴ מתוך רשימה של 11 תכניות: פעילות מניעה קבוצתית נגד התמכרויות וחינוך לבריאות; פעילות נגד אלימות; שיעורי תגבור לבחינות בגרות; פעילות ספורט קבועה; ועדה או פרויקט בית-ספרי; מועצת חניכים; פעילויות פנאי; מסע לפולין; קורס קדם-צבאי; פעילות הכנה לצבא; פעילות אחרת.

ד. תכניות והתערבויות במית"רים

אם במפתן מערכת השעות מובנית וכוללת בעיקר לימודים בכיתה ועבודה בסדנה, בעוד השעות המוקדשות לפעילויות נוספות מעטות יחסית, הרי במית"ר היום כולו בנוי מפעילויות שונות ואנשי הצוות במית"רים התבקשו להתייחס לכולן. על כן מספר התכניות הממוצע שבהן השתתפו בני הנוער גבוה משל הממוצע במפתנים ועומד על 4.8 (לוח 20).¹⁵ ממוצע זה גבוה יותר במית"רים (5.5) לעומת במית"ר המשולב (2.8), הבדל הנובע מכך שהמית"ר המשולב הוא תוספת הפועלת רק בשעות אחר-הצהריים ולא לאורך כל היום. מרבית בני הנוער (81%) השתתפו בפעילויות פנאי בלתי מובנות, כמו פינוק ישיבה, עמדות מחשב וטלוויזיה. בפעילות ספורט השתתפו 58% מבני הנוער, בפעילות בתחום האמנות היו מעורבים 54% מבני הנוער ובפעילויות מוזיקה 48% מבני הנוער. כמחצית בני הנוער השתלבו בקבוצות נגד אלימות ובקבוצות לפיתוח מיומנויות חברתיות. שלושים ותשעה אחוזים מבני הנוער קיבלו טיפול פרטני.

לוח 20: היקף השתתפות בני הנוער בהתערבויות הקיימות במית"ר, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר וגיל (באחוזים)

גיל		מגדר ומגזר				סוג מסגרת		סך-הכל	
עד 15	+16	בנות ערביות	בנים ערבים	בנות יהודיות	בנים יהודים	משולב מית"ר	מית"ר		
75	**90	96	95	82	**75	87	*79	81	פעילות פנאי
52	**67	86	93	24	**54	28	**69	58	פעילות ספורט
									פעילות בתחום אמנות
48	**62	96	92	41	**42	16	**67	54	פעילות נגד אלימות
54	46	4	31	54	**60	35	**57	51	פעילות לפיתוח מיומנויות חברתיות
50	50	61	69	47	**45	29	**58	50	פעילות בתחום המוזיקה
46	52	57	66	49	**43	16	**60	48	טיפול פרטני
31	**50	75	80	36	**24	15	**47	39	מיזם תעסוקה ¹
34	28	30	42	40	**23	16	**36	31	מספר ממוצע של תכניות שבהן השתתפו
4.8	4.9	5.5	6.2	4.6	^4.5	2.8	^5.5	4.8	

* הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.05$)

** הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.01$)

^ הבדלים מובהקים לפי T-test, ($p < 0.01$)

¹ רק בקרב מית"רים שמפעילים מיזם תעסוקה

¹⁵ מתוך רשימה של 14 תכניות: פעילות מניעה קבוצתית נגד התמכרויות וחינוך לבריאות; פעילות נגד אלימות; השלמת השכלה; פעילות לפיתוח מיומנויות חברתיות; מיזם תעסוקה; קורס מקצועי במסגרת או מטעמה; טיפול פרטני; פעילות פנאי בלתי מובנית; פעילות בתחום המוזיקה; פעילות בתחום האמנות/צילום; פעילות ספורט; פעילות הכנה לצבא; פעילות התנדבותית; פעילות אחרת.

בכל הפעילויות, מלבד פעילויות פנאי בלתי מובנות, אחוז בני נוער במית"רים שהשתתפו בהן גבוה הרבה יותר מהאחוז של בני נוער במית"ר המשולב. דבר זה צפוי בהתחשב בכך שבמית"ר חלק מבני הנוער נמצאים בו לאורך כל היום. שיעור בני הנוער הערבים שהשתתפו בפעילויות השונות גבוה יותר אף הוא בהשוואה לשיעור בני הנוער היהודים, חוץ מאשר בהשתתפות בקבוצות נגד אלימות. בקבוצות נגד אלימות נמצא הבדל מגדרי במגזר הערבי: אחוז גבוה יותר מהבנים (31%) השתתפו בפעילות נגד אלימות לעומת בנות (4%). במגזר היהודי נמצא הבדל מגדרי בהשתתפות בפעילויות ספורט (54% מהבנים לעומת 24% מהבנות) ובטיפול פרטני (36% מהבנות קיבלו לעומת 24% מהבנים).

בחינה לפי גיל מעלה כי בסך-הכל היקף ההשתתפות של בני הנוער הצעירים יותר (עד גיל 15) גבוה מאשר שיעור בני ה-16+. אחוז גבוה יותר מקרב הצעירים יותר השתתפו בפעילות פנאי (90% לעומת 75% בקרב בני 16+), בפעילות ספורט (67% לעומת 52%), בפעילות בתחום אמנות (62% לעומת 48%), ובטיפול פרטני (50% לעומת 31%). לא נמצא הבדל לפי גיל במספר התכניות הממוצע שבהן השתתפו בני הנוער.

7.3 דפוסי העבודה עם משפחות בני הנוער

המנהלים ואנשי צוות סבורים כי למעורבות ההורים השפעה מיטיבה על בני הנוער והם רואים חשיבות בעידוד המעורבות שלהם בתהליך שעובר ילדם. לכן נעשים ניסיונות לעודד את מעורבותם בדרכים שונות. צוין כי במקביל לעבודה עם בני הנוער נעשה תהליך עם משפחותיהם כדי להעצים את השינוי וכן כדי לבנות אמון עם בני המשפחה. גם בריאיון עם אנשי מטה באגף שח"ר דווח כי העבודה עם ההורים היא חלק מתפיסה של מתן מענים הוליסטיים, ולכן מושם דגש על תחום זה בשנים האחרונות.

בחינה של דפוסי העבודה עם ההורים (לוח 21) מעלה כי שיעור בני הנוער שמתקיים קשר עם הוריהם גבוה יותר במפתנים לעומת במית"רים:

- ♦ **שיחות לפי צורך** - על 88% מבני הנוער במפתנים דווח כי מתקיימות עם ההורים שיחות לפי צורך, כמו, למשל, כאשר קורה משהו עם הנער במסגרת או לקראת חגים. במית"רים אחוז זה עומד על 68% ובמפתן משולב מית"ר על 68% במפתן ועל 56% במית"ר. בנוגע למפתנים נציין כי שיעור השיחות לפי צורך גדל באופן ניכר מאז המחקר על המפתנים ב-1998, אז הוא הגיע ל-53%.
- ♦ **ביקורי בית** - בראיונות עם אנשי צוות במפתנים צוין כי ביקורי בית הם אחת החובות של כל מחנך, ועל כן הייתה ציפייה שהם ייערכו אצל כל בני הנוער. מהממצאים עלה כי הם נערכו בקרב כשלושה-רבעים מבני הנוער (73%). השוואה למחקר הקודם על המפתנים מצביעה על ירידה באחוז ביקורי הבית (אז נערכו ביקורים אצל 85%). במית"רים ובמפתן משולב מית"ר נערכו ביקורי בית אצל כמחצית בני הנוער (54% במית"ר ו-46% במפתן משולב מית"ר).

לוח 21: דפוסי העבודה עם הורי בני הנוער, לפי סוג מסגרת (באחוזים)

מית"ר	משולב		מפתן	
	מית"ר	מפתן		
**68	56	68	**88	שיחות לפי צורך
54	46	46	**73	ביקורי בית
(5)	9	20	21	התערבות ישירה בקרב ההורים
9	9	9	**16	שיחות קבועות
20	26	20	**6	לא נערכה כל פעילות עם ההורים
10	15	17	13	הורי בני הנוער השתתפו בפעילויות להורים ¹
*23	15	33	**20	הורי בני הנוער השתתפו בפעילויות משותפות ²

הערה: הבדלים מובהקים בין המפתן למשולב מפתן מצוינים בעמודה של המפתן, והבדלים מובהקים בין המית"ר למשולב מית"ר מסומנים בעמודה של המית"ר

* הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.05$)

** הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.01$)

() טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

-- טעות הדגימה היחסית גדולה מ-0.40

¹ הרצאות או חוג להורים, קבוצת הורים, הדרכת הורים, העצמת הורים, אסיפת הורים או יום הורים, פעילות נגד עישון

² ימי הורים ואסיפת הורים, ערב הורים וילדים (בית מדרש), הרצאות משותפות, אירועים חגיגיים

♦ **לא נערכה כל פעילות עם ההורים** - בקרב 6% מבני הנוער במפתן דווח כי לא נערכה פעילות כלשהי עם ההורים. במית"ר ובמפתן משולב מית"ר דווח בנוגע לחמישית ויותר (20%-26%) מבני הנוער כי לא התקיימה פעילות כלשהי עם ההורים. בראיונות עלה קושי בשיתוף פעולה עם חלק מההורים בגלל חוסר רצון, או, לעתים, בגלל יחסים עכורים בין ההורה לבין בני הנוער (ראו לוח 10 המצביע על אחוז נמוך של קשר תומך ושל פיקוח הורי).

♦ **השתתפות ההורים בפעילויות משותפות** - על כחמישית בלבד מבני הנוער במפתן ובמית"ר דווח שהוריהם השתתפו בפעילויות משותפות כמו אירועים חגיגיים או ערבי הורים-ילדים (20% במפתן ו-23% במית"ר), ופחות מזה בפעילויות להורים בלבד כמו אסיפת הורים או הרצאה (13% במפתן ו-10% במית"ר). במפתן המשולב דווח על שליש מבני הנוער שהוריהם השתתפו בפעילויות המשותפות להורים וילדים (33%).

הבדלים לפי מגזר

בפעילות משותפת להורים וילדים נמצא **במפתן** אחוז גבוה יותר של השתתפות בקרב יהודים (30% בקרב בנים ו-22% בקרב בנות), לעומת בקרב ערבים (5%). גם התערבות ישירה נעשתה יותר בקרב יהודים (26% אצל בנים ו-22% אצל הבנות) מאשר בקרב ערבים (10%). לעומת זאת, בשיחות קבועות עם ההורים נמצא אחוז גבוה יותר בקרב הערבים (24%) לעומת היהודים (16% אצל הבנות ו-10% אצל הבנים).

במית"ר נמצאו הבדלים בכל המדדים, כאשר המגמה הכללית מצביעה על יותר פעילויות עם ההורים בקרב המגזר הערבי: אחוז גבוה יותר של שיחות לפי צורך נמצא בקרב בנים ערבים (89%) לעומת בקרב בנות יהודיות וערביות (71%) ובנים יהודים (56%); ביקורי בית נערכו יותר בקרב ערבים (85% בקרב בנים ו-82% בקרב בנות) לעומת בקרב היהודים (44% בקרב הבנים ו-37% בקרב הבנות); אחוז

גבוה יותר של השתתפות בפעילות משותפת להורים וילדים נמצא בקרב בנות ערביות (46%) לעומת בקרב בנים ערבים (27%), בנים יהודים (19%) ובנות יהודיות (11%). הסבר לשיעור ההתערבות הגבוה יותר בקרב המגזר הערבי עשוי להיות העובדה שמדובר בחברה מסורתית וקהילתית. בחברה מסורתית הפיקוח והסמכות של ההורים על ילדיהם גבוהים יותר, ולכן חיוני לערב אותם בחינוך ילדם, ולרכוש את אמונם כדי לזכות בשיתוף פעולה. השיעור הגבוה של ביקורי בית עשוי להיות בשל הקהילתיות המאפיינת את החברה הערבית והיכרות מוקדמת בין אנשי הצוות לבני המשפחה.

הבדלים לפי גיל (במית"ר בלבד)

ביקורי בית נערכו יותר אצל בני הנוער הצעירים (עד גיל 15) מאשר אצל בני 16+ (58% לעומת 47% בהתאמה), ובסך-הכל התקיימה עם הוריהם יותר פעילות; לפי הדיווח, בקרב רבע מבני הנוער בני ה-16 לא נערכה כל פעילות עם ההורים, לעומת בקרב 16% מבני הנוער הצעירים יותר.

8. תפקוד בני הנוער במסגרת

בפרק זה נדון בתפקוד הלימודי, ההתנהגותי והרגשי של בני הנוער. בנוסף, נסקרים המאפיינים האישיים והסביבתיים של בני הנוער שעשויים לתרום לשיקום ולהתקדמות שלהם, ומנגד הקשיים של בני הנוער שעלולים למנוע או להאט את התקדמותם. לבסוף, מוצגים דפוסי הקשר של בני הנוער עם אנשי הצוות במסגרת. כמו בפרקים קודמים, גם כאן תיעשה הבחנה בין מסגרות המפתן לבין מסגרות המית"ר בגלל ההבדלים בדפוסים ובמיקוד של העבודה. מקור המידע לפרק זה הוא השאלונים על אודות בני הנוער שמילאו אנשי הטיפול במסגרת והראיונות עם אנשי הצוות ועם בני הנוער.

8.1 תפקוד לימודי

בסעיף זה נתייחס לבני הנוער שלומדים במפתנים ובמפתן משולב מית"ר ולא נתייחס למית"ר מאחר שההיבט הלימודי במית"ר אינו חלק אינטגרלי ממתכונת העבודה.

כאמור, סדר היום במפתן מתחלק בין לימודים בכיתה העיונית לבין עבודה בסדנה המקצועית. אנשי הצוות התבקשו לציין לגבי רשימה של 13 פריטים באיזו מידה ("רבה מאוד", "רבה", "מועטה" או "כלל לא") הפריט תואם את תפקוד הנער בכיתה ובסדנה. הפריטים אוחדו לשני מדדים מסכמים: תפקוד לימודי, הכולל פריטים כמו השתתפות פעילה בשיעורים והכנת שיעורי בית ומטלות; והתנהגות לימודית, המתייחסת לתחומים, כגון נוכחות בשיעורים, מוטיבציה גבוהה ללמוד, הגעה בזמן לשיעורים ולמבחנים והבאת הציוד הנדרש (לפירוט מרכיבי המדדים ראו הערות ללוח 22).

באופן כללי, התפקוד הלימודי וההתנהגות הלימודית של בני הנוער בסדנה המקצועית מעט גבוהים יותר מאשר בכיתה העיונית. ואכן, אנשי צוות התייחסו בראיונות לכך שהסדנה מספקת חוויה של הצלחה שבני הנוער לא חוו קודם בלימודיהם העיוניים. אולם, גם בכיתה וגם בסדנה אחוז המתפקדים היטב נמוך: על 33% מבני הנוער דווח כי התפקוד הלימודי שלהם בכיתה תקין, ובנוגע ל-41% צוין כי הם מתפקדים היטב בסדנה. התנהגות לימודית תקינה בכיתה דווחה על 39% מבני הנוער, ובסדנה ניתן למצוא התנהגות לימודית תקינה אצל כמעט מחצית בני הנוער (49%).

בסך-הכל התפקוד וההתנהגות הלימודיים של בני נוער במפתן המשולב טובים יותר משל בני נוער במפתנים, ואילו אלה של בנים יהודים נמוכים יותר בהשוואה לשתי הקבוצות האחרות, בעיקר בכיתה העיונית. למרות שמדובר בנעדרות על רצף הסיכון נמצא כי בדומה לבנות במסגרות נורמטיביות, כפי שעולה מהספרות, בנות נוטות להתאים את עצמן לציפיות המסגרת ולדרישות בה ולכן מתפקדות טוב יותר. כמו-כן, נתונים ארציים מצביעים על הצלחה רבה יותר של בנות במבחני הבגרות בפרט, ובבית-הספר בכלל. ההתנהגות הטובה יותר של הבנים הערבים לעומת הבנים היהודים נובעת, כנראה, מהמשמעת ומסמכות המורה שמאפיינות חברה זו.

לוח 22: תפקוד והתנהגות לימודית של בני הנוער במפתן, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר (באחוזים)

מגדר ומגזר		סוג מסגרת		סך-הכל		מדדים מסכמים ¹
בנים ערבים	בנות יהודיות	בנים יהודים	משולב מפתן	מפתן	סך-הכל	תפקוד לימודי תקין ² בכיתה העיונית בסדנה המקצועית
32	45	**28	43	**31	33	
44	47	37	45	41	41	
						התנהגות לימודית תקינה ³ בכיתה העיונית בסדנה המקצועית
43	47	**34	51	**38	39	
54	51	*45	55	*49	49	

* הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.05$)

** הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.01$)

¹ ענו "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד"

² ממוצע של מתפקדים היטב בהיגדים הבאים: הנער משתתף באופן פעיל בלימודים; הנער מכין שיעורי בית ומטלות נוספות; הנער מתכוון למבחנים; הנער מצליח במבחנים (ציון עובר לפחות)

³ ממוצע של מתפקדים היטב בהיגדים הבאים: הנער נוכח ברוב השיעורים; הנער מגלה עניין בלימודים; הנער מביע נכונות להשתתף בפעילויות; הנער מפגין מוטיבציה גבוהה ללימודים/לעבודה; הנער מביע התעניינות בפעילות; הנער מגיע בזמן לכיתה/סדנה; הנער מגיע למבחנים; הנער ממלא אחר הנחיות המורה; הנער מביא את הציוד הנדרש

8.2 תפקוד התנהגותי ורגשי

כאמור, בני הנוער במפתנים ובמית"רים מאופיינים בקשיים רב-ממדיים; כך, למשל, דווח על 83% מהם כי הם סובלים ממצב רגשי-נפשי קשה (ראו פרק 5.4). רצינו ללמוד האם הדבר בא לידי ביטוי בתפקודם ההתנהגותי, החברתי והרגשי במסגרת עצמה.

אנשי הצוות התבקשו לענות לגבי רשימה של 16 פריטים באיזו מידה הפריט תואם את תפקוד הנער מבחינה התנהגותית. הפריטים אוחדו לשישה מדדים מסכמים: יחס חיובי לבני גילו, יחס שלילי לבני גילו, יחס חיובי לצוות, יחס שלילי לצוות, אי-ביקור סדיר במסגרת והתנהגות שלילית (ראו פירוט המדדים בהערות ללוח 23). נמצא כי במרבית המדדים הנתונים על התפקוד ההתנהגותי והרגשי של בני הנוער במית"ר דומים לאלה של בני הנוער במפתנים.

♦ **יחס חיובי כלפי בני גילו וכלפי הצוות** - ניתן לראות כי למרות מצבם הרגשי הקשה, מרבית בני הנוער מתנהגים באופן חיובי זה לזה ואף לאנשי הצוות. יותר משני-שלישים מגלים "במידה רבה או רבה מאוד" יחס חיובי לבני הנוער האחרים (70% במפתן, 75% במית"ר וכ-70% במפתן משולב מית"ר) או לאנשי הצוות (78% במפתנים ובמית"רים).

לוח 23 : תפקוד התנהגותי ורגשי של בני הנוער, לפי סוג מסגרת (באחוזים)

מדידים מסכמים ¹	מפתן	משולב		מית"ר
		מפתן	מית"ר	
יחס חיובי לבני גילו ²	70	68	72	75
יחס שלילי לבני גילו ³	32	33	25	**36
יחס חיובי אל אנשי הצוות ⁴	78	76	80	78
יחס שלילי אל אנשי הצוות ⁵	15	12	16	16
אי-ביקור סדיר ⁶	54	52	24	*32
התנהגות שלילית ⁷	*47	38	33	34
תפקוד רגשי (מדד מסכם):				
לפחות שניים מהפריטים הנ"ל	**59	44	66	*56
הנער מגלה אחריות	*39	46	51	45
לנערה ערך עצמי גבוה	**23	11	17	*24
הנער מסוגל לקבל ביקורת	*43	35	63	**49
הנער מסוגל לדחות סיפוקים	**45	25	46	41
לנער שיפוט מוסרי תקין	*54	44	53	*43

* הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.05$)

** הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.01$)

¹ ענו "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד"

² יחס חיובי לבני גילו - לפחות אחד מהפריטים הבאים: הנער יוצר קשרי ידידות וחברות עם עמיתיו, הנער עוזר לנערים במסגרת; הנער מנהיג חיובי של בני הנוער האחרים

³ יחס שלילי לבני גילו - לפחות אחד מהפריטים הבאים: הנער מנהיג שלילי של בני הנוער האחרים; הנער נוהג להפגין אלימות מילולית כלפי נערים; הנער נוהג להפגין אלימות חברתית (רכילות, חרס) כלפי נערים

⁴ יחס חיובי לצוות - לפחות אחד מהפריטים הבאים: הנער עוזר לצוות; הנער מתייחס בכבוד לצוות

⁵ יחס שלילי לצוות - לפחות אחד מהפריטים הבאים: הנער נוהג להפגין אלימות מילולית כלפי הצוות; הנער נוהג להפגין אלימות פיזית כלפי הצוות

⁶ אי-ביקור סדיר - במפתן לפחות אחד מהפריטים הבאים: הנער לא מגיע בזמן למפתן; הנער נוהג לא להגיע למפתן ללא סיבה מוצדקת. במית"ר כולל פריט אחד של הנער: נוהג לא להגיע למית"ר ללא סיבה מוצדקת

⁷ התנהגות שלילית - לפחות אחד מהפריטים הבאים: הנער מפריע למהלך השיעורים/הפעילויות; הנער מחבל ברכוש המסגרת; קיים צורך בשימוש רב יותר של אמצעי משמעת וחינוך עם הנער, בהשוואה למצופה מעמיתיו

♦ **אי-ביקור סדיר** - יותר ממחצית מבני הנוער (54%) אינם מגיעים בסדירות למפתן, מתוכם 40% נוהגים לא להגיע למפתן בלי סיבה מוצדקת. אחוז זה גבוה יותר במפתנים (41%) לעומת במפתן המשולב (30%). במית"ר אחוז בני הנוער שאינם מגיעים בלי סיבה מוצדקת נמוך יותר: 32% במית"ר ו-24% במשולב מית"ר.

♦ **התנהגות שלילית** - במדד זה נכלל לפחות אחד משלושה פריטים: הנער מפריע למהלך השיעורים/הפעילויות; הנער מחבל ברכוש המסגרת; קיים צורך בשימוש רב יותר של אמצעי משמעת וחינוך עם הנער. גם כאן אחוז בני הנוער במפתנים גבוה יותר: 47% מבני הנוער במפתנים לעומת 38% במפתן המשולב וכשליש במית"רים (33% במית"ר המשולב ו-34% במית"ר).

♦ **תפקוד רגשי** - נבנה מדד מסכם שכלל לפחות שניים מחמישה פריטים: אחריות, ערך עצמי, מסוגלות לקבל ביקורת, מסוגלות לדחות סיפוקים ושיפוט מוסרי תקין. תפקוד רגשי תקין (לפי

המדד המסכם) דווח על קצת יותר ממחצית מבני הנוער : 59% במפתן ו-56% במית"ר. במפתן משולב מית"ר נמצאו הבדלים בין מסגרת הבוקר (המפתן) למסגרת אחר-הצהריים (המית"ר): אחוז בני הנוער עם תפקוד רגשי תקין נמוך יותר במפתן (44%) לעומת במית"ר (66%).

הבדלים לפי מגזר ומגדר: במפתן נמצא כי בקרב בני נוער יהודים קיימים יותר קשיים בביקור סדיר: 62% מהבנות ו-59% מהבנים היהודים אינם מגיעים למפתן בזמן או נעדרים ללא סיבה מוצדקת, לעומת 39% מהבנים הערבים. בסך-הכל התפקוד ההתנהגותי והרגשי של הבנים היהודים נמוך יותר לעומת התפקוד של הבנות היהודיות ושל הבנים הערבים. במית"ר, בניגוד למפתנים, קשיים בביקור סדיר דווחו בשכיחות גבוהה יותר בקרב המגזר הערבי (58% מהבנים ו-46% מהבנות לעומת 33% מהבנות היהודיות וחמישית מהבנים היהודים). כמו-כן, נמצא כי בסך-הכל אחוז נמוך יותר של הבנים הערבים מביעים יחס חיובי כלפי בני נוער אחרים. גם במדד המסכם של "התנהגות שלילית" נמצאה אותה מגמה. לגבי "תפקוד רגשי" (מדד מסכם) במית"ר נמצא כי בנות מתפקדות טוב יותר מבנים: ל-71% מהבנות (יהודיות וערביות) תפקוד רגשי תקין לעומת 58% בקרב בנים יהודים ו-45% בקרב בנים ערבים.

8.3 תחומי חוזק של בני הנוער וסוגי תמיכה

מידע על הכוחות של בני הנוער עשוי להצביע על תחומים שכדאי לטפח, ושיש להביאם בחשבון, בעת תכנון ההתערבות במסגרת. אנשי הצוות ציינו את החשיבות של זיהוי כישורים ותחומי חוזק אצל בני הנוער כדי שניתן יהיה לשלב אותם בתחום שבו יוכלו לפרוח. כך, לדברי אחד המחנכים במפתן:

"... הם מגיעים לכאן, ואתה צריך פה איכשהו להרים אותם. ואיך אתה מרים אותם? בזה שאתה מזהה אצלו איזושהי תכונה חיובית, ואתה מעלה אותה. ואין ילד שאין לו תכונה חיובית אחת לפחות, אחד מצייר יפה, אחד בספורט מתמחה, אחד פתאום מגלה שיש לו יכולות בידיים. כל אחד יש לו משהו ואם אתה מגלה את זה, הכיוון מרגע זה הוא טוב".

אנשי הצוות התבקשו לציין מהם המאפיינים האישיים והסביבתיים שעשויים לסייע לנער להתקדם ולהשתקם. המאפיינים האישיים כללו רשימה של 17 פריטים שאוחדו לשלושה מדדים מרכזיים: תפקוד תקין, שכלל מרכיבים כמו יכולת התמדה ואחריות; כישורים מיוחדים, כגון אינטליגנציה שכלית ורגשית גבוהה ומיומנויות חברתיות; הבנת המצב ומחויבות הנער לשינוי. המאפיינים הסביבתיים כללו רשימה של 6 פריטים, ובהם תמיכה משפחתית, סביבה נורמטיבית ותמיכה של גורם טיפולי. בכל אחת מהרשימות היה ניתן להוסיף פריטים שלא הופיעו בשאלון.

בסך-הכל נמצא כי שיעור תחומי החוזק שדווחו בנוגע לבני הנוער דומה מאוד בין המסגרות (ראו בנספח א לוח א1 על המפתנים ולוח א2 על המית"רים). כך, אחד הכוחות הבולטים של בני הנוער, הן במפתן והן במית"ר, הוא התחום של **אחריות והתנהלות תקינה**. למרבית בני הנוער (מעל 70%) יש תחום חוזק אחד לפחות מתוך הפריטים שנכללו במדד זה, ובהם יכולת התמדה במסגרת, תפקוד תקין בלימודים, תפקוד תקין בעבודה, אחריות ורצינות ויכולת לנהל סדר יום קבוע. באשר ל**כישורונות מיוחדים** נמצא כי ל-60%-70% מבני הנוער יש כישרון אחד לפחות שעשוי לעזור להם להתקדם. במדד זה נכללו כישורים מיוחדים בתחום האמנות או הספורט או חוש טכני גבוה, כושר מנהיגות,

אינטליגנציה שכלית גבוהה, אינטליגנציה רגשית גבוהה ומיומנויות חברתיות. תחומי חוזק אחרים שדווחו באחוזים נמוכים יותר הם היעדר מעורבות בסטייה חברתית ובעבריינות (42% במפתן ו-27% במית"ר), תפיסה עצמית חיובית (19% במפתן ו-14% במית"ר) ועיסוק פנאי מעניין (כ-10%).

בנוגע לכוחות בסביבת בני הנוער שיכולים לתמוך בהתקדמותם (ראו בנספח לוחות א3 ו-א4) נמצא כי התמיכה המרכזית שממנה נהנים בני הנוער היא של גורם טיפולי (61% במפתן ו-83% במית"ר). בני נוער במפתנים נהנים גם מתמיכה משפחתית (49%) ומהימצאות בחברה נורמטיבית (48%), בעוד שבני נוער במית"רים זוכים יותר לתמיכה של גורמים בחינוך הבלתי-פורמלי (29% לעומת 17% בקרב בני נוער במפתן).

8.4 קשיים של בני הנוער במסגרת

נוסף לקשיים של בני הנוער הנובעים מהרקע האישי שלהם וממצבי הסיכון שמאפיינים אותם, ביקשנו ללמוד על הקשיים שעמם הם מתמודדים במסגרת. קשיים שעלולים לעכב ואף למנוע את ההתפתחות שלהם ואת היכולת שלהם להשיג את היעדים שנקבעו.

במפתן (לוח 24) נמצא כי אחוז לא קטן מבני הנוער מתמודדים עם קשיים. ל-63% מבני הנוער יש קושי במילוי משימות בכיתה, ול-48% מבני הנוער יש קשיים במילוי המשימות בסדנה המקצועית. אחוז זה גבוה יותר במפתנים (49%) לעומת במפתן המשולב (38%). עוד דווח כי ל-61% מבני הנוער יש הישגים נמוכים בהשוואה לבני כיתתם. יש לציין כי מאחר שביקשנו מאנשי הצוות לציין את תפקודם היחסי של בני הנוער בהשוואה לתלמידים אחרים בכיתה, נתון זה נראה מעט גבוה. מחצית מבני הנוער מתקשים במיומנויות חברתיות. בהמשך לממצאים על התפקוד הלימודי שהוצג לעיל, לא מפתיע למצוא שלאחוז גבוה יותר מהבנים קשיים במילוי משימות בסדנה לעומת הבנות (49% בנים יהודים ו-54% בנים ערבים לעומת 36% בנות יהודיות) והישגים לימודיים נמוכים ביחס לתלמידים אחרים בכיתתם (62% בקרב בנים יהודים, ו-71% בקרב בנים ערבים, לעומת 43% בקרב בנות יהודיות).

לוח 24 : קשיים שעמם מתמודדים בני הנוער במפתן, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר (באחוזים)

מגדר ומגזר			סוג מסגרת		סך-הכל	
בנים ערבים	בנות יהודיות	בנים יהודים	משולב מפתן	מפתן		
63	54	65	58	63	63	קשיים במילוי משימות בכיתה שאינם על רקע קשיי התנהגות
54	36	*49	38	**49	48	קשיים במילוי משימות בסדנה שאינם על רקע קשיי התנהגות
71	43	**62	43	**63	61	הישגים לימודיים נמוכים מהישגי מרבית בני הנוער בכיתתם
55	41	51	52	50	50	קשיים במיומנויות חברתיות

* הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.05$)

** הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.01$)

במית"ר נמצא כי בקרב 35% מבני הנוער יש קשיים במילוי משימות שאינם על רקע קשיי התנהגות, ועל חמישית מבני הנוער דווח כי הם סובלים מקשיים חברתיים. אחוזים אלה נמוכים יותר מהאחוזים

המקבילים בקרב בני הנוער במפתנים. ניתן להניח כי פער זה נובע מכך שהמית"ר הוא מסגרת פתוחה יותר ותובענית פחות. במית"ר המשולב אחוז בני הנוער עם קשיים גבוה יותר מאשר במית"ר הרגיל: ל-45% קושי במילוי משימות לעומת 32% במית"ר הרגיל, ול-26% מבני הנוער קשיים חברתיים לעומת 18% במית"ר הרגיל.

בהמשך להבדלים אחרים שהוצגו עד כה בין המינים, נמצא בקרב בנים אחוז גבוה יותר של קשיים במילוי משימות (40% מהיהודים ו-36% מהערבים) לעומת בנות (25% מהיהודיות ו-11% מהערביות). קשיים חברתיים נמצאו בשכיחות גבוהה יותר בקרב בנים יהודים (24%) ובנות ערביות (21%) בהשוואה לבנות יהודיות (15%) ולבנים ערבים (8%).

8.5 דפוסי קשר של בני הנוער עם אנשי הצוות

יחסי האמון והקשרים האישיים הצומחים בין בני הנוער לאנשי הצוות הם הבסיס להצלחת העבודה עמם, ולהגדלת הסיכויים להשיג את היעדים ולהביא לקידום ולשיקום של בני הנוער. דוגמה לקשר אישי ניתן למצוא בדברי אחד מבני הנוער במפתן:

"אין מצב שנצא לחופש ארוך, לפעמים אפילו שישי-שבת, ושהם לא ירימו טלפון. זה יכול להיות המנהל, וזה יכול להיות אחת המורות. אין מצב שאת לא תקבלי טלפון ושהם לא יאמרו לך אנחנו דואגים לך, התגעגענו".

מדבריה של אחת המחנכות במפתנים ניתן ללמוד כיצד נרקם הקשר עם בני הנוער:

"אני חושבת שהקשר המיוחד איתם נובע הרבה מגובה העיניים, מההכלה, שמקבלים אותם, בבתי-ספר אחרים היו מעיפים אותם על מה שהם עושים... אנחנו יודעים שיש הרבה חסכים ושיש פה באמת ילדים עם בעיות משפחתיות, שאין אימא או אבא שייתנו חיבוק וילטפו, ויאמרו כל הכבוד. יש לנו הרבה ילדים בלי שום אמונה בעצמם, הם באמת חושבים שהם לא מסוגלים. אני אומרת לו אתה מסוגל. וזו עבודה. עוד פעם ועוד פעם. עצם זה שאני אמיתית איתם זה יוצר את החיבור, הם מרגישים מתי אתה אמיתי איתם ומתי לא. הם קוראים אותך כמו ספר פתוח, בגלל חוסר האמונה שלהם באנשים והיעדר הביטחון".

על פי דיווח אנשי הצוות, איש הצוות שאליו פונים בני הנוער במפתנים בתדירות הגבוהה ביותר כדי להתייעץ או לבקש עזרה הוא המחנכים (כ-45%). גורמים נוספים שאליהם פונים הם עו"ס המסגרת (38%), המנהל (25%) ויועצת בית-הספר (17%). בנות יהודיות פונות יותר למחנך העיוני (שהוא בדרך כלל מחנכת) לעומת בנים (57% מהבנות לעומת 45% מהבנים היהודים ו-39% מהבנים הערבים).

התמונה שמצטיירת במית"רים מעט שונה (לוח 26). הגורמים שאליהם פונים בתדירות הגבוהה ביותר הם הרכז (34%) והעו"ס (30%), ואילו אחוז נמוך יותר מבני הנוער פונים למנהל (14%) ולמדריך (11%). במית"ר המשולב אחוז גבוה יותר מבני הנוער פונים לרכז (51% לעומת 28% במית"ר). יותר בנות ערביות פונות לעו"ס (68%) לעומת בנים ערבים (50%), בנות יהודיות (32%) ובנים יהודים (20%). בחינה לפי גיל מצביעה על כך שאחוז גבוה יותר של בני 16+ פונים לרכז (39%), לעומת 26% מבני הנוער עד גיל 15.

לוח 25: גורמים מרכזיים במפתן שאליהם פונים בני הנוער, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר (באחוזים)

	סוג מסגרת			מגדר ומגזר		
	מפתן	משולב מפתן	בנים יהודים	בנות יהודיות	בנים ערבים	סך-הכל
מחנך עיוני	44**	59	45*	57	39	45
מחנך מקצועי	40**	54	44	33	43	42
עו"ס	39	33	38	38	39	38
מנהל / סגן מנהל	26**	18	28	21	22	25
יועצת חינוכית	17	21	13*	23	21	17

* הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.05$)

** הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.01$)

לוח 26: הגורם המרכזי במית"ר שאליו פונים בני הנוער, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר וגיל (באחוזים)

	סוג מסגרת			מגדר ומגזר				גיל	
	משולב מית"ר	מית"ר	מית"ר	בנים יהודים	בנות יהודיות	בנים ערבים	בנות ערביות	עד 15	16+
רכז	51	28**	34	40**	32	23	7	26**	39
עו"ס	21	33	30	20	32	50	68	39	24
מנהל	15	14	14	15	(3)	24	-	15	13
מדריך	5	13	11	11	15	--	21	11	10

** הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.01$)

- אין מידע

() טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

-- טעות הדגימה היחסית גדולה מ-0.40

9. קשר של בני הנוער עם גורמים ושירותים נוספים

טיפול בנוער מנותק דורש שיתופי פעולה ותיאום בין מערכות השירותים בקהילה הנותנות מענה לנוער, זאת, כדי שניתן יהיה להחזירם למסלול הנורמטיבי. ההנחה העומדת בבסיס טענה זו היא שבני נוער אינם מתנתקים ממסלולי ההתקדמות הרגילים שלהם רק בגלל חוסר הצלחה באחד מהם, ועל כן השבתם למסגרות נורמטיביות בקהילה מחייבת שיתוף פעולה עם גורמים בשירותים העובדים עם בני נוער. בכלל זה נכללים בית-הספר, פרויקטים של תעסוקת נוער ותכניות הכשרה, אבל גם שירותי הרווחה, שירות המבחן לנוער, ומגוון שירותים לנוער בתחום הבריאות והסיוע, כמו בריאות הנפש, מרכזי חירום, מקלטים לנוער מנותק ועוד (Siegrist et al., 2010).

עבודה בשיתוף פעולה ובתיאום עם גורמים שונים היא חלק בלתי נפרד מהעבודה במפתנים ובמית"רים. אנשי המטה בשירות לשיקום נוער דיווחו על שיתופי פעולה עם שירותים שונים לנוער שמתקיימים ברמת המטות וכך סוללים את הדרך לעבודה בשטח. דווח על שיתופי פעולה עם שירות המבחן לנוער (צוותי חשיבה משותפים ושיתוף במידע); עם חסות הנוער (ישיבה משותפת בוועדות ועבודה שוטפת); ועם השירות להתמכרויות שאפשר קיום קבוצות מטעם אנשי השירות במפתן, והוביל לשיתוף פעולה מצד בני הנוער. על 80% מבני הנוער דווח כי איש צוות מהמסגרת משתתף בוועדה מקצועית, שלא מטעם המסגרת, המתכנסת כדי לדון במצבו של הנער (ראו לוח 27).

בפרק זה נתמקד בדפוסי הקשר של בני הנוער עם השירותים לנוער. אנשי הצוות התבקשו לציין עם אילו שירותים בני הנוער היו בקשר לפני הכניסה למסגרת, ועם אילו גורמים הם נמצאים בקשר היום. מידע על השירותים שבני הנוער נמצאים עמם בקשר היום עשוי להצביע על השירותים שהמסגרת נמצאת עמם בקשר או שכדאי שתהיה איתם בקשר. בלוח 27 מוצגים השירותים שבני הנוער נמצאים עמם בקשר היום. בניתוח הנתונים אנו מתייחסים גם לשירותים שעמם היו בקשר בעבר כדי לזהות הבדלים בין התקופות.

לוח 27: השירותים שבני הנוער נמצאים עמם בקשר כיום והשתתפות איש צוות המסגרת בוועדות על בני הנוער בשירותים אלה, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר (באחוזים)¹

מגדר ומגזר				סוג מסגרת			סך-הכל	
בנות ערביות	בנים ערבים	בנות יהודיות	בנים יהודים	מפתן משולב מית"ר	מית"ר	מפתן		
								שירותים לנוער בסיכון
								עו"ס המחלקה
21	54	56	**38	60	34	**47	45	לשירותים חברתיים
7	51	35	**33	21	23	**45	38	קצין ביקור סדיר
4	16	35	**18	35	17	**19	20	פקיד סעד לחוק נוער
-	11	7	**28	21	31	**15	19	קצין המבחן לנוער
14	11	14	*18	(4)	40	**10	15	היחידה לקידום נוער
18	(4)	14	**12	18	8	*10	10	שירותי בריאות הנפש
								קשר עם לפחות אחד מהנ"ל: מדד מסכם
39	85	75	**77	81	81	77	78	
								שירותים לכלל בני הנוער
68	83	81	**64	95	32	**82	73	גורם מצוות בית-הספר
								מדריך במסגרת בלתי פורמלית
18	12	23	**27	28	28	**19	22	איש דת
-	(4)	7	**13	(3)	16	**8	9	חונך פר"ח/מתנדב
4	--	7	**10	22	10	**4	7	קשר עם לפחות אחד מהנ"ל: מדד מסכם
82	85	87	**77	95	63	**85	81	קשר עם לפחות אחד השירותים (בסיכון ולכלל בני הנוער): מדד מסכם
93	98	96	*94	99	96	95	95	איש צוות משתתף בוועדות בשירותים
86	85	81	*77	89	87	**77	80	

* הבדלים מובהקים ($p < 0.05$)

** הבדלים מובהקים ($p < 0.01$)

- אין מידע

() טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

-- טעות הדגימה היחסית גדולה מ-0.40

¹ האחוזים אינם מסתכמים ל-100%, מכיוון שבני הנוער יכולים להיות בקשר עם יותר משירות אחד

בניתוח נעשתה הבחנה בין שירותים הניתנים לכלל בני הנוער (כגון גורם מצוות בית-הספר) לבין שירותים המיועדים לבני נוער בסיכון (דוגמת היחידה לקידום נוער), כמוצג להלן.

קשר עם שירותים לנוער בסיכון: למרבית בני הנוער (78%) יש קשר עם לפחות שירות אחד לנוער בסיכון: 45% מטופלים במחלקה לשירותים חברתיים, ל-38% יש קשר עם קצין ביקור סדיר וכחמישית מטופלים אצל פקיד סעד לחוק נוער (20%) או אצל קצין המבחן לנוער (19%). כצפוי, אחוז בני הנוער שהיו בקשר עם קצין ביקור סדיר לפני הגעתם למסגרת היה גבוה הרבה יותר מאשר כיום (62% לעומת 38%).

הבדלים לפי מגדר ומגזר מצביעים על אחוז נמוך יותר של בנות ערביות שיש להן קשר עם שירות כלשהו לנוער בסיכון בהשוואה לשאר הקבוצות (39% לעומת 75% בקרב בנות יהודיות, 77% בקרב בנים יהודים ו-85% בקרב בנים ערבים). ממצא זה עולה בקנה אחד עם היעדר המעורבות של בנות ערביות בהתנהגות מנוגדת לחוק (ראו לוח 11) ואף עם העובדה שרובן לומדות (ראו לוח 14). פי ארבעה יותר בנים יהודים נמצאים בקשר עם קצין המבחן לנוער בהשוואה לבנות יהודיות (28% לעומת 7%), ויותר מפי שניים מהם לעומת בנים ערבים (28% לעומת 11%). נתון זה תואם את הדיווח על שיעור הבנים שמאופיינים בהתנהגות מנוגדת לחוק, הגבוה באופן ניכר מהשיעור בקרב בנות (ראו לוח 11). עם זאת, הוא אינו מסביר את האחוז הנמוך יחסית של בנים ערבים שנמצאים בקשר עם שירות המבחן לנוער בהשוואה לאחוז הבנים הערבים המעורבים בהתנהגות מנוגדת לחוק (ראו לוח 11).

לאחוז גבוה יותר מבני הנוער עד גיל 15 יש קשר עם עו"ס (55% לעומת 38% בקרב בני 16+), ועם קצין ביקור סדיר (47% מהצעירים לעומת 32% מהבוגרים יותר). בעיות בביקור סדיר אכן דווחו באחוז גבוה יותר בנוגע לבני הנוער הצעירים (עד גיל 15) במפתן (ראו הסבר ללוח 13 על אחוז המנותקים למשך תקופה מסוימת). לאחוז גבוה יותר מבני ה-16+ יש קשר עם מדריך קידום נוער, בהשוואה לצעירים יותר (9%).

קשר עם שירותים לכלל בני הנוער: בדומה לשירותים לנוער בסיכון, גם כאן למרבית בני הנוער (81%) יש קשר עם שירות אחד לפחות, כגון גורם מצוות בית-הספר או מדריך במסגרת בלתי פורמלית. אחוז זה גבוה הרבה יותר בקרב בני נוער במפתן משולב מית"ר (95%) ובמפתנים (85%) לעומת במית"רים (63%). השוואה לאחוז בני הנוער שהיו בקשר עם לפחות שירות אחד לפני כניסתם למסגרת מצביעה על עלייה קלה בשיעור זה (מ-76% בעבר ל-81% היום). הבדל זה ניכר במיוחד בקרב בני נוער במפתן משולב מית"ר (95% בקשר היום עם שירות אחד לפחות לעומת 79% בעבר), ובקרב המגזר הערבי (85% מהבנים ו-82% מהבנות בקשר היום לעומת 75% ו-64% בהתאמה טרם כניסתם למסגרת). ממצא זה עשוי להצביע על כך שלעתים המסגרת מתווכת בין בני הנוער לשירותים בקהילה. על 73% מבני הנוער דווח כי יש להם קשר עם גורם מצוות בית-הספר. כצפוי, אחוז זה גבוה יותר במפתנים ובמפתן משולב מית"ר, שהם בתי-ספר (95% בקרב בני נוער במפתן משולב מית"ר ו-82% במפתנים) לעומת במית"רים (32%).

10. שביעות רצון וקשיים בעבודת המסגרות, לפי אנשי הצוות ובני הנוער

בחינה של נקודות החוזק ושל ייחודיות המסגרות יכולה להצביע על תחומים שכדאי ויש לפתח ולהרחיב. מנגד, בחינה של הקשיים ושל המענים החסרים במפתנים ובמית"רים יכולה להאיר את התחומים שבהם נדרשות עבודה נוספת, הרחבה של המענים או הכשרה של הצוות כדי שיוכלו לבצע

את עבודתם על הצד הטוב ביותר. המידע בפרק זה מבוסס על הראיונות שנעשו עם אנשי הצוות במסגרות ועל הראיונות הקבוצתיים עם בני הנוער.

10.1 נקודות החוזק והייחודיות של המסגרות

להלן נקודות החוזק המרכזיות שעלו מהראיונות:

מסגרת קטנה ומשפחתית: אנשי צוות רבים ציינו את האווירה כנקודת חוזק ייחודית למסגרות. דווח כי המסגרת משמשת חלופה לבית, להורים, ועל כן משלבת בין אווירה חמה ותומכת לבין הצבת גבולות. הקשר האישי והחם מתאפשר הודות למספר הקטן של בני הנוער, ולדפוס העבודה בקבוצות קטנות במסגרת הכיתה והסדנה במפתן, או המרחב במית"ר. החלופה לבית מתבטאת גם בזמינות של אנשי הצוות 24 שעות. הן במית"רים והן במפתנים דווח על טלפונים בשעות הערב המאוחרות בגלל משבר בבית או מעצר של נער שבעקבותיו הוא יתקשר למנהל או לרכז בבקשת עזרה. יש לציין כי בני הנוער ציינו אף הם את שביעות רצונם מהאווירה במסגרת, ומזמינות אנשי הצוות.

יצירתיות וגמישות: אנשי הצוות ציינו את היכולת שלהם לחדש כל הזמן ולמצוא פתרונות יצירתיים למצבים משתנים. יכולת זאת מאפשרת להם לספק מענים ההולמים את מאפייניהם המורכבים של בני הנוער וגם להתגבר על המחסור במשאבים, כפי שציינה אחת העובדות הסוציאליות:

"אחת המיומנויות הכי גדולות שלנו זה וירטואוזיות, לייצר פתרונות כל הזמן, להיות הכי יצירתיים כי חסרים אמצעים".

מדריך במית"ר הסביר כי החשיבות של היצירתיות נובעת מאופייה הפתוח של המסגרת:

"פה מקבלים את כולם ולכן זה חשוב. אתה חייב שיהיה לך בנק רחב של אופציות כדי לעבוד עם כל נער. עם הזמן אתה לומד איך לעשות את זה. אתה חייב שיהיה לך משהו משלך. צריך להיות מחובר".

הסתכלות חיובית והיכולת להעריך הצלחות קטנות: בראיונות עלה שאחת התכונות החשובות של איש צוות העובד עם אוכלוסייה עם מאפייני מצוקה קשים היא אופטימיות ויכולת לראות את הצד החיובי ואת אפשרויות ההתקדמות. אנשי צוות טענו כי בעבודה עם בני נוער בסיכון יש חשיבות רבה, הן לעובד והן לבני הנוער, להציב יעדים קטנים ולתפוס שינויים קטנים כהצלחה. לטענתם, הגישה החיובית של אנשי הצוות מחזקת את בני הנוער ומעלה את האמון שלהם בעצמם ובאחרים. הם לומדים לא להתייאש, כפי שסיפר אחד מבני הנוער:

"פה אני מרגיש טוב כשאני מצליח ולא נורא כשאני לא מצליח. כשאני לא מצליח אני מרגיש את זה אבל הם [אנשי הצוות] לא נותנים לי לשקוע בחוסר הצלחה. אם לא יהיה תסכול לא נתקדם לשום מקום. בפנימיות אם לא הייתי מצליח הייתי נענש. לא קם [מהמיטה בבוקר] מענישים. אחרי הפעם השישית, אתה מתייאש, אתה מרגיש שאין סיכוי. ככל שאתה מתייאש יותר אתה מצליח פחות וזה מעגל קסמים. כאן אם אתה לא מצליח אומרים לך: הלאה, לא נורא, תטפס שוב. זו השיטה, כי אף אחד לא מטפס כל הזמן. נופל לפעמים אבל נופל קצת".

תחושת שליחות, אמונה במטרה: מאפיין נוסף של אנשי הצוות שצינו המרואיינים כנקודת חוזק הוא תחושת השליחות שיש להם בעבודתם והאמונה במטרה שלשמה הם עובדים. אנשי הצוות רואים חשיבות רבה בעבודתם ומאמינים שביכולתם לסייע ולתרום. לדברי אחת המהנחות:

"כל מי שנמצא פה באמת רוצה להיות פה. הוא באמת רוצה לתרום ולהשפיע ולעזור לילדים כי זה באמת חשוב. לפעמים בעלי אומר לי אבל למה? למה את רוצה לעבוד איתם? ואני אומרת לו שהנוער הזה הוא עולם ומלואו. וגם אם הצלחנו לעזור קצת, להשפיע על מעט... עם כל הקשיים אני באמת נהנית מכל רגע, כל יום מתחילה עם חיוך, עם כוחות חדשים, לא יודעת מאיפה אני שואבת אותם יש פה משהו ממלא. גם הצוות וגם הילדים".

תמיכה והתפתחות אישית של אנשי הצוות: כפי שעולה מהציטוט לעיל, לאווירה במסגרת יש מקום מרכזי בשביעות הרצון מהעבודה ומהיכולת להמשיך הלאה, גם בזמנים קשים. דווח על תחושת שותפות ועל יחסי צוות טובים המסייעים להיפתח ולשתף ולקבל סיוע בעת הצורך. מנהלי המסגרות אמרו כי אנשי הצוות הם המשאב העיקרי שלהם ועל כן מושם דגש רב על תמיכה בהם ועל העשרה ופיתוח אישי. גם אנשי הצוות דיווחו על תמיכה רבה שהמנהל והצוות הטיפולי מעניקים להם, דבר שמסייע להתמודד עם שחיקה. כך, לדברי אחת המהנחות:

"אצלנו לא משקיעים רק בתלמיד אלא בכולם. בלי התמיכה הזאת אנחנו לא נשרוד. אני צריכה את העובדת הסוציאלית כדי להוציא, לקבל עזרה. גם המנהלים פה לא אנשים רגילים".

המודל של מפתן משולב מית"ר: השילוב בין המענים של המפתן לבין ההתערבויות של המית"ר צוין אף הוא כנקודת חוזק. מהראיונות עם אנשי הצוות עולה שלשהותו של הנער במסגרת מהבוקר עד הערב יש יתרונות רבים: היא מאפשרת לראות את בני הנוער במצבים שונים; ניתן לעשות חיבורים בין בית-הספר לבין החוגים; השפה שאנשי הצוות מדברים היא אחידה ובהתאם לכך גם המסרים ולכך יש חשיבות; המסגרת הפועלת לאורך כל היום מאפשרת להתגבר על בעיית השוטטות ולהיעזר באנשי הצוות השונים. אחת המדריכות הסבירה מדוע ההשתלבות במית"ר יכולה לסייע לשיקום של בני הנוער:

"המון דברים מתגלים בשעות המית"ר, ולא דווקא בשעות המפתן, בגלל ההרגשה הזאת שזה יותר חופשי, פחות פורמלי, יותר חברי, יותר בגובה העיניים. אני לא המורה שלהם... אני כן מישוה סמכותי, אבל לא סמכות מאיימת... אני חושבת שיש הרבה ילדים שיותר בוטחים בנו מאשר בדמויות סמכות פורמלית, ואז המון דברים מתגלים, כאן בשעות המית"ר, אם זה כי ילדים מספרים, אם כי אנחנו עוד זוג עיניים שרואה אותם בצורה קצת שונה, קצת אחרת".

קולם של בני הנוער: בני הנוער הביעו שביעות רצון גבוהה מאוד מכל ההיבטים: מהיחס של אנשי הצוות, מהגישה שלהם, מהאווירה במקום, ממגוון האפשרויות והפעילויות. בני הנוער סיפרו שהם מגיעים למסגרת בשמחה והביעו הערכה רבה למה שעושים בעבורם במסגרת ולכל מה שהם מקבלים בה. הם מכירים בהזדמנות שניתנה להם להיות במקום שמכיל אותם במקום להסתובב בחוץ. כמה היבטים הוזכרו בהקשר של היחס של אנשי הצוות:

♦ **כנות ופתיחות** - דווח על יחס אישי ומכבד ועל יחסים פתוחים המבוססים על אמון הדדי. בני הנוער מרגישים שהם יכולים לדבר על הכל, כמו שהם מדברים עם חברים ועם בני משפחה. זאת, כמו שצינו אנשי הצוות, הודות לדיבור בגובה העיניים - לא מתנשא, לא שופט.

♦ **יחס שווה לבלתי שווים** - בני הנוער התייחסו ליכולת של אנשי הצוות להעניק יחס שווה לכולם בלי שזה יפגע בצורך האישי של כל אחד מהם. כך, לדברי אחד מבני הנוער במית"ר: *"לכל אחד מתייחסים לפי מה שקשה לו. אם לאחד קשה זה ולשני משהו אחר אז יתייחסו אליהם בשתי צורות שונות אבל כשווים. זה משהו שקשה למצוא. קשה למצוא מקום ששלושתנו נקבל משהו אחר אבל כולנו נהיה שווים. התחושה שכולם יוצאים שווים, שמתייחסים לכולנו כמו בני אדם, שכולנו מקבלים אותו כבוד, שכולם מדברים באותה רמה".*

♦ **תמיכה והחזקה** - דווח על תחושה שרואים את הפרט כל הזמן, שקולטים את מצבי הרוח ומעוניינים לעזור. אחד מבני הנוער במפתן משולב מית"ר מסביר: *"[יש כאן] עובדות סוציאליות שמבינות אותנו, שיודעות איך לעזור. יודעים מי שצריך עזרה. אני הייתי קצת מדוכדך, ישר באות שואלות אותך מה קרה. ישר, בלי שאמרתי מילה, אני לא יודע איך הם קלטו עליי את זה".*

♦ **כבוד הדדי** בין בני הנוער לבין אנשי צוות שהודות לו קל להם יותר לקבל את החוקים וההגבלות ולהישמע לסמכות. בגלל היחס המכבד, בניית קשר של אמון, אין כמעט פגיעה בסמכות. קיימת הזדהות מאוד עמוקה עם אנשי הצוות והערכה כלפיהם: *"כמו שהם נותנים לנו באהבה ובכבוד, מי שנותן כבוד, מקבל. ואין פה בכלל שאלה, הם אומרים משהו אז מכבדים עד הסוף. מה, בגלל שהם נותנים לנו חופש וזה אז אנחנו נזרק את הכול? אין, הוא [המנהל] אומר משהו אז צריך לעשות".*

נציין עוד כי נושא הסטיגמה של המסגרת, הן של המפתן והן של המית"ר, עלה אף הוא בראיונות הקבוצתיים, ונטען כי למרות שהמקום נתפס כמסגרת של "מופרעים", הם מרגישים שהעזרה שהם מקבלים בה חשובה יותר מהחשש ממה עליהם. שביעות רצון גבוהה דווחה גם בהקשר של האווירה החברתית במסגרות. צוין כי למרות ההטרונות הרבה של בני הנוער המגיעים למסגרות אלה (בעיקר למית"ר), יש תחושה של קבלה ושל חוסר ביקורתיות ושיפוטיות. שביעות הרצון של חלק מבני הנוער משתקפת גם ברצונם לסיים תעודת בגרות מלאה במסגרת המפתן. כיום ניתן ללמוד ל-6 מקצועות לימוד בלבד ולקבל תעודת בגרות חלקית. מבני הנוער עלה כי בגלל היעדר אפשרות לקבל תעודת בגרות מלאה, חלקם עוברים למסגרות אחרות גם כאשר הם שבעי רצון מהמפתן. עם זאת, חשוב להדגיש כי רצונם של בני הנוער עומד בניגוד למטרת המפתן לשלב את בני הנוער במסגרות נורמטיביות, שבהן יוכלו להשלים את לימודיהם לתעודת בגרות מלאה.

10.2 קשיים ומענים חסרים

לצד שביעות הרצון הרבה, דווח על מספר קשיים שעמם מתמודדים אנשי הצוות ועל היבטים שכדאי לתת עליהם את הדעת כדי לשפר את העבודה. מאנשי הצוות עלו מספר קשיים מרכזיים, הן בעבודתם עם בני הנוער והן בשל אופי העבודה:

קשיים של אנשי הצוות בעבודה עם בני הנוער: אמנם אנשי הצוות חשים תחושת שליחות בעבודתם, רואים בה חשיבות ולעתים חשים סיפוק רב, אך אין זה מפחית את קשיי ההתמודדות היום-יומיים עם בני הנוער. כך, למשל, דווח, הן במפתן והן במית"ר, על קושי להתמודד עם התנהגויות סיכון למיניהן דוגמת התמכרויות, או עם מצבים כמו הפרעות קשב וריכוז. בנוגע לנושא של שימוש באלכוהול או בסמים הוצע באחד המית"רים להקצות מדריך שיהיה אחראי על הנושא מבחינת מעקב ובדיקה של בני הנוער. עוד דווח על עבודה תובענית מאוד ועל תחושה של מלחמה על כל נער ונערה, אפילו כדי שימשיכו להגיע. צוין קושי להתמודד עם ההתפרצויות שלהם, עם חוסר הוודאות באיזה מצב רוח הם יגיעו ועם חזרתם מחופשות שמערערות אותם. קושי נוסף שצוין הוא לבנות עם בני הנוער יחסי אמון, יחסים שעליהם מושתתת העבודה. בני הנוער הביעו, כאמור, שביעות רצון מהיחס של הצוות ודיווחו על יחסי אמון, אך עולה כי אין זו מלאכה פשוטה. כך, לדברי אחד הממחנכים במפתן:

"יש שם אנטי ממסד - משטרה, עירייה, בית-ספר, כולנו מניאקים בעיניהם... ויש שם מושגים מאוד מסוימים, הם כבר נעולים על משהו. על מנת לבנות את האמון, אתה צריך לחבק אותו, ולהראות לו כמה פעמים אתה עושה לו טובה למרות שהוא מקלל אותך ומגדף וכועס, ואתה הולך אליו... אתה מחייך. ואתה נותן לו... אתה מבליג... ואני מראה לו שכמה שהוא יהיה איכס אני יהיה איתו נחמד".

ממחנך אחר במפתן ניתן ללמוד על הקושי הרגשי לעבוד עם אוכלוסייה בסיכון:

"יש לי לפעמים נפילות, כשאתה מתיימש מילד מסוים. אתה פתאום רואה נפילה... אתה משקיע, משקיע, משקיע, וחשבת שכבר עלית על הגל הנכון ופתאום בום - מסתבר שהוא לקח סמים והוא נפל לך. וכל מה שהשקעת ירד לטמיון, ואתה מאוד מאוכזב, ואתה צריך אנרגיות בשביל להמשיך הלאה עם ילדים אחרים. אתה אומר לא נורא, אחד נפל... אתה משתדל לא להתיימש, אתה חייב להמשיך הלאה כי יש ילדים אחרים פה שלא לאבד אותם".

קשיי השתלבות של בני הנוער בסדנה המקצועית: אחד המרכיבים המרכזיים בסדר היום במפתנים הוא הסדנה המקצועית. לדברי אנשי הצוות במפתן, לעבודה בסדנה יש חשיבות רבה בשיקום בני הנוער מאחר שהיא מאפשרת גם לתלמידים שמתקשים בלימודים לחוות הצלחה. לפיכך, אנשי הצוות יתקשו למצוא מענה לבני נוער שהחלק העמלני אינו הצד החזק שלהם ולהשאיר אותם במסגרת. כך, לפי אחת העובדות הסוציאליות במפתן:

"אחת הבעיות הגדולות אלה תלמידים שאין להם ידיים טובות... ילד מתפקד בסדנה יש לך יותר כוח מולו לדחוף אותו גם בתחומים אחרים שהוא פחות אוהב, והוא יודע שנלחמים עליו. כשילד לא מוצא את עצמו בסדנה, נוצרת בעיה דומה למסגרות אחרות של שוטטות".

קשיים בעבודה במערכת מורכבת: כפי שראינו, העבודה במסגרות מחייבת שיתוף פעולה ותיאום בין גורמים בתוך המסגרת (בין אנשי הצוות), ומחוצה לה (שיתופי פעולה עם שירותים). מהראויות עולה כי על-פי-רוב הקשרים טובים ויש שיתוף פעולה. עם זאת, נטען כי חלק ניכר משיתופי הפעולה מושתתים על קשרים אישיים. כמו-כן, דווח על קושי לעבוד בשיתוף פעולה ובתיאום מלא עם כל אנשי

הצוות, ובנוסף גם עם הגורמים הרלוונטיים. מאנשי הצוות במפתנים עלה קושי להתמודד עם גורמי פיקוח רבים מדי (משרד החינוך, משרד הרווחה, משרד התמ"ת, העירייה), שכל אחד מהם מתנהל בדרך אחרת, עם חוקים משלו. אחד המחסכים תיאר את הקושי ואת דרכי ההתמודדות:

"כל אחד רוצה את הנישה שלו ולפעמים הנישות מתנגשות. אז אנחנו מנסים לרצות את כולם, אבל... לפעמים מה שאחד אומר לך, זה לא מה שהשני אומר, זה בדיוק ההיפך מהשני. אז אנחנו מנסים בתחום של האחד להתנהג כמו האחד, בתחום של השני להתנהג כמו השני. חלק מהעבודה פה זה להיות גמיש עם החניכים אבל להיות גמיש גם עם גורמי החוץ שמעלינו".

קשיים במית"ר הנובעים מההתערבות קצרת הטווח: המית"ר נועד לספק התערבות קצרת טווח, כך שהתחלופה של בני הנוער בו גבוהה. מפגשים חדשים ופרידות הם חלק אינטגרלי מהעבודה בו, והם מתרחשים על בסיס קבוע. אנשי הצוות דיווחו על קושי להתמודד עם הפרידות התכופות ועם תהליכים שלעיתים מופסקים באמצע. מאחר שמדובר במסגרת וולונטרית, ומכיוון שבני הנוער במית"רים מתאפיינים בקשיים של ביקור סדיר והשתלבות במסגרת, קורה לא מעט שנער או נערה חדלים להגיע לפתע. לעיתים התהליך מופסק מאחר שנמצאה מסגרת אחרת לנער והוא עוזב את המית"ר. מאנשי הצוות עלה כי למרות שהם "מתחסנים" עם הזמן, אופייה קצר הטווח של המסגרת יוצר תנאים של חוסר ודאות, הוא דורש הרבה גמישות וכן עמידות רגשית בפני הפרידות הרבות. אנשי המטה מודעים לקושי זה, אך להערכתם חל שיפור בנושא בעקבות פיתוח דרכי עבודה בנוגע לניהול קשר ולפרידה, ומתן תמיכה לצוות בתהליך זה.

קשיים הנובעים ממחסור במענים או בגלל צרכים חסרים

♦ **מחסור בכוח אדם טיפולי.** בחלק מהמסגרות, בעיקר במפתנים שהם ברובם מסגרות גדולות יחסית, הצוות הטיפולי מורכב כולו מעובדת סוציאלית אחת שצריכה לתת מענה לכל בני הנוער, ואף לתמוך ולהדריך את אנשי הצוות. יש לציין כי ישנן מסגרות שבהן הצוות הטיפולי כולל גם יועצת חינוכית, ולעיתים אף פסיכולוג. אנשי המטה בשיקום נוער מודעים לעומס על אנשי הטיפול, הנובע מריבוי המטלות ולא רק ממחסור בעובדים. התקן כיום הוא עו"ס לכל 80-100 בני נוער, אך דווח כי בעתיד יש כוונה להוריד את ה-case load ל-50 בני נוער לעו"ס במשרה מלאה.

♦ **מחסור בקבוצות טיפוליות במפתן.** הקבוצות הן אחד האמצעים המרכזיים לעבודה עם בני הנוער על התחום הרגשי וההתנהגותי. בקבוצה הטיפולית משתתפים בני נוער עם צורך דומה, כמו, למשל, הפחתת בעיות התמכרות, אך, לעיתים, הקבוצה תורכב מבני נוער שלומדים יחד בסדנה המקצועית. קבוצות אלה הן הטרוגניות מבחינת הצרכים של משתתפיהן. יש בכך יתרון מאחר שהם נמצאים בקבוצת ההשתייכות שלהם, שבה הם מרגישים נוחות וביטחון, אך הדבר מקשה להתייחס באופן דיפרנציאלי לצרכים. מהראיונות עלה צורך להגדיל את מספר הקבוצות הטיפוליות, אך גם לנצל יותר את המשאב של קבוצת השתייכות (peer group) בעבודה עם בני הנוער.

♦ **צורך לשדרג את הסדנאות המקצועיות.** מאנשי הצוות במפתנים עלה צורך לצייד את הסדנאות במכשור חדיש יותר. בנוסף, הוצע לכלול בעבודה בסדנאות גם מרכיב של ביקורים בחברות העוסקות בתחום הנלמד בסדנה, וכן התנסות בעבודה בשטח. מהמחסכים המקצועיים עלה כי היכרות מקרוב עם השטח יכולה לסייע לבני הנוער להתכוון למטרה.

- ♦ **צורך בהארכת יום הלימודים.** במפתנים הובע רצון להאריך את שעות הלימודים בטענה כי הארכת יום הלימודים יכולה לסייע במניעת שוטטות, ואף ליצור רצף מענים ומסר אחיד שיעבור לאורך כל היום. עניין זה מקבל גיבוי גם בשירות לשיקום נוער ובאגף שח"ר. למעשה, זהו הרציונל העומד מאחורי המודל של המפתן משולב מית"ר, אלא שבתקופת המחקר הוא פעל בשלוש מסגרות בלבד. מהשירות לשיקום נוער עלה כי כבר הוחלט להרחיב את שעות הפעילות בשתי מסגרות נוספות, בתקווה שניתן יהיה לבצע זאת במקומות נוספים בהמשך.
- ♦ **מעקב לא מובנה אחר בוגרים.** מאנשי הצוות עלה כי השירות לשיקום נוער מחייב לערוך מעקב בשנה הראשונה לאחר סיום המסגרת, ואחר-כך המעקב מתבצע באופן וולונטרי. עם זאת, נראה כי בפועל לא מתנהל מעקב מובנה ומסודר, אלא קשר מזדמן עם הבוגרים באמצעות שיחות טלפון, כנס בוגרים שעורכים בחלק מהמפתנים, וביקורים של הבוגרים במסגרת.
- ♦ **היעדר מערכת קליטה ומעקב ממוחשבת.** צורך נוסף שעלה הוא מחשוב המערכת של הקליטה, המעקב והעזיבה של תלמידים. היום ישנו טופס שיש למלא ידנית ולהחתים בשירות מה שמסרבל מאוד את התהליך ומאט אותו. גם בשירות הביעו צורך למחשב את המערכת, אך נאמר כי בעיות תקציב מעכבות זאת לעת עתה.

11. תרומת המסגרות לבני הנוער

אחת ממטרות המחקר הייתה ללמוד על תרומת המסגרות לבני הנוער. בחינה זו נעשתה באמצעות הערכת ההתקדמות בתהליך הטיפול (תוצאות ביניים), ובאמצעות ההערכה של אנשי הצוות ושל בני הנוער את תרומת המסגרת לבני הנוער. מקור המידע לפרק זה הוא השאלון על אודות בני הנוער שמילאו אנשי הטיפול במסגרת, והראיונות עם אנשי הצוות ובני הנוער.

11.1 הערכת ההתקדמות בתהליך הטיפול (תוצאות הביניים)

המטרה המרכזית של הטיפול בשירות לשיקום נוער היא להחזיר את בני הנוער למסגרות נורמטיביות ולתפקוד נורמטיבי בחברה. מטרה זו ארוכת טווח, ומצריכה מעקב לאורך זמן. במסגרת המחקר הנוכחי היה ניתן לבדוק האם הושגו יעדי הביניים שנגזרו ממטרה זו, המהווים את התשתית להשגת התוצאה הסופית. כדי להצליח לקדם את הנער ולשקם אותו יש להשיג קודם כל יחסי אמון בינו ובין אנשי הצוות, לעבוד על פי תכנית מובנית שמוכרת ומוסכמת על הנער, לסייע לו להכיר בקשיו, להחדיר בו מוטיבציה ואמון ביכולותיו, ולהביא את הנער לעשות צעדים לקראת התקדמותו. כדי ללמוד האם הושגו תוצאות אלה, הוצגה בפני אנשי הצוות רשימה בת 5 היגדים והם התבקשו להעריך באיזו מידה ההיגד מבטא את תהליך ההתקדמות של בני הנוער. בלוחות 28 ו-29 מוצגים שיעורי בני הנוער במפתנים ובמית"רים שהשיגו, להערכת אנשי הצוות, תוצאות אלה ב"מידה רבה או רבה מאוד".

לוח 28: הערכת התקדמות תהליך הטיפול בבני הנוער במפתן, לפי מסגרת, מגדר ומגזר (באחוזים)

מגדר ומגזר			סוג מסגרת		סך-הכל	הערכת התקדמות תהליך הטיפול במפתן ¹
בנים	בנות	בנים	משולב	מפתן		
ערבים	יהודיות	יהודים	מפתן	מפתן	הכל	
69	74	71	81	**70	71	נוצרו יחסי אמון בין הנער לצוות
47	62	*49	55	50	51	הנער מכיר בקשייו
42	54	47	58	**46	47	לנער מוטיבציה להתקדם
38	53	*49	61	**44	46	הנער מאמין ביכולותיו להצליח במפתן
37	52	*45	62	**42	44	הנער עושה צעדים לקראת התקדמותו

* הבדלים מובהקים לפי χ^2 ($p < 0.05$)

** הבדלים מובהקים לפי χ^2 ($p < 0.01$)

¹ ענו "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד"

לוח 29: הערכת התקדמות תהליך הטיפול בבני הנוער במית"ר, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר (באחוזים)

מגדר ומגזר				סוג מסגרת		סך-הכל	הערכת התקדמות תהליך הטיפול במית"ר ¹
בנים	בנות	בנים	בנות	משולב	מית"ר		
ערבים	יהודיות	יהודים	ערביות	מית"ר	מית"ר	הכל	
89	92	85	**70	82	76	77	נוצרו יחסי אמון בין הנער לצוות
75	53	67	**46	55	51	52	הנער מכיר בקשייו
79	58	68	64	65	64	65	לנער מוטיבציה להתקדם
71	52	65	57	57	58	58	הנער מאמין ביכולותיו להצליח במית"ר
75	50	59	*61	60	60	60	הנער עושה צעדים לקראת התקדמותו

* הבדלים מובהקים לפי χ^2 ($p < 0.05$)

** הבדלים מובהקים לפי χ^2 ($p < 0.01$)

¹ ענו "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד"

להערכת אנשי הצוות, 70% מבני הנוער **במפתנים** הצליחו ליצור יחסי אמון עם אנשי הצוות, בעוד בארבעת המדדים האחרים ("הנער מכיר בקשייו", "לנער מוטיבציה להתקדם", "הנער מאמין ביכולותיו להצליח במסגרת" ו"הנער עושה צעדים לקראת התקדמותו") רק מחצית ומטה מבני הנוער הצליחו להשיג תוצאות גבוהות. אחוז דומה למפתן נמצא **במית"רים** בשני המדדים הראשונים ("נוצרו יחסי אמון" ו"הנער מכיר בקשייו"), אך בשלושת המדדים האחרים דווח כי כ-60% מבני הנוער **במית"רים** הצליחו להשיג תוצאות אלה. בסך-הכל נמצא כי במרבית ההיגדים בני הנוער במית"ר ובמפתן משולב מית"ר השיגו תוצאות גבוהות יותר בהשוואה לבני נוער במפתנים.

נוצרו יחסי אמון בין הנער לצוות: המנהלים ואנשי הצוות הדגישו את החשיבות של יצירת יחסי אמון וכבוד בין אנשי הצוות לבני הנוער. דבר זה יכול להשפיע על התמדתם של בני הנוער להגיע למסגרת, בייחוד במית"ר בגלל אופייה הוולונטרי של המסגרת. בנוגע ל-77% מבני הנוער במית"ר ול-71% מבני הנוער במפתן דווח כי נוצרו יחסי אמון בין בני הנוער לצוות. בהשוואה למפתנים (לוח 28 לעיל) אחוז גבוה יותר של יחסי אמון נמצא במפתן המשולב (81%). במית"ר (לוח 29 לעיל) אחוז נמוך יותר נמצא בקרב בנים יהודים (70%) לעומת בנות יהודיות (85%), בנות ערביות (89%) ובנים ערבים (92%).

אחת המחנכות במפתנים סיפרה כיצד נבנים היחסים עם בני הנוער ומה ניתן להשיג דרכם:

"יש ילדים שבאים עם כאלה קשיים רגשיים שהם לא מאמינים לאף אחד, שהם חוו כל-כך הרבה בגידות שזה יכול לקחת שנה. אז השלב הראשון זה אמון. אחרי שאני רוכשת את האמון עם הילד ומבססת אותו אני יכולה לעשות הכול. ואני נותנת להם הרבה כבוד, בכבוד קנית אותם. אפילו נשבעים בכבוד שלך. אני לא מדברת אליהם מלמעלה, אני מדברת אליהם בגובה העיניים ואני מטילה עליהם את האחריות".

הנער מכיר בקשייו: על פי אנשי הצוות, כמחצית מבני הנוער (52% במית"ר ו-51% במפתן) מכירים בקשיים. במפתן אחוז זה גבוה יותר בקרב בנות יהודיות (62%) לעומת בקרב הבנים (כ-50%). גם במית"ר האחוז גבוה יותר בקרב בנות (כ-70%) בהשוואה לבנים (כ-50%).

לנער יש מוטיבציה להתקדם: במית"רים דווח על 65% מבני הנוער כי יש להם מוטיבציה להתקדם ובמפתנים על 47% מבני הנוער. בהשוואה למפתנים אחוז גבוה יותר של בני נוער עם מוטיבציה להתקדם נמצא במפתן המשולב (58%).

הנער מאמין ביכולותיו להצליח במסגרת: על 58% מבני הנוער במית"ר ועל 46% מבני הנוער במפתן דווח כי הם מאמינים ביכולותיהם להצליח במסגרת. אחוז גבוה יותר לעומת המפתן, ודומה לזה של המית"ר, נמצא במפתן המשולב (61%). אחוז גבוה יותר של אמונה ביכולת להצליח במסגרת נמצא גם בקרב יהודים (53% מהבנות ו-49% מהבנים) לעומת בקרב בנים ערבים (38%).

הנער עושה צעדים לקראת התקדמותו: אחוז בני הנוער שעושים צעדים להתקדם עומד על 60% במית"ר ועל 44% במפתן. בדומה לשני ההיגדים הקודמים, אחוז גבוה יותר בהשוואה למפתן, ודומה לזה של המית"ר, נמצא במפתן המשולב (62%). אחוז גבוה יותר נמצא בקרב בנות יהודיות (52%) לעומת בנים יהודים (45%) ובנים ערבים (37%). במית"ר האחוז של בני הנוער שעושים צעדים להתקדם גבוה יותר בקרב בנות ערביות (75%) לעומת בנים יהודים (61%), בנות יהודיות (59%) ובנים ערבים (50%).

בחינה לפי גיל מעלה הבדלים מעטים המראים התקדמות גבוהה יותר בקרב בני ה-16+ לעומת בקרב בני הנוער הצעירים יותר (עד גיל 15). במפתן נמצאו הבדלים ב"הנער מכיר בקשייו" (55% מבני ה-16+ לעומת 45% מבני הנוער עד גיל 15), וב"הנער מאמין ביכולותיו להצליח במפתן" (51% לעומת 40% בהתאמה). במית"ר נמצאו הבדלים בהיגד "הנער עושה צעדים לקראת התקדמותו": 63% לעומת 54% בהתאמה.

11.2 הערכת תרומות המסגרת לבני הנוער על פי אנשי הצוות ובני הנוער

נוסף לבדיקת ההתקדמות של התהליך הטיפולי (הערכת תוצאות הביניים), ביקשנו מאנשי הצוות לציין מהן, להערכתם, התרומות של המסגרת לבני הנוער. אנשי הצוות התבקשו לציין לגבי רשימה של עשרה פריטים באיזו מידה להערכתם השתתפות בני הנוער במסגרת תרמה להם בכל אחד מהתחומים. בנוסף, גם בראיונות עם אנשי הצוות ועם בני הנוער ביקשנו מהם להתייחס לנושא תרומת המסגרת לבני הנוער.

מדברי אנשי הצוות ובני הנוער עלה כי מרבית בני הנוער עוברים שינוי כלשהו מיום כניסתם. כך, לדברי אחד מבני הנוער :

"אין פה ילד שלא עבר תהליך. מי שלא עבר פה תהליך אז כנראה שהמקום לא באמת טוב בשבילו. שהוא לא צריך להיות פה".

אנשי הצוות דיווחו כי בקרב 80% מבני הנוער במפתן ו-85% מבני הנוער במית"ר חל שינוי לטובה מאז כניסתם למסגרת (לוחות 30 ו-31). בדומה להערכת תוצאות הביניים, גם בתרומות הנתפסות נמצא במרבית המקרים אחוז גבוה יותר של תרומות במפתן המשולב לעומת במפתן הרגיל. עם זאת, לא נמצאה מגמה אחידה בתוצאות בין המית"ר למפתן.

לוח 30: תפיסת אנשי הצוות את תרומות המפתן לבני הנוער, לפי מסגרת, מגדר ומגזר (באחוזים)

מגדר ומגזר			סוג מסגרת		סך-הכל	תרומות המפתן לבני הנוער ¹
בנים	בנות	בנים	משולב	מפתן		
ערבים	יהודיות	יהודים	מפתן	מפתן		
91	73	**74	79	79	79	קידום היכולת להתמיד במסגרת
83	75	**69	81	*74	75	צמצום התנהגויות לא נורמטיביות
94	84	**75	87	82	82	קידום בתחום החברתי ²
91	80	**78	87	82	83	קידום בתחום הרגשי ³
69	66	*57	68	62	62	קידום לימודי
63	49	**44	61	**50	51	העלאת שאיפות להמשך לימודים
86	74	**66	69	74	74	הכנה לעולם התעסוקה
64	33	**44	36	**49	48	קידום קשר עם משפחה
51	41	*38	68	**40	43	סיפוק צרכים בסיסיים
84	80	78	81	80	80	חל שינוי לטובה במצב הנער מאז כניסתו למפתן

* הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.05$)

** הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.01$)

¹ ענו "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד"

² לפחות אחת משני התרומות הבאות: קידום מיומנויות חברתיות; הרחבת מעגל החברים וההזדמנויות למפגש

³ לפחות אחת משלוש התרומות הבאות: שיפור היכולת להתמודד עם מצבים רגשיים; העלאת ההערכה העצמית של הנער; העלאת המודעות של הנער לקשיים אישיים

מגמה בולטת אחרת היא האחוז הגבוה של תרומות בקרב המגזר הערבי לעומת במגזר היהודי, הן במפתן והן במית"ר. יש להתייחס לכך שבהערכה של תרומה נלקחת בחשבון "נקודת הזינוק" שבה נמצא הנער בתחילת הדרך בכל תחום. כל שינוי לטובה ייתפס כתרומה בקרב בני נוער שהיו במצב קשה יותר ביחס לעמיתיהם בתחום מסוים, אפילו אם הנער עדיין לא הגיע לרמת תפקוד תקינה. ואילו נער שהיה במצב סביר, יצטרך לעשות שינויים הרבה יותר משמעותיים כדי שאלה ייתפסו כתוצאה של תרומת המסגרת. כמו-כן, יש להיזהר בפירוש האחוזים הגבוהים של תרומת המסגרת בתחומים השונים, ולא לראות בהם מדד להיעדר בעיות בתחומים אלה, לא ברמת הפרט ולא ברמת המסגרת. להלן הממצאים העיקריים.

לוח 31: תפיסת אנשי הצוות את תרומות המית"ר לבני הנוער, לפי מסגרת, מגדר ומגזר (באחוזים)

מגדר ומגזר				סוג מסגרת		סך-הכל	תפיסת אנשי הצוות את תרומות המית"ר ¹
בנות ערביות	בנים ערבים	בנות יהודיות	בנים יהודים	משולב מית"ר	מית"ר		
93	87	85	87	81	**89	87	קידום היכולת להתמיד במסגרת
89	97	74	**78	79	82	81	צמצום התנהגויות לא נורמטיביות
96	97	88	*90	92	91	91	קידום בתחום חברתי ²
93	95	81	**84	85	86	86	קידום בתחום הרגשי ³
89	74	58	**59	47	**69	63	העלאת שאיפות להמשך לימודים
100	85	49	**49	64	61	62	הכנה לעולם התעסוקה ⁴
86	82	25	**37	36	**50	46	קידום קשר עם משפחה
46	55	54	55	71	**48	54	סיפוק צרכים בסיסיים
96	97	80	**81	78	**87	85	חל שינוי לטובה במצב הנער מאז כניסתו למית"ר

* הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.05$)

** הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.01$)

¹ ענו "במידה רבה" או "במידה רבה מאוד"

² לפחות אחת משני התרומות הבאות: קידום מיומנויות חברתיות; הרחבת מעגל החברים וההזדמנויות למפגש.

³ לפחות אחת משלוש התרומות הבאות: שיפור היכולת להתמודד עם מצבים רגשיים; העלאת ההערכה העצמית של הנער; העלאת המודעות של הנער לקשיים אישיים

⁴ רק בקרב בני נוער במית"רים שמפעילים מיזם תעסוקה

קידום היכולת של הנער להתמיד במסגרת: במסגרות מתמודדים לא מעט עם נושא הביקור הסדיר ובעיית הנוכחות עלתה לא פעם בראיונות. מהממצאים עולה כי מאמצים אלה נושאים פרי ואחוז גבוה (87% במית"ר ו-79% במפתן) מבני הנוער נתרמו מהשתתפותם במסגרת לקידום היכולת שלהם להתמיד. במפתן אחוז זה גבוה יותר בקרב בנים ערבים (91%) לעומת בקרב בנים יהודים (74%) ובנות יהודיות (73%).

צמצום התנהגויות לא נורמטיביות: על 81% מבני הנוער במית"ר ובמפתן משולב ועל 75% מבני הנוער במפתן דווח כי המסגרת תרמה לצמצום התנהגויות לא נורמטיביות. אחוז זה גבוה יותר בקרב ערבים לעומת יהודים: במפתן דווח על צמצום התנהגות לא נורמטיבית בקרב 83% מהבנים הערבים לעומת 75% מהבנות היהודיות ו-69% מהבנים היהודים; במית"ר 97% מהבנים הערבים ו-89% מהבנות הערביות נתרמו בתחום זה, לעומת 78% מהבנים היהודים ו-74% מהבנות היהודיות.

קידום בתחום חברתי: מדד זה כלל שני היגדים: קידום מיומנויות חברתיות והרחבת מעגל החברים וההזדמנויות למפגש. בנוגע ל-91% מבני הנוער במית"ר ו-82% מבני הנוער במפתן דווח כי הם נתרמו בתחום החברתי. מהצוות עלה כי המסגרות מספקות מפגש עם קבוצת השווים, דבר שמגביר את תחושת הנוחות ומקל על ההסתגלות למסגרת. בני הנוער דיווחו גם הם על היעדר שוני ואפליה, אך גם על הזדמנות למפגש עם בני נוער המגיעים מרקע אחר. כך, לדברי אם בית במפתן:

"הם ישר מסתגלים. כשיש לך מכנה משותף עם מישהו, לא משנה אם זה לכיוון החיובי או אם זה לכיוון השלילי, קל לך להתאקלם, כי אתה לא מרגיש את השוני... אין פה בעיה שתראי איזה ילד יושב בצד כי הוא לא מקובל חברתית, יש להם את הקבוצות שלהם..."

קידום בתחום הרגשי: במדד זה נכללו שלושה היגדים: שיפור היכולת להתמודד עם מצבים רגשיים; העלאת ההערכה העצמית של הנער; העלאת המודעות של הנער לקשיים אישיים. על כ-85% מבני הנוער במפתנים ובמית"רים דווח כי המסגרת תרמה להם בתחום הרגשי. אחוז זה גבוה יותר בקרב הערבים (כ-90%) בהשוואה ליהודים (כ-80%). מבני הנוער עלה שינוי רב ביכולת שלהם לשלוט בכעסים - חלקם ציינו כי זה היה אחד היעדים הראשונים שהוצבו להם בתכנית האישית וסיפרו כי למדו להתאפק, לא להתפרץ ולקחת אחריות. אחד מבני הנוער סיפר כי הטיפול בחדר המוזיקה הצליח להרגיע אותו, ואחרים תלו את השינוי באווירה החמה והמקבלת וביכולת של הצוות להכיל ולהבין אותם. אנשי הצוות ציינו את תחושת המוגנות והביטחון שמקנה המסגרת לבני הנוער. כך, לדברי אחד המנהלים:

"הילד בא מקובע, הילד בא עם המון פחדים, ואנחנו מוציאים אותו לחיים עם כלים חדשים, פשוט עם כלים שהוא לא ידע שהם קיימים. הוא מקבל כלים חדשים מאיתנו על מנת להתמודד עם החיים בהמשך".

קידום לימודי: תחום זה נבדק רק בקרב בני נוער במפתנים. מהממצאים עולה כי 62% מבני הנוער התקדמו בתחום הלימודי. אחוז זה נמוך יחסית, לאור העובדה שאחד היעדים המרכזיים במפתנים הוא קידום לימודי. מהראיונות עלה אמנם כי שיעור בני הנוער שניגשים לבחינות בגרות עלה מאוד בשנים האחרונות, אך מבחינת מוקדי הטיפול נושא זה עדיין אינו מקבל דגש רב בתכנית האישית (ראו פרק 7.2). הסבר לכך עשוי להיות תפיסתם של חלק מאנשי הצוות במפתנים את הלימודים כאמצעי להשגת רווחה (well being) לבני הנוער.

העלאת השאיפות להמשך לימודים: על 63% מבני הנוער במית"ר ועל 51% מבני הנוער במפתן דווח כי המסגרת תרמה להעלאת שאיפותיהם להמשך לימודים. אחוז זה גבוה יותר בקרב ערבים, הן במית"רים והן במפתנים. כמו בסעיף הקודם, גם בהיבט זה אחוז בני הנוער שנתרמו נמוך יחסית, ותואם את הדגש שניתן לתחומים אלה בתכנית האישית בהשוואה לתחום ההתנהגותי והרגשי.

הכנה לעולם התעסוקה: לימוד מיומנויות אישיות ובין-אישיות, מקצועיות וטכניות, התנהלות עם לקוחות, ניהול עסק ומרכיבים אחרים של הכנה לעולם התעסוקה, מעלים, לדברי אנשי צוות, את סיכוייהם של בני הנוער להצליח בחיים. במפתנים יש סדנת תעסוקה המהווה מרכיב מרכזי בסדר היום ואילו במחצית מהמית"רים פועל מיזם תעסוקה שבו משתלבים בני הנוער. על כשני-שלישים (74%) מבני הנוער במפתן ועל 62% מבני הנוער במית"רים (רק בקרב מית"רים שמפעילים מיזם תעסוקה) צוין כי המסגרת תרמה להם בתחום ההכנה לעולם התעסוקה. תרומה זו דווחה בעיקר בנוגע לבני הנוער הערבים במית"ר (100% מהבנות ו-85% מהבנים) ופחות בקרב היהודים (49%). מאנשי צוות במפתנים עלה כי הצלחה בסדנאות היא מדד הצלחה ודאי: מי שמשתלב ורואה את עתידו במקצוע יצליח יותר במפתן, וגם אחר-כך. כך, לדברי אחת העובדות הסוציאליות:

"הסדנה היא אחד הכלים הכי משמעותיים שיש לנו. גם קבוצת השווים בסדנה והדינמיקה שנוצרת ביניהם וגם חוויות היצירה. היום מזמינים מבחן שולחן ובעוד שבוע הוא צריך להיות מוכן, ואני [הנער] מכין אותו והמורה מלווה אותי, ואם לא הייתי אתמול אז העבודה הייתה לי, או שאם לא הגעתי אתמול אז מישהו אחר עשה את העבודה. כל דבר

הוא התמודדות רגשית... לראות ילד שבפעם הראשונה סיים עבודה מההתחלה עד הסוף, זה חוויה מרגשת, ממש. זה הרבה פעמים ילדים שמתחילים משימות ולא מסיימים אותן, בכל מקום בחיים שלהם קודם. פתאום הוא רואה שהוא מסוגל לסיים. זו חוויה ראשונה של הצלחה שאפשר להיתפס עליה".

קידום הקשר עם המשפחה: כמחצית מבני הנוער (48% במפתן ו-46% במית"ר) נתרמו בתחום זה הודות להשתלבותם במסגרת. אחוז נמוך יותר דווח בנוגע לבני נוער במפתן משולב מית"ר (36%). אחוז גבוה יותר נמצא בקרב הערבים: במפתן 64% מהבנים הערבים נתרמו לעומת 44% מהבנים היהודים ושליש מהבנות; ובמית"ר 86% מהבנות הערביות ו-82% מהבנים הערבים, לעומת 37% מהבנים היהודים ורבע מהבנות. אחד המונחים במפתן סיפר כיצד העבודה במפתן סייעה בסופו של דבר גם לחיזוק הקשר עם המשפחה:

"יש לי חניך... [ש]היה הכבשה השחורה בבית. כל המשפחה משפחה של רופאים, והוא היחיד שמכונאות... והוא מבריק במכונאות. לקח לי שנה-שנה וחצי לחבר אותו אל אבא שלו. איך זה נעשה? יום אחד הוא בא לתקן את האוטו של אחותו... אמרתי לו: 'בסדר, האוטו נשאר פה, תביא מחר את אבא, תבוא איתו לעבודה'... לפעמים אתה מרגיש שמשוהו חסר לו. מרגע שהאבא בא... הילד הזה הפך מכבשה שחורה למוקד עלייה לרגל אצלם... והיום הוא מנהל מוסך בקנדה. בעקבות זה שהוא קיבל את החוזה בקנדה, כל המשפחה עברה איתו לשם".

ערכנו בחינה של תרומת המסגרת לקידום הקשר עם המשפחה, לפי דפוסי הקשר בין בני הנוער להוריהם בתחום (לפירוט דפוסי הקשר ראו לוח 10). במפתנים אחוז גבוה יותר של תרומה בתחום זה נמצא בקרב בני נוער שחווים פחות קשיים עם הוריהם, או שיש יותר פיקוח ותמיכה מצד ההורים. ייתכן כי הדבר נובע מכך שאלה בני נוער שלמסגרות קל יותר לעבוד עמם על הקשר עם הוריהם ולהתקדם עוד צעד קדימה, לעומת בני נוער שחווים קשיים רבים בתקשורת עם הוריהם ואף נתק. כמו-כן, יש להניח שלהורים שיוצרים קשר טוב עם ילדיהם תהיה נכונות לשתף פעולה עם המסגרת כדי לשפר עוד יותר את הקשר עמם. במית"ר נמצאו הבדלים לפי מידת הקושי בקשר נער/הורה רק בנוגע לפיקוח הורי, וממצאים אלה הצביעו על מגמה דומה לזו של המפתנים: השיפור בקשר חל בעיקר בקרב אלה שמלכתחילה הוריהם מהווים סמכות בעבורם ומפעילים אמצעי פיקוח.

סיפוק צרכים בסיסיים (מזון, ביגוד וכיו"ב): מהראיונות עלה כי אחד הדברים החשובים בעיני הצוות הוא לספק קודם כל את צורכיהם הבסיסיים של בני הנוער כמו ארוחות סדירות, כדי שניתן יהיה להפנות אותם להשקעה ולתפקוד בתחום הרגשי, ההתנהגותי, המקצועי והלימודי. כמחצית מבני הנוער נתרמו בתחום זה הודות להשתלבותם במסגרת (54% במית"ר ו-43% במפתן). נושא זה בלט במיוחד במפתן משולב מית"ר. להערכת אנשי הצוות, המסגרת תרמה לסיפוק הצרכים הבסיסיים בקרב כ-70% מבני הנוער במפתן משולב מית"ר (בשתי המסגרות שלו), לעומת בקרב כ-40% במפתן הרגיל ו-48% במית"ר הרגיל. יש לציין כי בקרב בני הנוער במפתן משולב מית"ר נמצאו מאפיינים חברתיים-כלכליים קשים יותר שיכולים להסביר את הצורך לספק להם צרכים בסיסיים.

הבדלים לפי גיל: במחצית מהמדדים דווח על הבדלים מובהקים לפי גיל ובכולם בני הנוער עד גיל 15 נתרמו יותר מבני נוער בני 16+. מדובר בפער של עשר נקודות אחוז ומעלה בין שתי קבוצות הגיל. הבדלים נמצאו בקידום בתחום הרגשי, בצמצום התנהגויות לא נורמטיביות, בקידום בתחום החברתי ובקידום הקשר עם המשפחה. במפתנים נמצא הבדל גם בקידום היכולת של הנער להתמיד במסגרת, ובמית"רים - בסיפוק צרכים בסיסיים. מהממצאים עולה אמנם כי מצבם של הצעירים יותר (בעיקר במפתן) נוטה להיות קשה יותר (נמצא אחוז גבוה יותר של מצב רגשי קשה ושל הפרעת קשב וריכוז, ראו לוח 11, ושל ניתוק לפני הכניסה למסגרת, ראו פרק 6.1), אך גם שנעשית עמם עבודה רבה יותר בתחומים אלה, בהשוואה לבני 16 ומעלה. כך, לדוגמה, בקרב אחוז גבוה יותר של בני הנוער עד גיל 15 במפתן מוקד הטיפול של התכנית האישית היא תכנית התנהגותית (81% לעומת 65% בקרב בני ה-16+), או שיפור מיומנויות חברתיות (38% בהשוואה לרבע בהתאמה), ואחוז גבוה יותר מהם משתתפים בפעילות נגד אלימות (44% לעומת 33%). מגמה דומה ניתן למצוא במית"ר, שבו נמצאו הבדלים בין קבוצות הגיל במוקדי הטיפול שהוזכרו לעיל וגם בנוגע לקבלת טיפול רגשי-נפשי (62% מהצעירים יותר לעומת 45% מבני ה-16+) (ראו פרק 7.2).

12. סיכום, דיון וכיווני פעולה

בעשור האחרון חל שינוי בעבודת השירות לשיקום נוער: המפתנים עברו לפיקוח משותף של השירות ושל אגף שח"ר במשרד החינוך (במקום האגף לחינוך מיוחד), ופותחו שני מודלים נוספים: מית"ר ומפתן משולב מית"ר. אוכלוסיית היעד שהוגדרה למסגרות היא בני נוער בסיכון גבוה, וממצאי המחקר מצביעים על הצלחת השירות להתמקד באוכלוסיית היעד שהוגדרה. למית"רים ולמסגרות של מפתן משולב מית"ר מופנים בני נוער בקצה רצף הסיכון, וגם האוכלוסייה שמגיעה כיום למפתנים בעלת מאפיינים קשים יותר מאשר בעבר. מאנשי המטה בשירות לשיקום נוער עולה כי תוצאה זו היא פרי החלטת השירות לכוון את מאמציו לבני נוער בקצה רצף הסיכון, אך היא גם נובעת ממדיניות משרד החינוך להימנע מהנשרה של תלמידים.¹⁶ סיבה נוספת היא, כאמור, הגדרת המפתנים כמסגרת לבני נוער בסיכון, שאלה מופנות אוכלוסיות מוחלשות ולא תלמידים עם צרכים מיוחדים.

בני הנוער מכל המסגרות מתאפיינים בקשיים רב-ממדיים: אחוז גבוה של משפחות גדולות, חד-הוריות, עם קשיי פרנסה ומרובות קשיים (אלימות, עבריינות); שיעורים גבוהים של מצבי סיכון בקרב בני הנוער, הכוללים מצב רגשי-נפשי קשה; התנהגות אלימה; התנהגויות סיכון, כמו שוטטות ושימוש בסמים ואלכוהול; קורבנות להזנחה ולהתעללות; התנהגות מנוגדת לחוק; תפקוד נמוך בלימודים וריבוי בני נוער עם לקויות למידה והפרעת קשב וריכוז. למרות מורכבות הקשיים, על פי דיווח הצוותים, מרבית בני הנוער הצליחו לבנות יחסי אמון עם אנשי הצוות וכ-80% מהם נתרמו בתחום הביקור הסדיר ובצמצום התנהגויות לא נורמטיביות, וחל אצלם שינוי לטובה בתחום הרגשי והחברתי. אוכלוסיית הערבים וקבוצת בני הנוער הצעירים יותר (עד גיל 15) בולטים במיוחד באחוז הגבוה של בני נוער, שלהערכת אנשי הצוות נתרמו משהותם במסגרות המפתן והמית"ר.

¹⁶ המדיניות כיום היא להתמיד בניסיונות לקדם את התלמיד במסגרת בית-הספר, ולמנוע את נשירתו, אלא אם כן מדובר במקרה חריג.

ממצאי המחקר מצביעים על כמה כיווני פעולה לשיפור העבודה עם בני הנוער ולהתאמה טובה יותר של ההתערבויות לצורכיהם. להלן פירוטם.

הגברת הביקור הסדיר: בחינה של ההיסטוריה הלימודית של בני הנוער במפתנים, ושל מאפייני הלמידה של בני הנוער במית"רים הלומדים כיום במסגרות מחוץ למית"ר, מצביעה על היעדרויות מרובות ועל תקופות ניתוק ממושכות. בעיית הנוכחות בקרב תלמידי המפתנים אינה נחלת המסגרת הלימודים הקודמת בלבד, אלא גם קושי שעמו מתמודדים במפתנים כיום. הבעיה של ביקור סדיר קיימת גם במית"רים, ונמצא פער בין מספר השעות שהנער אמור להשתתף במית"ר לבין מספר השעות שהוא מגיע בפועל. המאמצים שנערכים במפתנים ובמית"רים לצמצם את התופעה באים לביטוי באחוז הגבוה של בני נוער שעליהם דווח כי השתתפותם במסגרת תרמה לקידום היכולת שלהם להתמיד. אולם, עדיין האחוזים גבוהים ויש לחשוב כיצד ניתן לצמצם. להלן מספר כיוונים בנושא:

♦ **הגברת הנוכחות במסגרות:** נמצאו הבדלים לפי גיל ומגזר בתחום זה. בעיות נוכחות הן במפתנים והן במית"רים נפוצות יותר בקרב בני ה-16+. המגמה מעורבת בנוגע למגזר: במפתנים אחוז גבוה יותר של בעיות נוכחות נמצא בקרב יהודים, ואילו במית"ר בעיות נוכחות שכיחות יותר בקרב ערבים. מאמצי המסגרות להגביר את שיעורי הנוכחות של בני הנוער במסגרות צריכים לקחת בחשבון התאמה דיפרנציאלית של ההתערבויות הניתנות לאוכלוסיות אלה.

♦ **הגברת הביקור הסדיר במסגרת לימודים שבה נמצא הנער המשתתף במית"ר:** בקרב בני הנוער במית"ר שלומדים כיום נמצאה תופעה של נשירה סמויה, הבאה לידי ביטוי בהיעדרויות ארוכות מבית-הספר ללא סיבה מוצדקת, בעיקר בקרב הבנות. כחמישית נעדרו מבית-הספר למשך יותר מחודש. משך ההיעדרות הממוצע עמד על 1.8 חודשים, כאשר בקרב בנות יהודיות ממוצע זה היה גבוה הרבה יותר (3.7 חודשים). יש לזכור שבקרב הבנות היהודיות יש אחוז גבוה של בנות 16 ומעלה, הלומדות בכיתות י עד י"ב - כיתות שבהן שיעור ההיעדרות בכלל גבוה יותר מאשר בכיתות נמוכות יותר. עם זאת, נתון זה מחייב מתן תשומת לב מיוחדת לתופעה של נשירה סמויה בקרב הבנות במית"רים.

הגברת המאמצים במית"רים לשילוב בני הנוער במסגרת עיסוק נורמטיבית: במית"רים נמצאו קשיי השתלבות של בני הנוער במסגרת עיסוק נורמטיבית: לימודים או עבודה. כרבע מבני הנוער במית"ר אינם לומדים או עובדים, ומתוכם, 42% לא מחפשים מסגרת לימודים או מסגרת עבודה. מאחר שהמטרה המרכזית של המית"ר היא להחזיר את בני הנוער למסגרת, ישנה ציפייה כי ייעשו מאמצים רבים בכיוון זה בעבור כל בני הנוער המשתתפים במית"ר. יש צורך לבחון לעומק את הסיבות לאי-חיפוש מסגרת כזאת. בנוסף, יש לשקול תכנון פעילויות והתערבויות שיכינו את בני הנוער להשתלבות מיטבית במסגרת, ויסייעו להם בחיפוש אחר מסגרת מתאימה. במקרה של בני נוער שאינם יכולים להשתלב במסגרת לימודית מסיבה כלשהי, יש לכוון את המאמצים לחיפוש עבודה כדי שישתלבו במסגרת עיסוק נורמטיבית.

שיפור היישום של עקרונות "הסביבה הטיפולית" בעבודה עם התכנית האישית: על פי עקרונות "הסביבה הטיפולית" יש לשתף את בני הנוער בבניית התכנית האישית, ולהקפיד על עבודה על פי התכנית שנקבעה לכל נער ונערה. מהממצאים עלו מספר קשיים ליישם עקרונות אלה: כשליש מבני

הנוער במפתנים אינם מכירים את התכנית האישית, יותר ממחציתם אינם עובדים לפיה, ובנוגע ליותר משליש מהם הצוות מעריך שאין להם סיכוי להשיג את יעדיה. במית"ר ובמפתן משולב מית"ר המצב טוב יותר לגבי מספר בני הנוער המכירים את התכנית האישית; אולם, גם במסגרות אלה כשליש מבני הנוער אינם עובדים על פי תכניתם, ולהערכת הצוות לרבע מהם אין סיכוי להשיג את היעדים שנקבעו. מאחר שהתכנית האישית משמשת אבן יסוד לעבודת המסגרות, יש לחשוב על כיוונים לשפר את העבודה באמצעותה:

- ♦ נראה כי נדרשת עבודת הנחיה נוספת, שתסייע לאנשי הצוות לשפר את יכולותיהם לפרוט את התכנית ליעדים מדידים. בתוך כך, יש לספק להם ידע וכלים על דרכי עבודה מיטיבות להשגת היעדים ולמעקב אחריהם. העובדים הסוציאליים מלווים אמנם את המחנכים/מדריכים בקביעת התכנית, ומסייעים בחשיבה על יעדיה, אבל, כאמור, מהריונות עלה כי אנשי הצוות עדיין מתקשים בכך.
- ♦ בנוסף, על אחוז לא מבוטל מבני הנוער דווח שיש להם סיכוי נמוך להשיג את היעדים שנקבעו בתכנית האישית. נראה כי מורכבות הבעיות שיש לבני הנוער מקשה על אנשי הצוות להאמין ביכולת של בני הנוער להתקדם. על כן, ייתכן כי יש לשקול להקדיש חלק משיבות הצוות וההדרכות לבירור סוגיה זו.
- ♦ ייתכן גם שהקושי לעבוד לפי התכנית האישית, ולהאמין ביכולתו של הנער להשיג את היעדים, נובע מרף גבוה מדי של יעדים שנקבעים בתחילת הדרך בעבור כל נער ונערה. מכאן עולה כי חשוב לחזור ולבחון מדי תקופה את התכנית האישית בכללותה ובין השאר את היעדים שנקבעו, תוך התייחסות למצב התפקודי של בני הנוער באותה עת, וליכולתם לעמוד ברף הציפיות שהוצב להם.

חיזוק העבודה על השגת התקדמות בתהליך הטיפול של בני הנוער (תוצאות ביניים): תוצאות אלה כוללות בניית יחסי אמון בין הנער לבין אנשי הצוות, הכרה של הנער בקשייו, פיתוח מוטיבציה להתקדם, אמונה ביכולת שלו להצליח ועשיית צעדים לקראת התקדמותו. כל אלה מהווים תשתית לקידום ולשיקום של הנער ולהשגת התוצאות הסופיות. במרבית המדדים, הנתונים מצביעים על כך שפחות ממחצית מבני הנוער אכן הצליחו להשיג את היעדים האלה. מכאן עולה צורך להרחיב את המודעות בקרב אנשי הצוות באשר לחשיבות לכלול ולהגדיר בתכנית האישית יעדים מהסוג הזה על מנת ליצור בסיס איתן להמשך העבודה עם הנער.

חיזוק הדגש על התחום הלימודי הניתן בתכנית האישית במפתנים: מהריונות עלה כי התחום הלימודי מקבל דגש רב במסגרות, וכי נעשים מאמצים רבים להעלות את מספר הניגשים למבחני הברגות בכל שנה. עם זאת, הממצאים על מוקדי הטיפול המרכיבים את התכנית האישית ועל התרומות מצביעים על דגש רב שניתן לעבודה על ההיבט הרגשי וההתנהגותי, בעוד שעל ההיבט הלימודי עובדים עם אחוז נמוך יותר של בני נוער. לנוכח החשיבות של רכישת השכלה לצורך שילוב מיטבי בחיים הבוגרים, ובהתאם למטרת המסגרות לצמצם פערים בתחום הלימודי ולהקנות השכלה, עולה צורך לבחון את הדגש שניתן להיבט הלימודי במפתנים ולשקול דרכים לחזקו.

הרחבת מצבת כוח האדם הטיפולי: מהסעיפים הקודמים עולה חיוניותו הרבה של הצוות הטיפולי בעבודת המסגרות. במקרים רבים כוח האדם הטיפולי מונה אדם אחד או שניים - עובדת סוציאלית

ויועצת חינוכית (האחרונה רק במפתנים) - שאחראים על כל התחום הטיפולי במסגרת, כולל קליטת בני הנוער, מתן מענה טיפולי והדרכת אנשי הצוות החינוכי הרב-מקצועי. משרת היועצת החינוכית היא בדרך כלל חלקית, כך שלמעשה יש פחות משתי משרות בתחום הטיפולי. ריבוי המשימות, נוסף לעובדה שחלק מהמסגרות גדולות ומונות עשרות בני נוער (בעיקר במפתן), מקשה על הצוות הטיפולי לתת מענה הולם לצורכי בני הנוער ולצורכי אנשי הצוות החינוכי הרב-מקצועי. לאור זאת, יש לשקול להגדיל את היקף המשרות של אנשי הצוות הטיפולי.

הרחבת תחום התעסוקה: נושא התעסוקה הוא חלק בלתי נפרד מסדר היום במפתן, הכולל את הסדנאות המקצועיות, ומרכיב מרכזי בעבודה עם בני הנוער. במחצית מהמית"רים פועלים מיזמי תעסוקה שאמורים לספק עבודה לבני הנוער, כמו גם לסייע בתהליך השיקומי שלהם. מטרת הסדנאות והמיזמים היא ללמד את בני הנוער תחום מקצוע מסוים, אך גם להקנות להם מיומנויות רכות של עולם העבודה, כמו עבודת צוות, עמידה בלוח זמנים ולקיחת אחריות. בנושא זה עולים מספר כיוונים:

- ♦ מיזמי התעסוקה במית"רים יכולים לשמש דרך להגדלת שיעור בני הנוער שעובדים, וכן אמצעי לפיתוח מיומנויות עבודה וכישורי חיים בקרב בני הנוער. לפיכך, כדאי לבחון את האפשרות להפעיל מיזמים בכל המית"רים.

- ♦ יש לוודא שבנוסף להתנסות במיומנויות רכות של עולם העבודה דרך המיזמים, המית"ר מספק לבני הנוער גם כלים לחיפוש עבודה, כגון אסטרטגיות חיפוש באינטרנט, כתיבת קורות חיים והכנה לראיונות. יש לשקול סיוע לבני הנוער אף בתיווך עם מעסיקים.

- ♦ מרבית סדנאות התעסוקה במפתנים עוסקות במקצועות הנחשבים "גבריים", כמו נגרות, מכונאות רכב ומסגרות. הבנות לומדות על-פי-רוב את מקצוע "הספרות ועיצוב השיער". שיעור הבנים במפתנים גבוה אמנם בהרבה משיעור הבנות, אולם הרחבה של מגוון המקצועות שיענו על תחומי העניין של בנות עשויה להגדיל את סיכוייהן להשתלב ולהצליח במסגרת. תחומים אפשריים הם דפוס דיגיטלי, גרפיקה ממוחשבת ובניית אתרים באינטרנט.

- ♦ התאמת הסדנאות לצרכים אינה רק מגדרית אלא צריכה גם לקחת בחשבון התאמה של הציוד ושל הטכנולוגיה לשינויים המתרחשים במשק. דפוסי העבודה במפעלים שונים היום משהיו בעבר וכדי להכין את בני הנוער להשתלבות מיטבית בשוק העבודה, יש לאפשר להם היכרות מקדימה, והתנסות בהפעלת ציוד שמשמש היום בתעשייה.

- ♦ נושא התעסוקה אמנם מרכזי מאוד במפתנים, ובראיונות צוין כי מספר הניגשים והזכאים לבחינות הסיווג המקצועי עלה במשך השנים, אך עדיין עלה מהם גם כי מספר הניגשים נמוך יחסית. זכאות לתעודת סיווג מקצועי עשויה להוות הישג חשוב לבני הנוער, הן ככרטיס כניסה לעבודה במקצוע והן בשל הסיפוק של העמידה בבחינות בהצלחה. כדאי לבחון את הנושא לעומק ולמצוא דרכים להיערך טוב יותר למבחנים, הן מבחינת דרכי ההפעלה ואסטרטגיות ההכשרה המיושמות בסדנה, והן מבחינת הכנת בני הנוער למבחנים.

חיזוק העבודה עם ההורים של בני הנוער: מהראיונות עולה כי למעורבות ההורים יש השפעה מיטיבה על הנער, ולכן אנשי הצוות עושים ניסיונות לעודד את מעורבותם בדרכים שונות, כמו שיחות, ביקורי בית והשתתפות בפעילויות משותפות להורים ולילדים. במית"ר ובמפתן משולב מית"ר נמצאו אחוזים

נמוכים יותר של עבודה עם ההורים. בראיונות נטען כי יחסים עכורים בין בני הנוער לבין הוריהם, והיעדר סמכות הורית ופיקוח הורי, מקשים על גיוס שיתוף הפעולה של ההורים. ואכן נמצא כי במית"ר ובמפתן משולב מית"ר יש אחוז נמוך יותר של בני נוער שיש להם קשר תומך עם הוריהם או שהוריהם מהווים סמכות, או מציבים גבולות. עם זאת, בשל החשיבות של מעורבות ההורים בהתקדמות של בני הנוער יש לשקול דרכים לחזק את דפוסי העבודה עמם:

- ♦ המשך עבודה עם בני נוער שיש להם קשר חיובי ותומך עם הוריהם, ולנצל זאת לחיזוק ולהעמקת הקשר. אולם, בהתחשב בתפקידו המשמעותי של ההורה בקידום ילדו, ולמרות הקשיים, כדאי להפנות את המשאבים דווקא לעבודה עם הורים שקיים נתק או מתח בינם לבין ילדיהם. לשם כך יש להדריך את אנשי הצוות בעבודה עם ההורים, ובדרכים להתגבר על חוסר שיתוף פעולה ועל חוסר רצון מצד ההורים ובני הנוער לעבוד במשותף.
- ♦ במפתנים נדרש מאנשי הצוות החינוכי לערוך שלושה ביקורי בית בשנה, אך נמצא כי בקרב כשליש מבני הנוער לא נערכו ביקורים כלל. מומלץ לשים דגש על עריכת ביקורי בית לאורך השנה, ולהקצות לזה זמן במערכת השעות של המורים.
- ♦ כחמישית מההורים משתתפים כיום בפעילויות משותפות להורים ולילדים. יש לשקול דרכים להרחבת ההשתתפות של ההורים בפעילויות המשותפות המתקיימות במסגרת.

דגש רב יותר על תחומי חוזק של בני הנוער: מהראיונות עלתה החשיבות בזיהוי תחומי חוזק של בני הנוער, ובניצול של תחומים אלה כמקפצה לקידום בני הנוער בתחומים אחרים. על יותר מ-60% מבני הנוער דווח כי הם יכולים להסתייע בכישורונות המיוחדים שיש להם בתחום האמנות או הספורט, או להיעזר באינטליגנציה הרגשית או השכלית שלהם ובמיומנויותיהם החברתיות. כדי למנף את הכישורונות האלה ולסייע לבני הנוער לחוות הצלחה בתחומים שבהם הם טובים, יש לספק להם את ההזדמנויות לכך, כמו, למשל, להרחיב את מגוון הפעילויות, ולשלב את בני הנוער בפרויקטים מיוחדים שבהם כישורונם יכול לבוא לידי ביטוי ולהעצימם.

סיפוק צרכים בסיסיים (מזון, ביגוד וכיו"ב): אחד הדברים החשובים בעיני הצוות הוא לספק את צורכיהם הבסיסיים של בני הנוער, כדי שיהיו פנויים להשקיע ולתפקד בתחומים הלימודי, התעסוקתי, הרגשי וההתנהגותי. מהראיונות עלה כי בחלק מהמסגרות נעשית כיום פעילות לסיפוק צרכים אלה (מלבד הארוחות הקבועות הניתנות בכולן). בגלל חשיבות הנושא, יש לבחון את הצרכים יותר לעומק, ולשקול את הרחבת המענה הניתן לסיפוק שלהם.

לסיום, במהלך העבודה על המחקר נחשפנו למאמצים הרבים והמתמשכים הנעשים בשירות לשיקום נוער ובמסגרות של המפתנים והמית"רים לשפר את מצבם של בני הנוער. הקשיים והצרכים עודם רבים ויש מקום לחזק תחומים שונים על מנת להשיג את התוצאות שהוגדרו, אך כבר נעשים צעדים בכיוון זה. כך, למשל, השינויים שנערכו בעשור האחרון בשירות שסייעו למקד את הפעילות בבני נוער בקצה רצף הסיכון, הזקוקים במיוחד למסגרות אלה; וכן הרצון ללמוד ולהשתפר כל הזמן, הבא לביטוי ביוזמה לערוך מחקרים שיהוו בסיס לפיתוח מדיניות ולבניית תכניות מותאמות. ממצאי המחקר הוצגו בפורומים שונים ונלמדים כעת על-ידי הצוותים בשירות לשיקום נוער ובאגף שח"ר במטרה להמשיך לשפר את הטיפול בבני הנוער במפתנים ובמית"רים.

- אבידן, ג' ; למפרט, ח' ; עמית ג'. 2005. **הקול השותק: מבט אחר על ילדים בבית-הספר**. הקיבוץ המאוחד, סדרת הקו האדום, תל אביב.
- אל-דור, י'. 2001. **לקות למידה - מבט התפתחותי בראי מערכת החינוך**. גף ליקויי למידה, משרד החינוך.
<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Shefi/LikuyeyLemida/yeda/LDMabatHitpathuti.htm>
- אמיתי, ג'. 2010. **גורמי סיכון לסטייה חברתית בקרב נערות עם ליקויי למידה או קשיי למידה חמורים**. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור בפילוסופיה. האוניברסיטה העברית, ירושלים.
- בורשטיין, מ'. 2008. "חיים חשופים": כאשר 'עצבים חשופים' של בני נוער במצוקה נוגעים ב'עצבים חשופים' של החברה הנורמטיבית. **אשנב** 49: 67-73.
- בן רבי, ד' ; ארגוב, ד' ; סבו-לאל, ר'. 2003. **יוצאי המפתנים בישראל: מחקר מעקב**. דמ-433-03. מאירס-גיוינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.
- גולדברג, א'. 2012. **לקויות למידה ובריונות: סיכון כפול**. האתר של אגודת ניצ"ן (כניסה: 18.3.12)
<http://www.nitzan-israel.org.il/main/siteNew/index.php?langId=3&page=71&action=sidLink&stID=35>
- גור, א'. 2005. "הגישה ההתקשרותית בטיפול המוסדי בבני נוער במצוקה". **מפגש לעבודה חינוכית סוציאלית** 21: 1-39.
- דוח התקדמות ביישום המלצות הארגון לשיתוף פעולה ופיתוח כלכלי OECD: שוק העבודה והמדיניות החברתית. משרד התעשייה המסחר והתעסוקה, ירושלים, יוני 2012.
- דוח שנתי 45 לשנת 1994 ולחשבונות שנת הכספים 1993 של מבקר המדינה. 1995. דפוס הממשלה, ירושלים.
- דויטש, ח'. 2005. **סוציותרפיה ופסיכותרפיה - הפנימייה כמרחב טיפולי למתבגרים**. הרצאה בכנס הפנימיות – האתר של מכון סאמיט <http://www.summit.org.il>
- דין וחשבון הוועדה הציבורית לבדיקת מצבם של ילדים ובני נוער בסיכון ובמצוקה. בראשות פרופ' הלל שמיד. ירושלים, מארס 2006.
- וולנסקי, ע'. 2010. "חדשנות ויצירתיות בחינוך נוער בסיכון". **הז החינוך**, נוכחים נפקדים, ספטמבר 2010. <http://www.itu.org.il/Index.asp?ArticleID=16290&CategoryID=1684&Page=1>
- וורגן, י'. 2011. "שיעורי הנשירה של תלמידים ממערכת החינוך". **מרכז מחקר ומידע של הכנסת**, ירושלים.

וייסבלאי, א'. 2012. "תפקידה של מערכת החינוך באיתור וזיהוי ילדים בסיכון". **מרכז מחקר ומידע של הכנסת**, ירושלים.

זובידה, ה'. 2010. "ילדים ונוער בסיכון, מה זה בכלל?" **הד החינוך**, נוכחים נפקדים גיליון 07. <http://www.itu.org.il/Index.asp?ArticleID=16267&CategoryID=1683&Page=1>

חוזר המנהל הכללי, משרד הבריאות, מדינת ישראל. "אמות מידה לאבחון הפרעת קשב וריכוז (ADHD) בילדים, מתבגרים ומבוגרים. ט' ניסן תשס"ח (14.4.2008).

חוזר מנכ"ל תשס"ח/ט. 2007. "מדד טיפוח שטראוס" – אופן הקצאת המשאבים לבתי הספר היסודיים. מנהל מוסדות חינוך, משרד החינוך, מדינת ישראל.

טולמץ, ר'. 2000. "פונקציות הוריות בקהילה טיפולית למתבגרים". **הורים הורות ומתבגרים**, חוברת יום עיון של מכון סאמיט, ירושלים.

כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ'; ואזן-סיקרון, ל'. 2008. **ממצאים עיקריים ותובנות מתוך מחקר הערכה של שלושה מודלים של מרכזים לנוער בסיכון: מית"ר, עירונוער ומונתדא אל שבאב**. דמ-08-511, מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.

כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ'; ואזן-סיקרון, ל'; קונסטנטינוב, ו'. 2007. **מחקר הערכה של שלבי ההקמה של מרכז לנוער בסיכון בחיפה מית"ר בשנים הראשונות להפעלתו (2003-2005)**. ממצאי שני שלבי ההערכה: דוח פנימי. מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.

כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ'; יורוביץ, ל'; קונסטנטינוב, ו'; אפרתי, ר'. 2005. **מאפיינים וצרכים של הנערות המטופלות בשירות לנערות וצעירות - משרד הרווחה**. דמ-05-465, מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.

כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ'; בודובסקי, ק'. 2002. **תכנית היל"ה - השלמת השכלה לנוער מנותק: מחקר הערכה**. דמ-02-407, מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.

כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ'; ואזן-סיקרון, ל'; זסלבסקי, ט'; גפן, ש' ורונאל, נ'. 2002. **הערכה של מרכזי מידע וייעוץ לבני נוער "הפוך על הפוך": דוח מחקר שני**. דמ-02-388, מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.

כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ'; לוי, ד'. 2011. **מאפיינים וצרכים של הקטינים המטופלים בשירות המבחן לנוער**. דמ-11-585, מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.

כהן-נבות, מ', אלנבוגן-פרנקוביץ, ש' ריינפלד, ת'. 2001. **הנשירה הגלויה והסמויה בקרב בני נוער**. דמ-01-381, מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל בליווי ופיקוח מרכז המחקר והמידע של הכנסת, ירושלים.

כהן-נבות, מ'; גבעון, ס'. 1998. **הערכת המפתנים - דוח מחקר מסכם**. דמ-98-323, מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.

להב, ח'. 2010. "ארבעים שנות קידום נוער בישראל". **מניתוק לשילוב 16: 5-7**.

- לם, צ'. 2000. **לחץ והתנגדות בחינוך - מאמרים ושיחות**. עמ' 184-201, ספריית פועלים, תל אביב.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. 2011. **פני החברה בישראל** דוח מס' 4, חשוון תשע"ב.
- מי-עמי, נ'. 2004. **מסמך רקע על נוער מנותק במגזר הערבי**. מרכז המחקר והמידע של הכנסת, ירושלים.
- סבו-לאל, ר'; חסין, ט'. 2011. **מצבי סיכון בקרב ילדים ובני נוער: איתור ומיפוי במסגרת התכנית הלאומית לילדים ולנוער בסיכון**. דמ-589-11, מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.
- ציונית, י'; ברמן, צ'. 2011. **ילדים בישראל - שנתון 2011**. המועצה הלאומית לשלום הילד, המרכז למחקר ופיתוח, ירושלים.
- קומס, מ'. 2008. "נערות במצוקה - בעיה אישית או תוצאה של מציאות חברתית". **עט השדה** מיד"א גיליון 1, מרכז ידע אשלים, ירושלים.
- ראזר, מ'. 2009. "לא נוטשים": מודל דינמי להכשרת מורים לעבודה עם תלמידים בסיכון והדרה חברתית במסגרת בית-הספר". **מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית**, 29: 59-77.
- שרון, א.; צ'סנר, ס'; אור-נוי, א'; שטרוסברג, נ'; וילנסקי, ד'; נאון, ד'. 2008. **תכנית עידוד לטיפול בילדים הסובלים מהפרעות קשב וריכוז (ADHD) בארבעה בתי-ספר בירושלים - תמצית מחקר הערכה**. תמ-08-26, מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.
- שרף, מ'; מייזלס, ע'. 2005. **הסמכות ההורית והקשר בינה לבין תפקוד רגשי, חברתי והתנהגותי בבית-הספר - דו"ח מסכם מדעי**. הפקולטה לחינוך, אוניברסיטת חיפה, חיפה.
- שרעבי, ע'. 2008. **בדידות, מצב רוח, מוטיבציה ותקשורת באינטרנט בקרב מתבגרים עם וללא ליקויי למידה, בהתייחס לסביבה חינוכית ולחומרת הלקות**. עבודת מחקר לתואר שלישי, בית-הספר לחינוך, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב.
- Al-Yagon, M. 2007. "Socioemotional and Behavioral Adjustment among School-age Children with Learning Disabilities. The Moderating Role Of Maternal Personal Resources". *The Journal of Special Education* 40(4):205-217.
- Almeida, C.; Le, C.; Steinberg, A.; and Cervantes, R. 2010. "Reinventing Alternative Education: An Assessment of Current State Policy and How to Improve It". JOBS FOR THE FUTURE. <http://www.jff.org/publications/education/reinventing-alternative-education-assess/1126>.
- Alternative Schooling Overview NDPC/N – National Dropout Prevention Center/Network. <http://www.dropoutprevention.org/effective-strategies/alternative-schooling> July, 2012.
- Alternative to School Exclusion. Scottish Government Publication in: <http://www.scotland.gov.uk/Publications/Recent>

Anderson, A.R.; Cristenson, S.L.; and Sinclair, M.F. 2004. "Check & Connect: The Importance of Relationship for Promoting Engagement with School". *Journal of School Psychology* 42:95-113.

Aron, L. 2006. *An Overview of Alternative Education*. The urban Institute, Washington D.C.

Banner, J.; and Mathews, F. 1994. *Program Review & Process Evaluation – Dufferin Mall Youth Services*. Central Toronto Youth Services, Toronto, CA.

Barr, R.D.; and Parrett, W.H. 2001. *Hope Fulfilled For At-risk and Violent Youth*. Allyn and Bacon Needham Heights, MA.

Booth, T.; and Ainscow, M. 1998. *From Them to Us: An International Study of Inclusion in Education*. Routledge, London.

Boss, S. 1998. *Learning From the Margins: The Lessons of Alternative Schools*. Northwest Education, 3 (4): 2-11.

Bronfenbrenner, Urie; Morris, Pamela A. 1998. The ecology of developmental processes. Damon, William & Lerner, Richard M. (Eds.). *Handbook of child psychology*, Volume 1: Theoretical models of human development (5th ed.), (pp. 993-1028). Hoboken, NJ, US: John Wiley & Sons Inc, xxii.

Bryson, P. 2010. "Alternative Education, Equity and Compromise: Dilemmas for Practice Development". *Child Care in Practice* 16(4):347-358.

Carrington, S. 1999. "Inclusion Needs a Different School Culture". *International Journal of Inclusive Education* 3(3):257-268.

Carrington, S. & Elkins, J. 2002. Bridging the Gap between Inclusive Policy and Inclusive Culture in Secondary Schools. *Support for Learning: A Journal of the National Association for Special Educational Needs*, 17(2), 51-57.

Covenant House. 1999. *Annual Report*.

D'Evelyn, D.S. 1987. *Educational Clinics: Rescue Plan Dropout*. In: Independence Institute. <http://www.i2i.org/>

Gewirtz, S. 2003. *Recent Readings of Social Reproduction: Four Questions and no Answers*. International Sociology of Education Conference, London.

Gregg, S. 1999. "Creating Effective Alternatives for Disruptive Students". *The Clearing House* 73(2):107-114.

Gutherson, P.; Davies, H.; and Daszkiewicz, T. 2011. ***Achieving Successful Outcomes Through Alternative Education Provision: An International Literature Review***. CfBT Education Trust. www.cfbt.com.

Kilpatrick, R.; McCarten, C.; McKeown, P.; and Gallagher, T. 2007. ***Out of the Box - Alternative Education Provision (AEP) in Northern Ireland***. Department of Education, Bangor.

Kleiner, B.; Porch, R.; Farris, E. 2002. ***Public Alternative Schools and Programs for Students At Risk of Education Failure: 2000-01*** (NCES 2002-004). US. Department of Education. National Center for Education Statistics, Washington, DC.

Kochhar-Bryany, C.A.; and Lacey, R. 2005. Alternative Education as a Quality Choice For Youth: Preparing Educators For Effective Programs. <http://gwired.gwu.edu/hamfish/AnnualConference/2005/>

Mercier, C.; Piat, M.; Peladeau, N.; and Dagenais, C. 2000. "An Application of Theory-driven Evaluation to a Drop-in Youth Center". ***Evaluation Review*** 24(1):73-91.

Mishna, F. 2003. "Learning Disabilities and Bullying: Double Jeopardy". ***Journal of Learning Disabilities*** 36(4):336-347.

Munn, P.; Gwynedd, L.; and Mairi, A.C. 2000. ***Alternatives to Exclusion from School***. Paul Chapman Publishing Ltd: A SAGE Publications Company, London.

Neumann, R.A. 1991. "A State Legislative Approach to Recovering Students Who Drop Out of School". ***Urban Education*** 26(3):301-309.

Pomeroy, E. 2000. *Experiencing Exclusion*. Trentham Books, England.

Pritchard, L.; Brownstein, J.; and Johnan, M. 1989. "The Youth Booth in the Mall: Reaching Youth in the 80'th". ***Prevention in Human Services*** 6(2):87-92.

Siegrist, J.; Drawdy, L.; Leech, D.; Gibson, N.; Stelzer, J.; and Pate, J. 2010. "Alternative Education: New Responses to an Old Problem". ***Journal of Philosophy and History of Education*** 60:133-140.

Te Riele, K. 2008. "Are Alternative Schools the Answer?" ***New Transitions: Re-engagement Edition*** 12(1):1-6.

Wehlage, G.G.; and Rutter, R.A. 1986. "Dropping Out: How Much Do Schools Contribute to the Problem?". ***Teachers College Record*** 87:374-392.

נספח א: תחומי החוזק וגורמי התמיכה של בני הנוער: לוחות נוספים

לוח א1: תחומי חוזק של בני הנוער במפתן, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר (באחוזים)

מגדר ומגזר			סוג מסגרת		סך-הכל	
בנים ערבים	בנות יהודיות	בנים יהודים	משולב מפתן	מפתן		
75	72	72	69	74	73	אחריות והתנהלות תקינה : לפחות אחד
62	46	**50	54	53	53	מחמשת הפריטים - מדד מסכם יכולת התמדה במסגרת
20	40	**27	35	**26	27	תפקוד תקין בלימודים
43	52	45	43	46	46	תפקוד תקין בסדנה המקצועית
35	27	25	29	29	29	אחריות ורצינות
10	25	**24	28	**19	20	יכולת לנהל סדר יום קבוע
60	69	59	65	61	61	כישרונות מיוחדים: לפחות אחד מחמשת הפריטים - מדד מסכם
26	19	20	22	22	22	כישורים מיוחדים בתחומי אמנויות או ספורט /חוש טכני גבוה
18	17	21	20	20	20	כושר מנהיגות
16	30	*22	29	21	21	אינטליגנציה שכלית גבוהה
(8)	22	**10	12	12	12	אינטליגנציה רגשית גבוהה
34	45	38	36	39	38	מיומנויות חברתיות
55	72	**72	75	**65	66	הבנת מצבו ומחויבות לשינוי : לפחות אחד מארבעת הפריטים - מדד מסכם
24	25	29	36	**26	27	יכולת לקחת אחריות על מצבו ולפעול לקידומו האישי
47	54	52	58	*50	51	רצון לעשות שינוי
19	38	**35	36	30	31	תובנה לגבי מצבו
19	33	*23	16	**24	24	תובנה לגבי צרכיו
23	23	16	7	**21	19	תפיסה עצמית חיובית
36	53	*41	36	42	42	היעדר מעורבות בסטייה חברתית ובעבריינות
(7)	(5)	*12	11	9	9	עיסוק פנאי מעניין

* הבדלים מובהקים לפי χ^2 ($p < 0.05$)

** הבדלים מובהקים לפי χ^2 ($p < 0.01$)

() טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

לוח א2: תחומי חוזק של בני הנוער במית"ר, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר (באחוזים)

מגדר ומגזר				סוג מסגרת			
בנות ערביות	בנים ערבים	בנות יהודיות	בנים יהודים	משולב מית"ר	מית"ר	סך-הכל	
אחריות והתנהלות תקינה:							
לפחות אחד מחמשת הפריטים -							
100	55	84	**79	78	77	77	מדד מסכם
50	39	60	**62	57	57	57	יכולת התמדה במסגרת
57	24	50	**28	35	32	33	תפקוד תקין בלימודים
7	(11)	26	**27	25	22	23	תפקוד תקין בעבודה
46	21	61	**45	39	45	44	אחריות ורצינות
14	20	35	**39	27	*36	34	יכולת לנהל סדר יום קבוע
כישרונות מיוחדים: לפחות אחד							
64	79	72	70	69	72	71	מחמשת הפריטים - מדד מסכם
כישורים מיוחדים באמנות או							
25	50	18	**26	32	28	29	בספורט /חוש טכני גבוה
11	(11)	22	**26	16	*24	22	כושר מנהיגות
50	23	45	**27	30	30	30	אינטליגנציה שכלית גבוהה
-	--	28	**9	11	10	11	אינטליגנציה רגשית גבוהה
21	26	48	**35	38	33	35	מיומנויות חברתיות
הבנת מצבו ומחויבות לשינוי:							
לפחות אחד מארבעת הפריטים -							
64	60	73	*75	69	73	72	מדד מסכם
יכולת לקחת אחריות על מצבו							
36	39	39	39	27	**43	39	ולפעול לקידומו האישי
61	44	57	**66	56	62	60	רצון לעשות שינוי
32	27	27	32	27	32	31	תובנה לגבי מצבו
29	24	31	24	17	**28	25	תובנה לגבי צרכיו
7	(13)	14	15	(2)	**18	14	תפיסה עצמית חיובית
היעדר מעורבות בסטייה							
61	29	40	**20	23	29	27	חברתית ובעבריינות
7	--	3	**15	12	11	11	עיסוק פנאי מעניין

* הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p<0.05$)

** הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p<0.01$)

() טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

-- טעות הדגימה היחסית גדולה מ-0.40

לוח 3: סוגי תמיכה שיש לבני הנוער במפתן, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר (באחוזים)

מגדר ומגזר			סוג מסגרת			סך-הכל	
בנים	בנות	בנים	משולב	מפתן	מפתן		
ערבים	יהודיות	יהודים	מפתן				
59	42	**43	29	**50	48		חברה נורמטיבית ¹
56	40	*49	37	**51	49		תמיכה משפחתית
18	9	*12	(2)	**14	13		יכולת כלכלית של המשפחה
55	67	63	81	**59	61		תמיכה של גורם טיפול
20	16	15	16	17	17		תמיכת גורמים מהחינוך הבלתי-פורמלי
10	9	(8)	9	9	9		גורמי תמיכה אחרים ²

* הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.05$)

** הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.01$)

() טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

¹ חברה נורמטיבית - לפחות אחד משני הפריטים הבאים: חברים נורמטיביים; מגורים בסביבה נורמטיבית

² גורמי תמיכה אחרים כוללים קשר עם המסגרת ועם אנשי הצוות, מגורים בפנימייה, עבודה

לוח 4: סוגי תמיכה שיש לבני הנוער במית"ר, לפי סוג מסגרת, מגדר ומגזר (באחוזים)

מגדר ומגזר				סוג מסגרת			סך-הכל	
בנות	בנים	בנות	בנים	משולב	מית"ר	מית"ר		
ערביות	ערבים	יהודיות	יהודים	מית"ר				
86	40	30	**25	27	34	32		חברה נורמטיבית ¹
18	(7)	38	**33	34	27	29		תמיכה משפחתית
7	19	10	*(5)	6	9	8		יכולת כלכלית של המשפחה
86	93	86	**80	81	84	83		תמיכה של גורם טיפול
11	(8)	32	**36	17	**34	29		תמיכת גורמים מהחינוך הבלתי-פורמלי
-	-	10	**8	11	*(5)	6		גורמי תמיכה אחרים ²

** הבדלים מובהקים לפי χ^2 , ($p < 0.01$)

() טעות הדגימה היחסית נעה בין 0.25 ל-0.40

¹ חברה נורמטיבית - לפחות אחד משני הפריטים הבאים: חברים נורמטיביים; מגורים בסביבה נורמטיבית

² גורמי תמיכה אחרים כוללים מגורים בפנימייה, קשר עם המסגרת ועם אנשי הצוות וכיבוד מסורת